

Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok

ESÉLYEK ÉS KORLÁTOK

A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón

8.

Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor

**Bernáth
Gábor**

**Forray R.
Katalin**

**Ligeti
György**

**Mohácsi
Erzsébet**

**Wizner
Balázs**

ESÉLYEK ÉS KORLÁTOK

A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék

PÉCS, 2002.

Szerkesztette:

Forray R. Katalin
Mohácsi Erzsébet

A tanulmányokat írták:

Bernáth Gábor
Forray R. Katalin
Ligeti György
Wizner Balázs

Technikai szerkesztő:

Cserti Csapó Tibor

Változatlan utánnymás 2008.

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke •
7624 Pécs, Ifjúság útja 6. • Felelős kiadó: Forray R. Katalin •
Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Borítóterv: Ofszet Hungária Kft. •
Készült az Ofszet Hungária Kft. nyomdájában. Pécs, Szabadság u. 28. •
Nyomdavezető: Takács Imre • Megjelent 100 példányban •

ISBN: 963 641 907 8 • ISSN: 1586-6262

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
Kikről van szó? (<i>Ligeti György</i>).....	9
A tudományos megközelítés problémája.....	9
Elnevezések	10
Attitűdök.....	15
Eredmények és problémák az iskolázásban (<i>Forray R. Katalin</i>)	20
Az iskolázottság és változásai	21
A roma gyermekek iskolázásának problémái térségünk néhány országában	22
Az iskolázás gyenge pontjai	24
<i>Az iskola előtti nevelés</i>	24
<i>Általános iskolai túlkorosság</i>	26
<i>Az iskola és a családok közötti főbb konfliktusok</i>	27
<i>Speciális oktatás</i>	31
<i>A szegregáció problémája</i>	33
<i>Szakképzés</i>	35
<i>A középiskolázás</i>	35
Támogatási rendszerek.....	37
<i>Oktatási modell-intézmények a cigány tanulók számára</i>	38
Felsőoktatás és pedagógusképzés	40
Tendenciák.....	43
Esélyek és esélyegyenlőtlenségek (<i>Bernáth Gábor – Wizner Balázs</i>)..	44
Társadalmi jellemzők	44
<i>Lakásviszonyok</i>	45
<i>Cigány telepen élők aránya</i>	45
Foglalkoztatás	49
Megélhetési stratégiák.....	55
<i>Szegénység: segélyre szorulva</i>	56
<i>Vállalkozás és megélhetés</i>	58
<i>Külföldi munkavállalás és letelepedés</i>	60
Egyenlőtlen esélyek	62
<i>Oktatás</i>	62
<i>Egészségi állapot, egészségügyi ellátás</i>	62

Roma közélet és civil szervezetek (<i>Wizner Balázs – Bernáth Gábor</i>)..	67
Bevezetés.....	67
Roma civil szervezetek	68
A kisebbségi önkormányzatok	70
Fontosabb tematikák a roma önszerveződésben	74
A nyilvánosság terepei	78
Politikai érdekképviselés.....	81
Függelék (<i>Összeállította: Mohácsi Erzsébet</i>).....	84
Felhasznált irodalom.....	84
Források	89
A jelentésben hivatkozott fontosabb szervezetek	90
<i>Média</i>	90
<i>Jogvédelem</i>	92
<i>Fiatalok szervezetei</i>	93
<i>Országos politikai szervezetek</i>	94
<i>Oktatással foglalkozó szervezetek</i>	95
<i>Egyéb szervezetek</i>	96
Szerzőinkről	97

ELŐSZÓ

Tarja Halonen, finn köztársasági elnök 2001. januárjában Strasbourgban elmondott beszédében kiemelten foglalkozott a „pán-európai kisebbség”, a roma közösség helyzetével, s megfogalmazta egy európai szintű konzultatív testület létrehozásának szükségességét. Ez a javaslat – amely valószínűleg megvalósul majd – azt jelzi, hogy a roma közösség Európa-szerte kilép marginális társadalmi helyzetéből, s az európai nemzetek kormányzati politikájában komoly tényezőként kell majd számba venni.

A romák helyzete az Európai Unió bővítését előkészítő tárgyalások sarkalatos pontjává vált az elmúlt évek során, ez tükröződik a kelet-európai országok évente megjelenő országjelentései körüli vitákban is. A magyarországi romák társadalmi integrációjának bárminemű megközelítése újra és újra rávilágít az etnikai alapú statisztikák módszertani problematikájára: nem tudjuk, hány roma él Magyarországon. A vélemények megoszlanak arról, hogy Magyarország a tömeges marginalizálódás megfékezése, a folyamat megfordítása vajon társadalmi csoportok, családok, egyének támogatása a roma közösségre szabott, elkülönített, címkézett formát igényel, avagy a minden állampolgárt kivétel nélkül megillető szociális ellátórendszert, munkahelyet, oktatást, mely intézményekhez viszont a szóban forgó kisebbség látványosan nem jut hozzá a létező diszkrimináció és az előítéletek miatt. Annyi bizonyos, hogy a romák mindenképpen heterogén társadalmi csoportot alkotnak. A heterogenitás tekintetében a sokat hangoztatott kulturális, nyelvi, életmódbeli különbözőségnél azonban talán fontosabb, hogy a magyarországi cigányság ugyanazon jellemzők mentén rétegződik, mint a többségi társadalom, azaz iskolázottság, munkahely, jövedelmi viszonyok vagy az információhoz való jutás esélye.

A jelentés nem törekedhetett teljességre. Egyfelől a téma összetettsége kívánta meg, hogy súlyozzunk a lehetséges szempontok között, másfelől arra is törekedtünk, hogy a Külügyminisztérium megbízásából két évvel korábban készült jelentés tartalmát lehetőséghez képest ne ismételjük meg, illetve csak annyiban, amennyiben ez a műfajból következik.

Négy szempontot választottunk ki a magyarországi cigányság helyzetének bemutatásához. Bevezetésként definiáljuk a bemutatandó csoportot, megkíséreljük vázolni a belső tagoltságot, és annak az egész társadalomban megjelenő összefüggéseit. A következő fejezet az oktatás területén bekövetkezett változásokat és a régi-új problémákat írja le. Az életesélyeket leíró fejezet arra törekszik, hogy megjelenítse az esélyek egyenlőtlenségét a munkapiactól az egészségügyi ellátásig, de bemutassa azt is, milyen erőfeszítéseket tesz a kormányzat és maga a roma közösség is sorsának javítására. A negyedik fejezet a roma önszerveződést írja le, amelyben szerepet játszanak a kisebbségi önkormányzatok és a civil szféra robbanásszerű fejlődése.

A magyarországi roma közösségek helyzetével kapcsolatban örövendetesen sok kutatás készült Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Ennek oka egyrészt a romák

többségére jellemző súlyos szociális krízishelyzet, másrészt a magyarországi szociológia illetve roma kutatás hagyományai, mely épp a szegénység kutatásából nyert ösztönzést a hatvanas évek végén – hetvenes évek elején. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Kemény István által vezetett 1971-es és 1994-es reprezentatív kutatások olyan alapadatokkal szolgáltak, amelyekből kutatások tucatjai indultak ki később.

A non-profit szféra fejlődésének egyik legizgalmasabb része a roma ügyben dolgozó szervezetek története, mely éppen annyira tekinthető egyedinek, mint – más problémáit tekintve – jellemzően magyarországinak vagy közép-európainak.

A jelentésben arra törekedtünk, hogy minél árnyaltabban mutassuk be a cigány közösség magyarországi helyzetét a kiválasztott szempontokból. El akartuk kerülni a „szenvédéstörténet” csapdáját éppúgy, mint a kormányzati politika (politikák) apológiáját. Reméljük, hogy az olvasó számára világossá tudtuk tenni: a magyarországi cigány közösség aktív részese saját sorsa alakításának, és a rendszerváltás utáni kormányok mindegyike törekedett arra, hogy javítson roma polgárainak helyzetén, de azt is, hogy még mindig rengeteg a tennivaló. A cigányság életének javításában felelősége van magának a roma közösségnek is, de a feladat és a felelősség súlya a döntéshozóké, a mindenkorai politikai hatalomé. Vannak olyan problémák, amelyek tényleges megoldása esetleg nemzedékek életén át húzódik, ám veszélyes a felelősség áthárítása a következő évtizedekre. A jelenben kell megtenni a lehetséges lépéseket az esélyek egyenlőségének felszámolása érdekében.

A kézirat lezárva: 2002. március 20.

Budapest-Pécs, 2002.

A szerzők

Kikről van szó?

(Ligeti György)

A tudományos megközelítés problémája

A társadalomtudományokban éppúgy nincs egységes álláspont arról, ki számít cigánynak, mint a hétköznapi gondolkodásmód terén. Bár a kutatók legnagyobb része elméletileg az *önbesorolást* tartja alapvetőnek, az elmúlt évtizedek szociológiai kutatási gyakorlata során azonban sokszor a *környezet* meghatározását tartották/tartják mérvadónak – így például Kemény István ismert és gyakran hivatkozott vizsgálatai. Mások (Ladányi János, Szelényi Iván) azt a személyt tartják cigánynak, aki önmagát annak vallja. Egyes kutatók (Neményi Mária) hangsúlyozzák, hogy amennyiben pusztán etnikai vagy szociális alapon határozza meg egy vizsgálat a romákat, kihagyja e csoportból az értelmiséghez vagy a középosztályhoz tartozó egyéneket.

A tudományos vizsgálódás során a definíció lényegében attól függ, hogy *mi*re kívánjuk azt használni, a hétköznapi élet meghatározásai azonban jelzésértékűek a definíció alkotójának világképéről: értékítéletet rejtenek. A „nem tudom megállapítani” és az „aki önmagát cigánynak vallja” típusú besorolás nyilvánvalóan hangsúlyozottan az individuuum jogának elismerését jelzi, míg a bőrszín vagy az életmód alapján való definíció már önmagában is számos előítéletet sejtet. Magyarországon maga a *vigány* szó is tudattartalmakat és érzelmeket hív elő, ráadásul azonnal. Valakit az életmód alapján ítélni cigánynak napjainkban és földrajzi régióinkban, az a *vigány* definíció szegénységhez, rossz lakásviszonyokhoz, munkanélküliséghez való társítását jelenti. A közgondolkodás lényegében tautologikusan kísérel meg definiálni azt, hogy ki számít cigánynak: cigány az, akinek „olyan” az életmódja, tehát szegény, szűkösen lakik stb. Következésképpen ha egy rossz állapotú, vizes falú kunyhóhoz érkezünk, e logika alapján joggal várhatnánk, hogy onnan *vigányok* fognak kilépni. Aki viszont nem szegény, nem munkanélküli, az nem is cigány, így aztán a cigány kategóriája eleve nélkülözéshez, hátrányhoz kötődik.

A romák valamiben különböznek a nem cigányoktól. Ebben egyetértés mutatkozik a tudományos kutatók között éppúgy, mint a hétköznapi emberek gondolkodásában, csak éppen az tisztázatlan, hogy mi az, amiben különböznek. Az utca emberének narratívája talán igazolni akarja saját értékeit, netán – a cigányokat okolva a tömegesen tapasztalható marginalizálódás miatt – a világ igazságos voltába vetett hitét fejezi ki. A megfogalmazások kevésbé a cigányokat magukat, annál inkább az állampolgár politikai kultúráját, a problémák, vélemények megfogalmazására irányuló képességét jellemzi.

Egy népcsoport kultúrájában a jellemzőnek vélt jegyek rendkívül nehezen operacionalizálhatók. A roma specifikumként emlegetett »vendégszeretet« mérése például igencsak problematikus lenne, már a fogalom pontos meghatározása is nehézségbe ütközik. Ráadásul önmagát szinte minden nép igen vendégszeretőnek tartja, míg a szomszéd népcsoportot nem. Ehhez hasonlóan például egy népcsoport önmagát »szelle-

mesként«, »éles eszüként« írja le, ugyanazt a tulajdonságot a másik etnikum esetében »ügyeskedőnek«, »rafináltnak« mondja.

A fent hivatkozott kutatások elsősorban arra irányultak, milyen mértékben marginalizálódott az a mintegy félmillió ember Magyarországon, akiket valamilyen okból cigánynak nevezünk. A cigányok munkaerőpiaci esélyei, iskolázottsági és egészségügyi mutatói látni valóan rosszabbak, mint a többségi társadalomé, a csoport életének tudományos *megismerhetőségével* kapcsolatban kétségek fogalmazódtak meg. Az első és a legfontosabb az a tautológia, melyet a cigányság meghatározása magában rejt. Ha a tudós e kisebbség életkörülményeit igyekszik kutatni, s mutatókat keres – legyen az például a mortalitás, vagy a gyerekek száma a családban – azokat később mérni is akarja a vizsgált csoport köreiben, illetve azon kívül. Kít tekintünk azonban a vizsgált csoport tagjának, esetünkben ki a cigány? Talán az, aki önmagát annak tartja? Aki szerepel valamiféle nyilvántartásban? Netán, akit a környezete annak tart? És mi alapján tart valakit a környezete cigánynak? Bőrszíne, életmódja, nyelvhasználata, házában tartolozata, vagy éppen az alapján, hogy hány gyerek van a családban? Ha tehát feltételezésünk az volt, hogy a cigány és a nem cigány családokban eltérő a gyerekek száma, könnyen beleeshetünk abba a csapdába, hogy azt a családot tekintettük cigánynak, ahol egyszerűen több gyerek található.

A »cigány« kategóriához hasonlóan bonyolult és nem kikristályosodott a kultúra fogalma, ha azt a cigányság társadalmi dezintegrációja szempontjából vizsgáljuk. Szomszédos népek számos elemet vesznek át egymástól táncaikban, zenéjükben stb. Igaz ez természetesen a cigányokra is. (Például a romák Magyarországon az egyedüli őrzői a hajdani verbunkos táncoknak, a kelet-magyarországi romák táncában a magyar verbunkos számos eleme felismerhető.) Nyilvánvaló, hogy nem létezhet százszázalékosan *eredeti* vagy *autentikus* elem egy-egy kultúrában, mivel az egyes népcsoportok egymással érintkezve folyamatosan vesznek át kulturális elemeket. Első látásra például úgy tűnik, a hagyományosnak mondott életmódot folytatók zenekultúrája a legősibb. A zenekutatók azonban felhívják a figyelmünket tévedésünkre: az egyik ok, hogy sokan kényszerből vándorolnak napjainkban is (Görögországban, Bulgáriában): valamilyen oknál fogva nem tudnak olyan foglalkozást találni, amely révén lakásszerzéshez való megtakarításhoz jutnának. A másik ok, hogy a *tömegkommunikáció* ma már mindenhová eljut. A görögországi sátrak szinte üresek, de televízió, rádió, magnó mindenütt van.

Elnevezések

A romák számának meghatározásakor újra és újra megfogalmazódik az elnevezés problémája. Közel sem biztos, hogy tudjuk, egyáltalán kikről is van szó akkor, amikor cigányokról, romákról, szintokról folyik a diskurzus. Sok nép mondavilágában saját magát Isten leszármazottjának tekinti, így az önelnevezés nem jelenthet biztos támpontot egy népcsoport meghatározásakor. Több információval szolgálnak viszont a különféle külső elnevezések: athinganos, bohémiens, cigány, gitanes, kalo, szinti.

Görögországban a IX. és a XII. század között létezett egy *athiganos* nevű keresztény szekta, mely neve görögül *kítaszítottat* jelentett, lehet, hogy ebből ered a magyar **cigány**, a cseh *cikán* és a német *Zigeuner* elnevezés. A magyar nyelvben már 1400 előtt találunk Cigány, Czigány, Zigány személyneveket, továbbá 1377-ben leírták egy Egyházas-Zigány nevű falu nevét. Nem bizonyított azonban, hogy e személyek és falvak a cigányokról kapták volna nevüket.

A **rom** szó jelent „cigány”-t is és „férfi”-t is romani nyelven. Néhány nyelvész szerint a szó az óind *domba* szóból származik, mely egy rangsorban igen alacsony kaszt nevét jelölte. A hindi nyelvű *dom* zenészt, kötélverőt, kosárfonót egyszerre jelent. Hangsúlyozandó, hogy ma Indiában a *dom* kasztba tartozók bármilyen nyelvűek lehetnek, ezért a cigányok önelnevezésének eredetére nézve nem bizonyító jellegű. A spanyolországi cigányok (ottani nevük **kalo** vagy **gitanos**) nyelvében sok arab eredetű szó van. Ennek magyarázata azonban az, hogy Spanyolország legnagyobb része évszázadokon át mór uralom alatt állt. Ha a romák ősei Észak-Afrikán keresztül jutottak volna Spanyolországba, szavaik között nem találhatnánk görög eredetűt.

A romákat az elmúlt évszázadok során Európában nevezték egyiptusbélinek (ebből ered a **gipsy** szó) vagy a „fáraó népének” is. A cigány nyelvemlékek alapján azonban biztosan kijelenthető, hogy a mai európai romák ősei sohasem jártak Egyiptomban: a nyelvben nem találhatók ugyanis arab eredetű szavak. A kisázsiai Izmed városában élt Thököly Imre udvari papja és titkára, ránk maradt írásából tudjuk, hogy a várost és annak környékét a törökök Kücsük-Misirnek, azaz Kis-Egyiptomnak nevezték. A XV. századtól nyugat felé vonuló cigány kompániák vezetői Európában mindenütt mint Kis-Egyiptom hercegei, lovagjai jelentek meg. E területnek azonban semmi köze nincs Egyiptomhoz.

Napjainkban a cigány embereket számos néven említik, úgy mint Gypsy (vagy Gipsy), Tsigani, Tzigane, Cigano, Zigeuner. A Rom, Roma, Romani, vagy ezek pergettett „r” hanggal képzett változatát fogadják el a hivatalos kommunikációban és hivatalos dokumentumokban. Roma szervezetek ajánlását elfogadva az Európa Tanács a „Roma (Gypsies)” megjelölést használja saját hivatalos dokumentumaiban (**CLRAE Recommendation, 1995. június 11.**) is.

A magyarországi romák/cigányok éppúgy hívják önmagukat romának, mint cigánynak, bár létezik olyan törekvés, hogy a rendkívül sok negatív tartalmat felvett „**cigány**” népelnevezés helyett egy újabb népelnevezés kerüljön be a magyar szóhasználatba. Hozzá kell tenni azt is, hogy a Magyarországon létrejött több száz cigány kisebbségi önkormányzat és sok civil szervezet is használja önmagára a „cigány” elnevezést. A kisebbségekről szóló törvény (1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól) is vegyesen használja a cigány és a roma elnevezést. A jelentésben mi magunk is felváltva használjuk a két elnevezést, legfeljebb arra törekszünk, hogy meghatározott esetekben (például szervezet nevére való hivatkozásnál) ragaszkodjunk valamelyikhez.

A Magyarországon élő, a román nyelv nyelvújítás előtti változatából kialakult beás nyelvű cigány csoport nem tartja önmagát romának, saját elnevezésük során ra-

gaszkodik a „cigány” csoportnévhez, számukra a romák az oláh cigányok, akiket ők egyébként *lakátarnak* (a lakatos szóból) vagy kolompárnak hívnak. A beás cigányok számára fontos, hogy közülük ki „*muncsán*” (hegyi) és ki „*argyelán*” (erdei), s e csoportmeghatározás nemegyszer mély érzelmet vált ki. A legnagyobb beás csoportot az argyelánok alkotják. Önmagukat *lingurároknak* (kanálkészítő) vagy teknővájóknak hívják. Többségük a Dunántúl déli megyéiben, Baranyában, Tolnában, Somogyban és Zalában él, néhány család Veszprémben. Környezetük oláh cigánynak mondja őket – román anyanyelvük miatt –, a cigány anyanyelvű cigányokat pedig, ezzel párhuzamosan kolompárnak. A dél-baranyai muncsánok Alsószentmárton faluban élnek, a Tiszafüred környékén található beás csoportok neve *ticsán* (tiszai).

A magyarországi roma (oláh cigány) közösségnek két fontos csoportját emeljük ki, a *lovárit* és a *kelderást*. E két csoport nyelvjárása Európában is a leginkább elterjedt és legmagasabb szinten kiművelt. Magyarországon a lovári nyelvjárás a legelfogadottabb, a legtöbb romani nyelvű kiadvány is ezt a nyelvet alkalmazza.

A magyar anyanyelvű cigányokat az oláh cigányok *romungronak* hívják, míg e csoport önmagát legtöbbször magyarcigánynak, esetenként muzsikus cigánynak nevezi – noha sok esetben az egyénnek semmi köze nincsen a zenész mesterséghez.

A szintók (szintik) magyarországi száma csekély, a velük kapcsolatos információk is hiányosak, keveset tud róluk a magyar társadalomtudomány.

„Cigányok. Indiából származó nép, mely a XV. sz.-ban jött be Európába s terjedt el annak különböző országaiban. Magukat rom-nak (ember), néha kálo-nak (jékete) nevezik, s ezzel szemben parno (fehér) névvel illetnek minden nem-cigányt. A hazai vándorcigányok manus-nak (ember) is nevezik magukat, a nem cigányt gadzsio-nak (gazda, paraszt), gyűléseken szinte-nek (társ) szólítják egymást. Szinte néhány tudós szerint az ind Sindhu szóból származik, mely az ind Csangar (Cangar) törzs neve. Az egyes népek különféle névvel nevezik a cigányokat. A legelterjedtebb a cigány név rokonsága. Miklosich szerint ez a kisázsiai Athingan vagy Acingan névből ered; De Goeje szerint az ind tojeng (zenész, táncos) szóból, mások szerint a fentemlített Cangar névből. A német: Zigeuner a csehből ered (cinkán), ez a magyarból (cigány), a mi nyelvünkbe a ruménből (cigánu), ebbe a bolgárból (ciganin) jutott.”

(Pallas Nagy Lexikon, 1893)

Magyarországon legrégebben (a XV. század óta) a **magyarcigányok** élnek, a XIX. században érkeztek hazánkba a romani nyelvű **oláh cigányok**, a XIX. század fordulóján és a XX. század elején pedig a **beások**. Említést kell tenni a **kárpáti cigányok** kis létszámú csoportjáról, akik néhány észak-magyarországi faluban élnek még, és a romani nyelv egy sajátos változatát beszélik.

Budapesten megtalálható minden cigánycsoport, tehát a magyar cigány, az oláh cigány, a beás cigány, valamint a szintók csoportja, számuk mintegy 120 000 lehet. Magyarcigányok – Budapesten kívül – a Felső-Tisza-vidéken, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a Duna-Tisza közén (leginkább Nógrád megyében és a Karancsságon) és a

Dél-Alföldön élnek hazánkban.

Oláh cigányok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (*cerbárik*, azaz sátorosok és *csurárik*, azaz rostakészítők), a Dél-Alföldön (a *bodócok* és a *gurvárik*) – , a Duna-Tisza közén, illetve a Dunántúlon (elszórta *colárik*, kisebb csoportjai, illetve *lovárik* Győr-Moson-Sopron megyében) élnek.

Az általuk beszélt nyelv szerint – önbevallás alapján felvett adatok alapján – az alábbi becslést megoszlás jellemző a kilencvenes évek elején. A legalább 15 éves (már nem tanulók) közül

• magyar anyanyelvű	89,5%
• beás anyanyelvű	5,5%
• romani anyanyelvű	4,4%
• beás nyelven tud	11,1%
• romani nyelven tud	11,1%

Ennek alapján a 22 ezer főre becsülhető a romani anyanyelvűek, 55 főre a romani nyelvet is használók, 28 ezer főre a beás anyanyelvűek és 56 ezer főre a beás nyelvet is használók száma **(Kemény, 2000, 319.)**

A cigányság létszámának pontosabb meghatározása a igen problematikus. A Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor által 1993 – 94-ben végzett országos reprezentatív szociológiai felvétel adatai szerint „*a roma lakosok Magyarország teljes népességéhez viszonyított aránya 4,69%*” **(Havas – Kemény, 1995: 3.)**. Ettől az adattól jelentősen eltér a magyar háztartáspanel-vizsgálat 1992-es eredménye (amely szerint az ország lakosságának 3,1%-a roma, további 9,1% esetében pedig nem tudja eldönteni a kérdőbiztos az etnikai hovatartozást).

Egy 1993-ban végzett KSH-vizsgálat során a „*jó helyismerettel rendelkező számlálóbiztosok a háztartásokat életvitel szerint sorolták be*”, s ennek alapján a népesség 3,9%-a minősült cigánynak. Szelényi és munkatársai 1993-ban az általuk megkérdezett 20 – 70 év közötti minta 3,9%-t minősítették romának, míg 1,2% esetében nem tudtak dönteni. **(Ladányi, 1996. 32.)**

Míg e kutatások 400-600 ezer között becsülik a cigány népesség számát, az 1990-es népszámlálás nemzetiségi adatai szerint a cigányok száma a 150 ezret sem éri el, a magukat cigány anyanyelvűnek vallók száma 50 ezer alatt van. A 2001-es népszámlálás vonatkozó adatai még nem hozzáférhetők. (A létszámokról részletesebb adatokat közzéteszünk a harmadik fejezetben.)

2001-es népszámlálás: szabadon vállalt nemzetiség

Előszőr vállalhatunk több identitást

1999. július 27.

Jelenleg nincsenek megbízható adatok a magyarországi etnikai és nemzetiségi kisebbségek számáról. Míg az országos kisebbségi önkormányzatok becslései 845 ezer és 1 millió 92 ezer közöttre teszik a 13 bejegyzett kisebbséghez tartozók létszámát, addig az 1990-es népszámláláson mindössze 143 ezren vallották magukat nemzetiséginek. A feltűnő aránytalanság a kutatók szerint fakadhat a kisebbségi szervezetek túlzott becsléseiből, de adódhat a kilenc évvel ezelőtti népszámlálás hibáiból is. Fontos szerepe lehet az alacsony hivatalos számokban annak is, hogy a nemzetiségek történelmi féltelméi az idők során nem múltak el. A néhány éve hatályba lépett kisebbségi és adatvédelmi törvény is olyan érzékeny adatnak minősíti a kisebbséghez tartozást, amelyhez az állampolgár hozzájárulása nélkül senkinek, még az államnak sincs köze.

A kérdőíveken az identitásra négy kérdés is vonatkozott: mi a nemzetisége, mi az anyanyelve, mely kisebbségi kultúrát érzi közel magához, milyen nyelvet használ családjában és barátai között. László Péter, a Szerb Országos Önkormányzat elnöke szerint a többes kötődés értelmezési gondokkal jár, hiszen nyilván sokan lesznek olyan nemzetiségiek, akik biztonságból nemzetiségként beikészelik majd a magyart is. László nagy hibának tartaná, ha a továbbiakban a népszámlálás képezné a nemzetiségek költségvetési támogatása elosztásának alapját.

Varga Mária, Roma Sajtóközpont. www.romapage.hu

A cigány közösség tagjainak szinte – kis túlzással élve – egyetlen közös jellemzője, hogy a cigány címkét viselik. A szociális programok, a civil kezdeményezések sora – a profizmus, illetve a jó szándék ellenére is – óhatatlanul újra erősítik a cigány kategóriát, és ragasztanak e címkehez olyan negatív tudattartalmakat, mint szegénység, rossz egészségügyi helyzet, munkanélküliség, tanulatlanság. A cigányságot felzárkóztatni igyekvő kezdeményezések – azáltal, hogy nevesítik célcsoportjukat –, s nem a modern társadalom fejlődése nyomán előtérbe került esélyegyenlőség fogalmával dolgoznak, maguk terelik etnikai síkra az alapjukban szociális kérdéseket.

Hogyan képzelhető el a magyarországi cigányság társadalmi integrációja anélkül, hogy a csoport tagjai – akaratuk ellenére – elveszítsék cigány azonosságukat? Véleményünk szerint a választ a csoportok közti kommunikáció élenkülésében, az állampolgárok tudásának növekedésében kereshetjük. A kultúrának döntő szerepe van a társadalmi integráció segítésében, ám közel sem normatív módon. Súlyos hiba lenne számon kérni bármely kisebbségi csoporttól a többségi normákhoz való igazodást, tekintve, hogy a többségi normák is sokfélék. A kultúra nem statikus, hanem – minthogy azt az állandóan változó ember hordozza – dinamikus, mozgásban lévő dolog, mely át meg átszövi az élet minden részét. Ahogyan a társadalom is több és más entitás, mint az egyének összessége, a kultúrát sem csak az egyes ember hordozza, hanem az egyének közötti kommunikáció által válik meghatározottá. A kommunikáció kulcsa pedig az információ.

A magyarországi cigányság társadalmi integrációjának lényeges dimenziója az információ. Tudás, ismeret, képesség átadása mind a többségi, mind pedig a kisebbségi ember számára, minden lehető csatornán. Ezek között kiemelt szerepet játszik az új elektronikus médium: az internet, illetve a hagyományos oktatás újragondolt formája.

Példaként utalunk az ötödik éve működő RomaPage-re, mely a magyarországi cigányság internetes megjelenését segíti.

Célja, 1) hogy legyen az Interneten egy objektív hír- és információforrás, a cigányságról, illetve cigányoknak; 2) élénküljön a témával foglalkozó szakemberek, intézmények közötti kommunikáció; 3) az Internetben egyre nagyobb számban hozzáférő cigány fiataloknak kulturális és oktatási fórumot biztosítson; 4) szakmai köröket (elsősorban a felsőoktatás, a társadalomtudományok és a szociális szakmai körök) szolgáljon ki a cigánysággal kapcsolatos információkkal; 5) hogy az előítéletek kialakulását megelőzze a középiskolás diákok és tanáraik körében a megismertetés eszközeivel.

www.romapage.hu

Attitűdök

Akármi is legyen a magyarországi romákkal kapcsolatos társadalmi kérdések hátterében, nem hagyható figyelmen kívül a romákhoz fűződő attitűdrendszer, valamint a romákról való közbeszéd. A magyarországi cigányság jelenlegi helyzetének társadalmi vagy kulturális okai vannak, de ezek súlyosságához hozzájárul a társadalom előítéletesége. Ezekről a kérdésekről más vonatkozásban a jelentés harmadik fejezetében lesz még szó, itt néhány általános összefüggést emelünk ki annak a kérdésnek a pontosabb megvilágítására, kit tekint a környező (többségi) társadalom cigánynak, s milyen elemek vannak a besorolásnak.

Lázár Guy a magyar nemzeti identitással kapcsolatos jelentős kutatásai mutatják, hogy a magyar társadalom roma-képe erősen kötődik ahhoz a képhez, amelyet önmagáról hordoz. A romák ebben az önképben negatív referencia – , és abszolút külső csoportként vannak jelen, főként a szorgalom, a becsületesség, és az életvitelbeli kulturáltsággal kapcsolatos képzetek terén. (Lázár G., 1992) A válaszadók körülbelül kétharmada értett egyet azzal a megállapítással, hogy „*a cigányok sohasem fognak beilleszkedni a magyar társadalomba*”.

A cigányságról alkotott kép feltárására irányuló első, azóta is idézett kutatást Hann Endre vezette. (Hann – Tomka – Pártos 1979:7-53.) Bár az írás két évtizede készült felnőtt körében, valóságtartalma ma is érvényes. A »Kit tekint Ön cigánynak?« kérdésre adott válaszok a cigányokkal kapcsolatos attitűdökről és értéktételekről informálnak. Vizsgálatuk során a „cigány” meghatározását a kutatók összevetették a „magyar” definíciójával.

A »magyar« és a »cigány« kategóriájának meghatározása az egyes szempontok említésének gyakorisága szerint

	Magyar (%)	Cigány (%)
Vérségi	24	43
Földrajzi	59	–
Identitás	23	6
Nyelv	16	8
Külső jegyek	–	17

Forrás: Hann – Tomka – Pártos 1979:7-53

A fentiek a stigmatizálás tendenciájára hívják fel a figyelmet. A válaszokban – különösen a »magyar« definíciójával szembesítve – a cigány identitás stabil elemei az egyén, sőt leszármazottai életében sem megváltoztatható tényezői hangsúlyozódtak: mindenek előtt a származás és a külső.

Szabó Ildikó és Örkény Antal 1996 májusában a tizenévesek állampolgári kultúráját vizsgálta országos mintán (2610 diákot kérdeztek meg). **(Szabó – Örkény, 1998: 115)** A kutatás a diákok állampolgári kultúráját egyrészt a politikai hatalom, a társadalmi tények és az intézményrendszer felől, másrészt a különböző gondolkodási és cselekvési minták felől igyekezett megközelíteni. A kutatók minden tematikus részben elkülönítették az ismeretek, az érzelmek és az értékek szintjét. Az egyes iskolatípusok szerint vizsgálták a cigányokkal szembeni előítéletek szerkezetét. Megállapításuk szerint míg a szakmunkástanulók „*hajlamosak a nyers, radikális és közvetlenül is diszkriminatív megnyilvánulásokra, addig a gimnazisták körében inkább »szalon-előítéletekkel« (...) találkozhatunk*”. Az interakciók sűrűségével magyarázzák a jelenséget, azzal, hogy a szakmunkástanulók esetében sokkal gyakoribb a cigány és nem cigányok közötti találkozások száma, mint a magasabb társadalmi rétegekbe tartozó gimnazisták esetében. Nem a cigány tanulók tényleges száma a meghatározó, hanem az a körülmény, hogy a tanulók családi környezetében, az iskolában, a kérdezett diákok által alkotott osztályokban hiányzik az a szocializációs klíma, mely elősegítené a tolerancia növekedését. Egyetlen dologban azonban markánsan hasonló az összes iskolatípus diákjainak a véleménye: az összes társadalmi csoport közül a cigányokkal szemben a legelutasítóbbak a fiatalok, ráadásul egységesen. Ez nem is elsősorban a cigány egyének, hanem magának a cigány címkének és a történelmileg hozzátapadt tartalmaknak szól.

„*A magyar társadalomban a roma kisebbségre irányuló előítéletesség mögötti cigányellenes attitűdökre leginkább az iskolai végzettség és a kulturális tőke van hatással*”. **(Murányi 1998: 139.)** Egy 1992-es országos vizsgálat **(Csepeli – Závecz, 1995)** tapasztalatai szerint az ideológiai profilkok alapján elkülönülő tizenéveseknél a csoportokhoz való tartozást úgyszintén a szülők iskolázottsága (és a fiatalok életkora) határozta meg. Murányi a kutatási eredmények egyszerű bemutatásán túl felhívja a figyelmet arra is, hogy a tizenévesek kisebbségekkel szembeni előítéletességére ható tényezők között a demográfiai, vallási

jellemzők és a meghatározónak tekinthető családi háttér mellett érdemes a lakóhely szerepét is vizsgálni. Az 1992-es kutatás másodelemzése során arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen mértékben jellemzi az előítéletes gondolkodás a 10 – 17 éves fiatalokat, továbbá az előítéletesség mennyiben tér el a szociokulturális és területi jellemzők alapján képzett csoportokon belül.

Az előítéletes fiatalok mintabeli és a cigányok teljes népességen belüli aránya régióként

Régió	Előítéletes fiatalok (%)	Cigányok (%)
Északi régió	56	9,0
Dél-Dunántúl	44	6,5
Keleti régió	45	6,3
Alföld	46	4,1
Budapesti iparvidék	51	2,4
Nyugati régió	53	2,0

Forrás: Murányi 1998. 139.

Az északi régióban élő fiatalok átlagosnál magasabb előítéletességének leglényegesebb magyarázata a régió többségi felnőtt társadalmának az országos átlagnál és más régióknál alacsonyabb iskolázottsága és a nagyobb mértékű szegénysége (ld. ezzel kapcsolatban még a harmadik fejezetet). Ezzel van összefüggésben a magasabb cigány lakossági arány is. A rendszerváltást követően ugrásszerűen megnőtt munkaerőpiacban az értéktelessé vált szakmájú (nehézipar, építőipar) cigányokat érintette leginkább. A cigány lakosság alacsony aránya ellenére a nyugati régióban és a budapesti iparvidéken élő fiatalok átlagosnál magasabb előítéletessége az észlelési torzulásokon alapuló illuzórikus korreláció jelenségének – a kisebbségek tagjai által elkövetett cselekedeteket könnyebben észrevesszük – tulajdonítható. A romákkal való közvetlen érintkezés hiánya egyúttal a rájuk vonatkozó sztereotípiák és attribúciók (lusta, piszkos, erőszakos) tapasztalati igazolásának lehetőségét is szűkíti.

Ennél pozitívabb kép bontakozik ki egy további hasonló célú kutatás adataiból. **(Barcy – Diósi – Rudas, 1996.)** A kérdőíves vizsgálat 800 fős mintája 15 – 20 éves fiatalokból állt, akik hagyományosnak mondható magyar középiskolákba, illetve vegyes nemzetiségű, továbbá zsidó középiskolákba jártak. A kutatás többek között a magyarországi cigánysághoz, zsidósághoz, feketékhez, illetve más „normaszerűtől eltérőnek mondott” csoporthoz (elmebetegek, hajléktalanok, fogyatékosok, börtönviselték) fűződő viszonyukról kívánt tájékozódni. A háttérváltozók között a kérdezettek családjainak anyagi és kulturális háttere, az illető jövőképe, ízlése, kulturális érdeklődése szerepelt. E kutatás szerint Magyarországon az előítéletesség és a mássággal szembeni türelmetlenség többekévesb elszigetelt jelenség a fiatalok körében, az nem jellemző a fiatalok többségére. Am

a fiataloknál gyakori tudatlanság és ismerethiány adott történelmi helyzet, kedvezőtlen politikai légkör esetén táptalaja lehet a faji-etnikai-nemzetiségi agresszió kialakulásának. Ezzel állnak szemben azok a kutatások, amelyek szerint, ha valamiben társadalmi konszenzus van e generáció körében, az a cigányellenesség, egészen pontosan a »cigány« kategóriával szembeni negatív érzület (ld. fentebb).

A Kurt Lewin Alapítvány által Pécssett végzett kérdőíves és interjú vizsgálat a város középiskoláinak 11. osztályos tanulóival készült. (Ligeti, 2000)

Kit tartasz cigánynak?

	%
Akit a környezete annak tart	4,2
Aki önmagát cigánynak vallja	37,1
Akinek sötét a bőre színe	8,0
Aki cigányul beszél	3,5
Aki cigány életmódú	29,3
Nem tudom megállapítani	12,6
Aki cigánynak született	5,3
ÖSSZESEN:	100,0

Forrás: Ligeti, 2000

A válaszok tendenciájukat tekintve ellentétesek a korábban hivatkozottakkal: nem a született és megváltoztathatatlan attribútumokat hangsúlyozzák a diákok, hanem nagyobb fontosságot tulajdonítanak az identitás vállalásának és a (vállalt) kultúrának.

A társadalmi távolság érzékelése szerint a diákok több mint fele teljesen elfogadónak mutatkozott, többségükben azok, akik a vállalt identitás szerint definiálják a cigány személyt. Teljesen elutasítónak a diákoknak egyhetedede mondható, akiknek viszont legnagyobb része a bőrszín, illetve életmód alapján definiálja a roma kategóriát. A szülők társadalmi státusza szerint a legalacsonyabb és a legmagasabb társadalmi állásúak gyermekei az elfogadóbbak. A cigány osztálytárs jelenléte bizonyos szintig növeli a toleranciát, ám a három vagy annál több a cigány osztálytárs, csökken az elfogadás. Az osztályfőnökökkel készült interjúk alapján kiderült, hogy minél több cigány diák van az osztályban, annál elfogadóbb a tanár a cigányokkal. Azokban az osztályokban, ahol több cigány osztálytárs van, előítéletesebbek a gyerekek és ezen az iskola – jelenlegi állapotában –, úgy tűnik, nem tud segíteni.

Ezek a kérdések már a következő témánkhoz, az oktatáshoz vezetnek. Itt azonban azt a vonatkozást emeljük ki, hogy az attribúció – mondhatjuk stigmatizációnak is – lényeges eleme annak, ki minősíthető cigánynak, romának. Ez az, amit a magyar szociológiai cigánykutatás kiinduló pontjául választott, s ez indokolja is a definíciót. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem elegendő ezt az egyetlen aspektust kiválasztani, bármily fontosnak mutatkozzék is.

A címben feltett kérdésre csak a különböző tudományos alapú becslések és a szokásjog alapján válaszolhatunk. A 2001-es népszámlálástól és egy 2001-ben kezdődött részletezőbb kutatástól kapunk majd talán pontosabb válaszokat. Valószínűnek tartjuk, hogy – szem előtt tartva mind a kívülről történő klasszifikáció, mind pedig az etnikai identitás és az identitás vállalásának bizonytalanságait is – előbb-utóbb szükségessé válik az érintettek által is elfogadott megszámlálás, esetleg regisztráció. A források elosztása, a politikai életben való részvétel megnyugtató megoldása szempontjából társadalmunk egésze és valamennyi nemzeti kisebbség, így a cigány közösség számára is fontossá válhat.

Eredmények és problémák az iskolázásban

(*Forray R. Katalin*)

A cigányság alacsony iskolázottsági szintje nemcsak Magyarország problémája, hanem a térség, sőt Európa szinte valamennyi országában megjelenő gond. A roma gyerekek szerte Európában a nemzeti átlagtól jelentősen elmaradó mértékben vesznek részt az alapfokú oktatásban, a közép- és a felsőfokú oktatásban pedig számuk rendkívül csekély. Az értékes tudás hiánya súlyos akadálya az egészséges életmódnak, a munka világába és a társadalom megszokott életébe való beilleszkedésnek. **(Simon, 2001)**

Az okok hasonlóak a legtöbb európai országban: az oktatási nyelv és a környező társadalom kultúrájának nem megfelelő mélységű ismerete, sok család mély szegénysége – annak minden egészségromboló következményével – a roma közösség oldaláról; a romák kultúrájának nem kellő ismerete, az iskola előkészítő (óvoda) hiánya, a gyermekeket sújtó iskolai szegregáció (beleértve a gyógypedagógiai iskolában való gyakori elhelyezést), az iskolai környezet barátságtalan, esetenként előítéletes és kirekesztő magatartása. Különösen súlyos helyzetben a legtöbb országban a lányok vannak, akik tradicionális roma közösségben túlságosan korán kiszakadnak az oktatásból. Az oktatás területén jelentkező problémák kezelése alapvető feltétel a romák helyzetének javításában, amihez a nemzeti kormányoknak és hatóságoknak, a többségi társadalomnak, valamint a cigány közösségeknek egyaránt hozzá kell járulniuk. **(Simon, 2001)**

Több európai országban kezdeményeztek példa értékű megoldásokat. Spanyolországban a „segítő tanárok” hálózatát alakították ki, akik felzárkóztató kurzusokat tartanak az általános iskolákban, továbbá olyan iskolarendszeren kívüli foglalkozásokat vezettek be, amelyek a roma kultúra megismertetését célozzák. Az ír és a görög kormány szintén beindított támogató programokat a roma gyerekek számára. Roma tanárok és asszisztensek jelenléte növeli a gyermekek biztonságérzetét, és hozzájárul az iskolai sikerességhez. Ilyen megoldással kísérleteznek például Csehországban. Franciaországban és Nagy-Britanniában az „utazókat” kísérő pedagógus beállításának vannak hagyományai. **(Report on the Situation, 2000)**

A magyarországi cigány gyermekek és fiatalok oktatási helyzetének áttekintésében nem törekszünk teljességre, hiszen ez messze meghaladná a tanulmány kereteit. Azokra a pontokra fókuszálunk, amelyek nézetünk szerint kulcsszerepet töltenek be az iskolázási folyamatban, akár úgy, hogy előre lendítik, akár pedig úgy, hogy akadályozzák e fiatalok iskolai pályafutásának kiteljesedését. Azaz bemutatjuk az oktatási rendszer azon elemeit és pontjait, amelyek különösen jelentősek a cigány közösségek oktatási folyamataiban.

Az iskolázottság és változásai

Minden elemzésben megfogalmazódik a kérdés: mi az oka a cigány gyerekek iskolai alulteljesítésének, gyakori sikertelenségének? A válasz két dimenziót szokott magában foglalni: a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet és az eltérő kultúra, nyelv, tehát az etnicitás szempontját. A családok társadalmi-gazdasági helyzetéből eredő iskolai hátrányok enyhítése azonban nem kizárólag a cigánysággal kapcsolatos feladat; sőt bizonyos, hogy nem minden egyes cigány család és gyermek van hátrányos helyzetben. A népcsoport(ok) nyelvének, kultúrájának fenntartásához, ápolásához, átörökítéséhez való joga szempontjából pedig a cigányság a többi nemzeti kisebbséghez van hasonló helyzetben.

Magyarországon az 1960-as évekig az iskolaköteles cigány gyermekeknek csak töredéke végezte el a kötelező általános iskola nyolc osztályát, többségük egyáltalán nem vagy csak rövid ideig járt iskolába. Az állampárt 1961-es határozatát e társadalmi probléma és következményei felismerésére alapozta, és a rendelkezések nyomán ugrásszerűen nőtt az iskolába járó roma gyermekek száma. Természetes, hogy még a központilag vezérelt irányítás sem volt képes másra, mint az iskolázási folyamatok felgyorsítására.

A Kemény István vezette 1971-es kutatás adatai szerint a 20-24 éveseknek egy-negyede végezte el az általános iskolát, a 14 éven felüliek négyötöde egyáltalán nem járt iskolába. A cigány gyermekek tömeges iskolai megjelenése a társadalom türelmetlen elutasítását váltotta ki. A merev iskolarendszer sem nagyon tudott megbirkózni a szélsőségesen elmaradott, sem az iskola középosztályi nyelvét, sem az iskola szabályait nem ismerő gyermekekkel (és családjaikkal). A cigány gyermekek számára létrehozott homogén cigány osztályokról – amelyekkel ugyanerre a problémára nemcsak a magyar, hanem a számos nyugat-európai ország oktatáspolitikája is reagált –, azonban rövidesen kiderült, hogy nem képesek megoldani a cigány gyermekek és fiatalok hatékony oktatását, társadalmi integrációját. Ehhez hozzájárult az is, hogy a szegregált cigány iskolák és osztályok mind a személyi ellátottságukat, mind a tárgyi felszerelésüket tekintve messze elmaradtak az országos átlagoktól. Így elméleti funkciójuknak – a beiskolázott gyerekeket néhány tanéven át tartó, intenzív oktatás-nevelés után heterogén osztályokban lehetne elhelyezni – nemcsak nem tudtak eleget tenni, hanem visszafordíthatatlanná tették a tanítványaik lemaradását. Ez az oktatáspolitikai kísérlet mintegy évtizednyi működés után hivatalosan lekerült a napirendről.

A roma gyermekek iskolázásának problémái térségünk néhány országában

Bulgária

A bolgárok 20,2%-a diplomás, a cigányok 0,9%-a; középiskolát végzett a bolgárok 54,0%-a, a cigányok 7,8%-a; elemi iskolát végzett a bolgárok 22,4%-a, a cigányok 46,2%-a, írástudatlan a bolgárok 0,2%-a, a cigányok 8,5%-a

(Tomova, 1995.)

Szlovénia

Az iskolába beírt roma gyerekeknek a becslések szerint negyede jár rendszeresen iskolába, harmada egyáltalán nem jár. A két- és háromnyelvűségben látják a problémák alapját.

(Szilágyi, 1996.)

Csehország

Speciális gyógypedagógiai iskolások között 70-80% az arányuk; a rendes általános iskolában a lemorzsolódás 80-90%, van térség, ahol a roma gyerekeknek csak 5%-a jutott el az általános iskola befejezéséig. Több állami és magán kezdeményezésű program van (pl. iskolai asszisztens), átfogó program nincsen.

(Patrin, 2000.)

Lengyelország

A cigány gyerekek többsége 12 éves hagyja abba tanulmányait, nem ritka az írástudatlanság sem a fiatalok körében. Szórványos iskolai kísérletek vannak.

(CSCE, Warszawa, 1994.)

Ausztria

A cigányság nem elismert etnikum, hivatalos adatok és programok nincsenek.

Szlovákia

Az 1991-ben elfogadott kormányzati program a cigányság iskolázási helyzetének javítását is célul tűzte ki. Egyelőre a becslések szerint a cigány gyermekek mintegy 70%-a gyógypedagógiai iskolában tanul. Évente mintegy 30 fiatal érettségizik, a felsőoktatásban nincsen roma hallgató

(Canek, 1999.)

A cigány gyermekek létszámának a közoktatásban tapasztalt ugrásszerű gyarapodása hozta magával azt a máig virulens problémát is, amit az enyhe értelmi fogyatékos, a tanulási nehézséggel küzdő tanulók beiskolázása jelenít meg. A „kisegítő iskola” fogalmát az 1985-ben hatályba lépett oktatási törvény megszüntette, s a megszüntetéssel együtt feloldott néhány súlyosan diszkriminatív szabályozást is (pl. nyolc osztály elvégzése a kisegítő iskolákban hat általános iskolai osztály elvégzésének felelt meg). Az oktatásirányítás továbbá – napjainkig – folyamatosan szigorította a „speciális

gyógypedagógiai oktatási intézménybe” való irányítás szakmai tartalmát és növelte fel-
 ügyeleti szerveinek számát. A folyamatot érzékelteti, hogy 1974-ben a cigány tanulók
 12%-a járt ilyen intézménybe, tíz év múlva 18%-uk (miközben a nem cigány tanulóknak
 rendre mintegy 2%-a volt a kisegítő iskolák tanulója). A jogi szabályozás szigorítása el-
 lenére 1992-ben az általános iskolás korú cigány gyermekeknek még mindig 16%-a járt
 gyógypedagógiai intézménybe, osztályba. Az iskolai előkészítésben (óvodázásban) való
 részvétel nyilván csökkentette volna az arányokat, ám miközben például a nyolcvanas
 években a megfelelő korúaknak közel 90%-a járt óvodába, a cigány gyermekek körében
 az átlag nem érte el az 50%-ot – az ország egyes térségeiben ennél jóval alacsonyabb
 volt az arány.

A 90-es években a cigány gyerekek többsége elvégezte az általános iskolát, a tá-
 volság azonban a cigány és nem cigány népesség iskolázottsági szintje között az elmúlt
 évtizedekben is nőtt. A legnagyobb problémát ma – miként arra minden újabb kutatás
 rámutat – a középfokú iskolákba való átlépés jelenti.

A középiskolai továbbtanulás esélyei keveset javultak. A „rendes” középiskolai
 továbbtanulásban azok vesznek részt, akik 14-15 éves korban végzik el az általános
 iskolát. Az általános iskolát később, a felnőttoktatásban elvégzők már nem folytatják
 tanulmányaikat a középiskolában.

A nyolcadikosokhoz viszonyított bejutási arányok a középfokú oktatásban, 1993.

	A teljes népesség	A roma népesség
Szakiskola	6,0	9,4
Szaktunaképző	35,5	31,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középiskola együtt	56,2	10,6
Mindösszesen	97,7	51,2

Forrás: Kemény, 1996

Az alacsony iskolázottsági és szakképzettségi szint egyenes következménye a
 cigány lakosság körében a rendszerváltást követően rohamosan megemelkedett mun-
 kanélküliségi ráta. Egy munkaerő-piaci vizsgálat szerint egy felsőfokú végzettségű sze-
 mélyhez képest egy középiskolai végzettségű több, mint 2,5-szeres, egy szaktunakás
 bizonyítvánnyal rendelkező 3,5-szeres, a csak nyolc osztályt végzett már 5-szörös, s az
 általános iskolát be nem fejezett 10-20-szoros eséllyel válik munkanélkülivé. **(Kertesi,
 1995)**

Mondhatni teljesen hiányzik a makroszintű tudományos kutatás a kultúra és a
 nyelv területén, azaz kevés és hézagos az ismeretünk arról, hogy a cigányság milyen
 arányban és milyen mértékben érti, beszél, adja tovább az egyes cigány nyelveket a
 családban, igényeli, igényelné-e nyelve iskolai oktatását. A nyelvi szocializáció és az ab-

ból eredő nyelvi hátrány szisztematikus feltárását Réger Zita végezte el. Rámutatott arra, hogy az írásbeliség családon belüli hiánya és a nyelvi szocializáció sajátos szabályai megnehezítik az iskola nyelvének és kommunikációjának megértését. Itt már nem elsősorban az eltérő anyanyelvről, és ebből következően a magyar nyelv hiányos ismeretéről van szó. A magyar anyanyelvű, hátrányos helyzetű roma családok és gyermekek nyelvi kompetenciájának a hivatalostól eltérő struktúrája, illetve hiányosságai akadályozzák a jobb beilleszkedést. (Réger, 1990.)

Az iskolázás gyenge pontjai

„A hosszú távú roma társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia irányelveit” megfogalmazó, országgyűlési határozatot megalapozó, és széleskörű társadalmi diskurzusra bocsátott vitaanyag (Cigányügyi Tárcaközi Bizottság, 2001) egyik legfőbb stratégiai célt az alábbiakban határozza meg: *„A szociális hátrányok kompenzálását és a kisebbségi identitás erősítését célzó intézkedések egyértelmű kettéválasztása a szegregációs folyamatok megelőzése és megakadályozása érdekében.”*

A konkrét célkitűzések:

- a hároméves óvodai nevelés általánossá tétele
- a speciális iskolákba történő áthelyezéssel megvalósuló hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció megszüntetése
- a középiskolai továbbtanulás esélyeinek növelése
- a piacképes szakképzés feltételeinek megteremtése,
- roma értelmiség erősödésének elősegítése, a felsőoktatásban való részvételük növelése
- a pedagógusok képzésének és továbbképzésének fejlesztése a romákat sújtó hátrányos megkülönböztetés és előítéletesség csökkentése érdekében.

Ezek az elemek a tudományos kutatások szerint is nélkülözhetetlenek a cigány-ság társadalmi helyzetének javításához. E fejezetben tárgyalt problémák a prioritásoknak ezt a logikáját követik, mivel éppen ezeken a pontokon tapinthatók ki a cigány közösség iskolai pályájának orvoslásra váró pontjai.

Az iskola előtti nevelés

Az iskoláskor előtti intézményes nevelésnek, az iskolára való intézményi felkészítésnek jelentős hagyományai vannak – többek között az általános női foglalkoztatás miatt –, a 3-5 éves korcsoport az elmúlt 20 évben csaknem teljes körben óvodába járt. Ez a kedvező arány fennmaradt az évtized második felében is, jóllehet sok korábbi üzemi óvoda szűnt meg. A közoktatási törvény által kötelezővé tett 5 éves kori iskola előkészítésben (amit a tankötelezettség részének vagy nevelési kötelezettségnek szoktak nevezni) a megfelelő korúaknak mintegy 90%-a vett részt. Az óvodai nevelésben részt nem vevők többsége azokon a településeken él, ahol ilyen intézmény nem működik,

illetve lakóinak többsége hátrányos helyzetű, s valószínűleg nagy gyakorisággal a cigány etnikumhoz tartoznak.

Minden megfigyelés és kutatás megegyezik abban, hogy a gyermekek iskolai adaptációja (sikeressége) nagymértékben összefügg azzal, járt-e a gyerek óvodába. Az óvodába járást azonban a beiratkozási statisztikákkal mérik, a statisztikák pedig nem jelzik, hány éven át és milyen gyakorisággal járt a gyermek óvodába.

Az óvoda legfontosabb funkciója, hogy a gyermek – bizonyos ismeretek, készségek, jártasságok mellett – elsajátítsa azoknak a rendszeres tevékenységeknek az alapjait, amelyekre az iskola épít, amelyeket általában adottnak feltételez. Az óvoda nemcsak a gyermeket, hanem a szülőt is „megtanítja” ezekre a rutinokra, amennyiben ezeket korábban nem ismerte: meghatározott időben elvinni-elhozni a gyereket, ellátni a szükséges felszereléssel, tehát felkészülni a másnapi tevékenységre. Ha ezek hiányoznak, akkor már az első iskolaév sikertelen lehet, és közoktatásunk szabályai szerint a gyerek évet ismét (vagy gyógypedagógiai iskolába irányítják).

A magyar fogalmak szerinti iskoláskor előtti intézményi nevelésnek Európa több országában törvényi formája van: az „iskola” a 4. vagy az 5. életév betöltése után kötelező, óvodát pedig a 2-3, illetve 2-4 évesek oktatási-nevelési intézményeként sorolják be (pl. Hollandia, Belgium, Franciaország). Az iskola az első években még inkább az óvodához hasonlít, és csak fokozatosan válik a mi iskoláinkhoz hasonló oktatási intézménnyé. Ennek a rendszernek sok előnye van, szempontunkból mindenekelőtt az, hogy a családban történő nevelkedés korai gyermekkorban és fokozatosan terjeszkedik ki az intézményi nevelés területére.

Ha a cigány gyermekek – ez inkább eseti megfigyelésekből, mint szisztematikus kutatásokból levont következtetés – nem szeretnek óvodába járni, annak igen egyszerű és nem „*etnospecifikus*” oka van: jól érzik magukat otthon, és mint a kisgyerekek általában, jobban szeretnek kedvük szerint felkelni, enni, aludni, játszani, mint kívülről irányított, intézményi feltételek szabályai szerint viselkedni. Ha a család nem ismeri fel az iskola előtti intézményi nevelés, a „beszoktatás” fontosságát – és nincsen rákényszerülve arra, hogy gyermekét óvodába vigye –, akkor az óvodának legfeljebb a szociális funkcióját ismeri el. Az alacsonyán iskolázott cigány népességnél aligha várható el „pedagógiai tudatosság”. Ha pedig a lakóhelyen vagy a közvetlen környékén nem is működik óvoda, akkor a szülő nem fogja gyermekét – annak akarata és tiltakozása ellenére, ráadásul sok időt és energiát ráfordítva – elvinni az óvodába. De nem viszi el akkor sem, ha fizetnie kell az étkezésért, amit otthon amúgy is, „ingyen” megkapna.

És ez csak akkor érvényes, ha egyáltalán van óvoda a lakóhelyen, és ha a cigány gyermeket oda fel is veszik. Mivel a 3-6 éves korosztály teljes körű óvodai ellátása nem tartozik az önkormányzatok kötelezettségei közé, előfordulhat, hogy fenntart ugyan óvodát, de csak azon családok a gyermekei számára, ahol nem megoldott a gyermek napi felügyelete. Ez azt jelenti, hogy a több gyermeket nevelő, munkanélküli szülők gyermekei nem mindig jutnak óvodába. Külön megoldatlan probléma, hogy az óvodába beíratott roma gyermekek rendszertelenül vagy alig járnak ténylegesen a foglalkozásokra. További gondot jelent, hogy sokan legfeljebb egy évig látogatják az óvodát, tehát

eleget tesznek ugyan jogszabályi előírásoknak, de hátrányaik már az iskolába lépés előtt halmozódnak. Az 1993-ban hatályba lépett törvény a közoktatásról a tankötelezettséget 6-16 éves korra határozza meg, de az iskola előtt egyéves iskola-előkészítést (nevelési kötelezettség) ír elő, amely mind óvodában, mind pedig az iskolában teljesíthető. Ennek megvalósítása és a helyi gyakorlat ellenőrzése azonban tisztázatlan.

Mindennek következtében ördögi kör alakulhat ki, hiszen éppen azok nem készülhetnek fel az iskolára, akiknek erre a legnagyobb szükségük van.

Ha az iskola – akár a legbarátságosabb iskoláról legyen is szó – az első olyan intézmény, amely igen jelentős mértékben kíván részt venni a gyermek (és a család) életében, akkor nem meglepő az adaptáció nehézsége. Ez a gyermek (család) részéről esetleg a gyakori hiányzásokban mutatkozik meg, az iskola pedig bukással, évismétléssel büntet.

Az iskolára való felkészítés alapvető fontosságú, amelynek adekvát módszereit az oktatáspolitikának kell kidolgoznia. Akár valóban kötelezővé és a családok számára földrajzi-közlekedési értelemben elérhetővé téve az intézményt, akár úgy, hogy az „intézmény”, illetve ennek legfontosabb funkciói telepedjenek meg a cigány és általában a leghátrányosabb helyzetű, sokgyermekes családok lakóhelyén (pl. utazó óvodapedagógusok). Bármilyen formához elengedhetetlen a szülők együttműködése, amit a hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint csak lokális projektekkal lehet megszervezni.

Általános iskolai túlkorosság

Ez a némiképpen eufemisztikus meghatározás az évismétlők azon körét jelzi, akik 2-4 évvel idősebbek évfolyamtársaiknál. Gyermekkorban – 11-12 éves kor előtt – ennek nincsen különösebb jelentősége, azonban a pubertáskorban már komoly pedagógiai és pszichológiai problémák forrása lehet mindkét (vagy mindhárom) oldalról: a serdülő cigány fiatal azokban a csoportokban, amelyek nem tudják gyermekeiket az iskolai elvárásoknak megfelelően felkészíteni, már fiatal felnőttnek számít. A családi szerepek, normák, értékek már nagy mértékben eltérhetnek azokétól, akikkel az iskolarendszer őket egy osztályba, korcsoportba sorolja. Az iskola (a pedagógus) ezekkel az eltérésekkel szemben tehetetlen, és ez megalapozza, hogy az általános iskola felső tagozatán, különösen a 6-8. osztályokban növekszik az évismétlő cigány tanulók aránya – következésképpen a cigány fiatalok lehetősége a középfokon való továbbtanulásra.

Az iskolák reagálása – a dolog egyszerű tudomásul vételén és elszenvedésén kívül – rendszerint vagy az iskolakötelességet betöltők felmentése (a gyerek jobb esetben magántanuló lesz, vagy végleg abbahagyja tanulmányait, így az iskola számára napi gondot már nem jelent), vagy külön (szegregált) osztályok kialakítása a több évvel túlkorosok számára. A sok országban gyakorolt „*team teaching*” módszerek vagy hasonló próbálkozások visszhangtalanok maradtak.

A 16 éves korig tartó tankötelezettségen belül a kilencvenes években már a roma fiataloknak mintegy háromnegyede végezte el az általános iskolát, ám nagy hányaduk

csak 16-17 éves korára szerzi meg a végbizonyítványt, így nem is léphet – bár törvény nem tiltja – a rendes középfokú oktatásba. A kilencvenes években a demográfiai apály ellenére gyors ütemben bővülő középiskolai hálózat kerülőutakat kínál a korosztályuktól lemaradó fiatalok számára. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de az ösztöndíjasok számából következtethetünk arra, hogy meglehetősen sokan veszik igénybe ezt a lehetőséget. Így a normál, nappali tagozatú középiskolások között a roma tanulók becsült aránya kisebb, mint az érettségire készülő cigány fiatalok tényleges száma.

Szinte teljesen hiányzanak viszont azok az iskolázási utak, amelyek az általános iskolából „kihullott” fiatalokat (és idősebbeket) befejezett iskolai végzettséghez juttatnák. Megyénkben többnyire egy-egy ilyen iskola van, amelynek heti kétszeri látogatása, az utazással együtt lehetetlen az iskola székhelyétől távolabb élők számára. Így aki nem tudta befejezni az általános iskolát, reménytelen helyzetbe kerül.

Az iskola és a családok közötti főbb konfliktusok

Az iskola céljai és elvárásai (az iskola önképe)

A cigányok értelmezése (a cigányok idegenképe)

1. Oktatási és nevelési célok

az iskola működése társadalmi egyetértésen alapul a célok, értékek, normák, stb. tekintetében	az iskola működése a törvényeken és jogszabályokon alapul (kényszerít, büntet, megtorol)
a gyerekek (tanulók) az iskolában az életre készülnek fel	a gyerekek „valódi” élete itt és most, és az iskolán kívül zajlik
az iskola az oktatás-nevelés által jobb életesélyeket kínál	az iskola megtanítja az írás, olvasás, számolás tudományát, az alapvető ismereteket
az iskola határozza meg a megtanítandó ismereteket	gyerekeknek (családnak) joga van ahhoz, hogy meghatározza az elsajátítani kívánt ismereteket
a tanulót az iskola osztályzatokkal minősíti	a gyereket az iskola a tanári dicséretekkel és szidásokkal minősíti
az iskola nyelve a művelt társadalom nyelve, amelyet egyformán értünk és beszélünk	az iskola nyelvét nem lehet pontosan érteni, de nem is tanítják meg a gyereket rá

Az iskola céljai és elvárásai
(az iskola önképe)

A cigányok értelmezése
(a cigányok idegenképe)

2. Az iskolai nevelés

tanítási időben az iskoláé az elsőbbség	mindig a családé és a közösségé az elsőbbség
a családnak kötelessége a gyereket felkészülten küldeni iskolába	Az iskola kötelessége a gyereket úgy felkészíteni, ahogy az iskola kívánja
az iskola nevelési feladatokat vesz át a családtól	csak a család és a közösség feladata a gyermeknevelés

3. „Magyar” iskola és cigány család

a tanulók mindig „gyermekek” az iskolában, a tanárhoz való viszonyban	a gyermekek csak a prepubertásig igazán gyerekek
az iskolai munka lényegéhez nem tartoznak személyes érzelmek	az iskola akkor fogadható el, ha a tanárokat a gyerekekhez személyes, érzelmetli viszonyok fűzik
az iskolában csak a tanár és a tanuló, valamint a tanuló és tanuló között vannak konfliktusok	az iskolai konfliktusok lényege, hogy cigányok és gádzsók (fehérek és feketék) között történnek
a szülőknek tanítási időben nincs az iskolában helyük	a szülő (család, közösség) kötelessége, hogy a gyereket az iskolában is megvédje
a cigány tanulók motiválatlanok, agresszívek, sőt destruktívak	a pedagógusok és az osztálytársak előítéletesek, rasszisták, ellenségesek

Forrás: Forray, 1997)

Cigány kisebbségi oktatási programok

A nemzeti kisebbségi óvodai nevelést és iskolai oktatást a költségvetés kiegészítő normatívával külön támogatja. A támogatást az intézmény fenntartója kapja a kifejezetten nemzetiségi kisebbségi nevelési-oktatási feladat ellátására. A feladat a hagyományosnak tekinthető nemzetiségek oktatása területén tannyelvű, kétnyelvű vagy nyelvoktató iskolákban, illetve iskolai programokban valósul meg. A cigány kisebbség oktatásához nyújtott kiegészítő normatíva először az 1990-ben hatályba lépett önkormányzati törvényben jelent meg, célja egyértelműen a cigány óvodások és iskolások felzárkóztatása (tanítás utáni korrepetálása) volt. A helyzet csak lassan változott, mivel sem a közoktatásról szóló törvény, sem pedig az 1996-ban megjelent Nemzeti Alaptanterv (NAT) nem tudott megoldást találni arra a kérdésre, hogyan lehet a cigány tanulók iskolai lemaradását és a cigány nemzeti kisebbség kultúrájának ápolását – a többi nemzetiséghez hasonló módon – szabályozni. Javaslatok születtek a cigány népismeretnek és kultúrájának a tananyagba való beépítéséről, azonban inkább csak informálisan szabályozta a tárca a programok, illetve a résztvevők utána igényelt kiegészítő finanszírozás tartalmát. (Forray-Hegedűs, 1995)

A kiegészítő normatív támogatás hasznosulásáról szóló nagyobb felmérés (Setényi, 1998) százhusz, a Művelődési és Köznevelési Minisztériumhoz 1994 és 1996 között beérkezett óvodai és általános iskolai pályázatot vizsgált meg, és arra a következtetésre jutott, hogy többségük minősége nem kielégítő. Ráadásul az állami finanszírozás megkötések nélküli önkormányzati felhasználása következtében számos önkormányzat egyszerűen „lenyeli” a kiegészítő hozzájárulást.

A Nemzeti Alaptanterv kiegészítéseként megjelent **irányelvek a nemzeti és etnikai kisebbségek óvodai és iskolai neveléséről és oktatásáról** (1997) jóváhagyott óvodai-iskolai pedagógiai program, az alapító okiratban rögzített feladat-vállalás alapján lehetett kiegészítő támogatáshoz hozzájutni, az ún. cigány felzárkóztató program szervezésére éppen úgy, mint egyéb nemzetiségi (német, szlovák, román, stb.) programokra. Ám még mindig bírálat tárgya maradt, hogy a cigány közösség az oktatási rendszerben „felzárkóztatásra” szoruló csoportként jelent meg, továbbá az is, hogy az etnikai alapon történő felzárkóztatásból kimaradtak a hasonlóan hátrányos helyzetű, ám nem cigány etnikumú tanulók.

Az intézményfenntartó önkormányzatokban a nemzetiségi-kisebbségi oktatásban résztvevők becsült száma iskolatípus szerint. 1998/99.

Az intézmény típusa	Nemzetiségi nyelvoktató	Cigány kisebbségi felzárkóztató	Nemzetiségi ill. kétnyelvű
Óvoda	32 770	42 392	6 846
Általános iskola	45 304	50 435	8 458
Gyógypedagógiai	180	7 216	89
Gimnázium	696	132	1 429
Szakközépiskola	124	42	94
Szakiskola	30	290	-
Szaktanárképző	257	362	-
Napköziotthon		20 290	
Diákotthon		1 629	

Forrás: Forray, 2000

A 2000/2001-es tanévtől a szakértők által bírált rendszer annyiban változott, hogy a felzárkóztató oktatásra szánt kiegészítő forrást etnikai hovatartozás nélkül is igényelhet az iskolafenntartó, a cigány kisebbségi oktatás programja és finanszírozása pedig a többi nemzetiség oktatásának szabályai szerint történik: akkor indítható, ha legalább **nyolc szülő** írásban kéri, hogy gyermeke (cigány) nemzetiségi kisebbségi oktatásban vehessen részt. Ezzel elméletileg (jogszabályozási szinten) külön válik a roma tanulók oktatásában is a szociokulturális helyzetből következő hátrányok kompenzálásának finanszírozása (a felzárkóztatás) a cigány kultúra megőrzésének és ápolásának iskolai programjaitól. Ez utóbbi heti legalább hat tanórai foglalkozást ír elő, melynek tartalma

a cigány népismeret, kultúra és a Magyarországon államilag elismert cigány nyelvek (lovári és beás) valamelyike – bár a kötelező nyelvoktatás alól egyelőre felmentést kaptak az intézmények.

Erdőtelek: törölték a tananyagból az előítéletes részeket, felülvizsgálják a programot

Az erdőtelki általános iskolában használt óravázlat alapján szolgáló 1996-os dokumentum az ombudsman szerint több olyan szövegrészt tartalmaz, amely alkalmas a cigányellenes előítéletek felerősítésére vagy megalapozására. Mint ismeretes, az erdőtelki általános iskolában a biológia tanár egyebek mellett azt tanította a gyerekeknek, hogy a romáknak sajátos szaguk van, és jellemző rájuk az agresszivitás. Pusoma Miklós az erdőtelki cigány kisebbségi önkormányzat elnöke panasszal fordult az ügyben a kisebbségi ombudsmanhoz. Az iskola igazgatója azóta utasította a pedagógust óravázlatának átdolgozására és abból a többször cáfolt részek törlésére. Ugyanakkor a pedagógus arra hivatkozott, hogy a különböző újságcikkekben és könyvekből összeállított tananyagát a kifogásolt pedagógiai program alapján készítette. Kaltenbach Jenő ajánlásában felkérte az oktatási minisztert a kiadvány átdolgoztatására, és annak megvizsgálására, hogy a roma népismeret tanításához elegendő információ áll-e tanárok rendelkezésére, illetve mennyire biztosítottak a pedagógusok továbbképzési lehetőségei.

S. Kállai Szilvia, Roma Sajtóközpont (RSK)

www.romapage.hu

A felzárkóztatás és a cigány kisebbségi oktatás szétválasztása az oktatás gyakorlatában újdonsága miatt még kevéssé van jelen, mivel a cigány népismeret oktatásának csak egyetlen tanári segédkönyve jelent meg, a Magyarországon elismert cigány nyelvek oktatásának követelményei, tananyagai pedig még nem készültek el, nem is szólva az oktatás személyi feltételeiről. Azaz a megfelelő szakértelemmel rendelkező pedagógusok képzése még el sem kezdődött. De nem épült ki a kiegészítő pénzügyi támogatás felhasználásának ellenőrzési rendszere sem, így nincsenek pontos adatok a felhasználás mikéntjéről. (Az Állami Számvevőszék a finanszírozás jogszerűségét ellenőrzi a fenntartónál, a fenntartó pedig a feladat megvalósításáért felelős. A program tartalmi kérdéseinek vizsgálatát, csakúgy mint a tényleges ráfordítást, illetve hasznosulást nem vizsgálja semmilyen szerv.)

A finanszírozás és a jogi helyzet tisztázásában előbbre vinne, ha biztonsággal megállapítható lenne, betartják-e, és miképpen az oktatási intézmények (és az önkormányzatok) azt a törvényi előírást, amely legalább **nyolc szülő írásos nyilatkozatához** és a **helyi cigány kisebbségi önkormányzat egyetértéséhez** köti a nemzetiségi-kisebbségi program indítását. Ez a kérdés még a hagyományos nemzetiségi oktatással kapcsolatban sem fogalmazódott meg, még kevésbé a cigány programokkal kapcsolatban. Márpedig főként az utóbbi esetben fontos lenne, hogy a bizonyos mértékben stigmatizáló támogatást az identitás szabad vállalása alapján vegyék igénybe az érintettek.

A régi, de ma már Magyarországon sem hivatalosan elfogadott fogalommal kiegészítő iskolának nevezett intézményrendszerben oktatott tanulók túlnyomó része, mintegy háromnegyede a tanulásban enyhén akadályozottak (enyhén értelmi fogyatékosok) számára létrehozott és működtetett iskolákba jár.

A kérdés egyik legjelentősebb magyar szakértője, **Illyés Sándor** (2001) hívja fel a figyelmet, hogy Magyarországon az „enyhe értelmi fogyatékos” és „középsúlyos értelmi fogyatékos” gyermekeket támogató közoktatási rendszer a százéves gyakorlat ellenére még mindig kénytelen befogadni olyan jelentős gyermekcsoportokat is, akik nem értelmi fogyatékosok, értelmi fejlődésük más okból, nem pedig fogyatékoság miatt marad el. A többségi iskola nem tolerálja elmaradásukat, és nem tud számukra megfelelő segítséget nyújtani.

Az áttelepítés, az enyhén értelmi fogyatékosokká való minősítés több szakértői bizottság által végzett vizsgálat alapján történik. Am a hivatalos meghatározás jól mutatja, hogy egyetlen biztos pont van a folyamatban: a szegregált oktatás.

„Az enyhén értelmi fogyatékosok fejlődése igen változatos attól függően, hogy milyen egyéb(...) fejlődési rendellenességet mutatnak. (...) Az enyhén értelmi fogyatékosokat jellemző tünetek az iskoláskor előtt kevésbé feltűnőek. Oktatásuk többnyire az enyhén értelmi fogyatékos tanulók oktatására létesített általános iskolákban (tagozatokon, osztályokban) történik.”

A fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve, MKM, Budapest, 1997. 45. p.

A fő tartalmi problémát a szegregáció mellett a kurrikulum hordozza. Az enyhén értelmi fogyatékosnak minősített tanulóknak a rendes iskolában előírt ismeretanyag 4-26%-át kell csak elsajátítani, idegen nyelvet az általános iskola nyolc éve alatt nem tanulnak. Aligha lehet reális, hogy valaki ilyen iskolai előzmények után rendes középiskolában (akár jobb szakmára képező szakmunkásképzésben, különösen érettségit adó képzési úton) folytassa tanulmányait.

A gyógypedagógiai iskolákba járók aránya egyébként európai összehasonlításban is rendkívül magas: az OECD 1996-os jelentése szerint, míg például Törökországban ezerből kettő, Finnországban négy, Olaszországban kilenc enyhé értelmi fogyatékosnak nyilvánított gyermek jut, addig Magyarországon 35.

Cigány tanulók a speciális iskolákban

ÉV	TANULÓK SZÁMA		CIGÁNYOK ARÁNYA
	Összesen	ebből cigány	%
1974	29 617	7 720	26,1
1977	31 666	9 753	30,8
1981	33 079	12 107	36,6
1985	39 385	15 640	38,7
1992	32 090	13 662	42,5

(Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatásban, MM, Budapest, 1986, 1993.)

A speciális iskolák diákjainak etnikai összetételéről nincsenek újabb pontos adatok, de az átírányítási gyakorlat további szigorítása sem akadályozhatta meg, hogy az 1992/93-as tanév óta az arányok alapjában változtak volna, sőt a tekintetben sem lehetünk optimisták, hogy a trend módosult volna azóta: nemcsak magas a cigány tanulók aránya ebben az iskolatípusban, hanem inkább növekedő tendenciát mutat. Erre a feltételezésre azért vállalkozunk, mert a gyógypedagógiai iskolai intézmények – szervezetszociológiai ismeretek alapján – pusztán léte és fennmaradásban való érdekeltisége változatlan, sőt demográfiai apály idején nyilván erősödik küzdelme a tanulókért. Már pedig aligha lehet kétséges, hogy ma nem a legkönnyebben beiskolázható lakossági csoportokból merítik utánpótlásukat. A teoretikus megfontolások mellett hivatkozunk egy megyei esettanulmányra, amely a cigány lakosság által legsűrűbben lakott Észak-Magyarországról készült: a tanulásban enyhén akadályozottak speciális iskoláiba járóknak csaknem 90%-a cigány. **(Loss, 1998)** E talán egyedi becslésnél mértéktartóbb **Mesterházi (2001.263.)**, aki szerint ezekben az iskolákban országosan mintegy „40-50%-ban fordulnak elő hátrányos helyzetű, illetve a roma kisebbséghez tartozó gyermekek”. Ez az arány lényegében megegyezik az egy évtizeddel korábbi adattal.

Mind a kisebbségért felelős országgyűlési biztos jelentése (1998.), mind szakértői tanulmányok felhívták már a figyelmet e problémák megoldásának fontosságára. Az erőfeszítések egyfelől arra irányultak, hogy szigorítsák az áttelepítés adminisztrációját és ellenőrzését, másfelől pedig a kurrikulumot próbálták a helyi igényekhez alkalmazni. Egyes szakértők szkeptikusok a tantervi módosítások megítélésében is. Nézetük szerint a multikulturális oktatás „divatja” nyomán a speciális iskolák oktatásába beiktatott roma kulturális programok csak „díszítmények”, amelyek nemcsak nem oldják meg a gyógypedagógiai iskolázás problémáját, hanem olyan látszatmegoldást kínálnak, amelyek felmentik az oktatásügy irányítóit és a társadalmat annak felelőssége alól, hogy több tízezer fiatal kerül ki hasznosítható, konvertálható szakmai ismeretek nélkül ezekből az iskolákból. **(Pik, 1999)**

A kormány idézett hosszú távú roma stratégiai vitaanyagában szintén prioritásként szerepel „*a speciális iskolákba történő áthelyezéssel megvalósuló hátrányos megkülönböztetés, diszkrimináció megszüntetése*”.

A probléma megoldásának útja a gyógypedagógus szakértők **(Mesterházi, 2001)** szerint nem elsősorban az átírányítás szigorításában kereshető, hanem annak belátásában, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknek nem külön iskolára van szükségük, hanem a támogató rendszerek összehangolt működésére. A gyógypedagógus szerepe nélkülözhetetlen, de csak kompetenciájának határain belül: eredményes közreműködője lehet a különféle segítő rendszerek összehangolásának.

A szegregáció problémája

A nemzetiségi oktatás magyarországi történelmi hagyományai és gyakorlata, valamint a programokban részt vevők létszámához igazodó finanszírozás elvei alapján is prognosztizálható volt a hivatalosan nem támogatott folyamat, hogy újraéledt, ráadásul legitimitást kapott a cigány tanulók iskolák közötti és iskolán belüli szegregációja. **(Havas-Kemény-Liskó, 2001)** Nagyobb településekben különösen egyszerűen megoldható ez a fajta szegregáció. Az iskolafenntartó nem köteles minden egyes iskolában cigány programot szervezni, még akkor sem, ha ezt a szülők (esetleg) igényelnék. „Racionálisan” és jogszerűen járva el, kijelöl egy vagy több iskolát, ahol a rossz szociális helyzetű, tanulási és magatartási problémákkal küzdő és a cigány kisebbségi vagy felzárkóztató programban résztvevő tanulókat oktatja – máris létrejön a szegregált iskola.

A cigány kisebbségi program támogatását igénybe vevő intézmények a „spontán” lakossági választások eredményeképpen is fokozatosan homogenizálódhatnak. Évtizedes – a szabad iskolaválasztás engedélyezésével egyidejű – az a folyamat, hogy a nem cigány szülők elviszik a helyi iskolából gyermekeiket, ha ott megnövekszik a cigány tanulók száma. Ennek eredményeképpen is kialakulnak teljesen homogén, cigány tanulókból álló iskolák. A cigány tanulók alacsonyabb teljesítményeire és az egyszerűbb pedagógiai eljárásokra hivatkozva még a heterogén iskolák is cigány osztályokat szerveztek és szerveznek. Az ilyen újabb keletű szegregációnak ugyanazok a szociális, személyi, tárgyi összefüggései, azaz a „normál” iskolától, normál iskolai osztálytól való elmaradásuk, valamint stigmatizáló gyakorlatuk, mint a húsz-harminc évvel ezelőtt az aufklérista koncepcióval életre hívott cigányosztályoknak. Bár a külön cigány osztályok kialakítását gyakran a felzárkóztatás pedagógiai érveivel próbálják alátámasztani, a statisztikák ennek ellentmondanak: az 1995-ben a Tankerületi Oktatási Központok által felvett adatok **(Harsányi-Radó, 1997)** szerint az elkülönített cigány osztályokban és a fogyatékosok iskoláiban nagyobb mértékű a tanulók lemorzsolódása.

Szolidaritási akció a Tiszavasváriban külön ballagtatott cigány gyerekek mellett

Roma és nem roma középiskolások közös ballagása Budapesten 1999. április 28., szerda – 1999. április 28., szerda – Közös, szolidaritási ballagást tartanak Budapesten május 6-án délután több középiskola és gimnázium roma és nem roma diákjai. Az eseményt a két évvel ezelőtt Tiszavasváriban tartott különballagás, és a múlt héten ezzel kapcsolatban született jogerős bírói ítélet kapcsán szervezték. Mint ismeretes, 1997-ben a tiszavasvári Pete Ferenc általános iskolában a roma tanulókat külön ballagtatták a nem roma gyerekektől, amivel kapcsolatban elmarasztaló bírósági ítélet is született. A Czöbel Ernő Középiskolás Kollégiumban a tervek szerint több száz roma és nem roma fiatal ballag majd együtt. A rendezvényre szinte valamennyi budapesti középiskola, valamint három roma iskola: a Kalyi Jag Nemzetiségi Szakiskola, a pécsi Gandhi Gimnázium, a Józsefvárosi Tanoda tanulói kaptak meghívást. Az esemény fővédnöke Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman, a meghívott vendégek között szerepel Paskai László bíboros és számos politikus. A kezdeményezés Kovács Mátyástól, a Kalyi Jag Nemzetiségi Szakiskola végzett hallgatójától ered, aki a Roma Sajtóközpontnak elmondta: a nem roma diákok és pedagógusok örömmel fogadták el a meghívást. A közös ballagást egy mozgalom keretében szeretnék rendszeressé tenni. A megalakuló Együtt a Békéért Diákmozgalom az emberi méltóságért és az emberi jogokért, valamint a roma és a nem roma gyerekek közötti kapcsolatok erősítéséért fog dolgozni.

Varga Mária – Roma Sajtóközpont

www.romapage.hu

Egy közelmúltban végzett empirikus kutatás azokra az iskolákra irányult, ahol a cigány tanulók aránya eléri vagy meghaladja a tanulólétszám 25%-át. **(Havas-Kemény-Liskó, 2001)** Önálló gyógypedagógiai iskolát nem vizsgáltak, azonban a mintába került 192 iskola egyharmada működtetett külön osztályt a tanulásban enyhén gátoltnak minősített tanulók számára. Minél kisebb tanulólétszámú az iskola, annál nagyobb eséllyel kerültek a cigány gyermekek ezekbe az osztályokba. Ugyanígy azokban az iskolákban, ahol magasabb volt a cigány tanulók aránya, annál nagyobb arányban kerültek gyógypedagógiai osztályokba. Az intézmények közötti etnikai szegregáció az esetek többségében intézményi szegregációval járt együtt.

Vannak iskolák, ahol az átlagosnál nehezebb munkát, a roma diákok oktatását hivatástudatból és érdeklődésből vállalják a tanárok, ám az iskolák jó részében büntetésnek számít, ha egy pedagógus úgynevezett „cigány osztályba” kerül, és igyekeznek ezt a munkát a valamilyen szempontból (végzettség, életkor, magatartás, stb.) problematikus helyzetben lévő tanárookra bízni. Ezzel magyarázható, hogy miközben a gyermeklétszám csökkenése miatt sok helyen már munkanélküliség fenyegeti a pedagógusokat. Az „elcigányosodó” iskolákban még mindig sokan tanítanak pedagógiai képzés nélkül: a pedagógusok 30%-a végzettség nélküli, és 60%-uk nem a szakképzettségének megfelelő tantárgyat tanítja. **(Liskó, 2001)**

A cigány fiatalok szakképzésének problémáját az elmúlt évtizedben az oktatáspolitikára részéről nem kísérte valódi figyelem. Ebben szerepet játszott nyilván az is, hogy a szakképzés a kilencvenes években (a szakiskolákat kivéve) a munkaügyi tárcahoz tartozott. A közömbösséget erősíti, hogy az elitképzés – a cigány értelmiség kinevelése – látványosabb feladat, mint a cigány fiatalok tömegeinek szakmához juttatása. (Például a cigányság helyzetének javítására irányuló 1997-ben napvilágot látott középtávú intézkedési csomag egyetlen szakképző iskolát említett, azt is feltehetőleg azért, mert az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat alapította.)

Súlyos problémát jelent, hogy a nyolcvanas évek végéig az általános iskolát elvégzett roma fiatalok továbbtanulásának legfontosabb útja a szakmunkásképzés volt, amelynek bázisát a szocialista nagyüzemi gazdaság jelentette. Ennek összeomlása maga alá temette a hagyományos szakmunkásképzés jelentős részét is. Ezzel együtt sokszor az itt oktatott szakmai ismeretek is piacképtelenné váltak az új gazdasági körülmények között. Ráadásul a cigányság nagy hányada az ország leginkább elmaradott területein él, ahol a szakmai kínálat kialakítását, a szakmai képzést nehezíti, hogy nincsenek elérhető munkahelyek, szűkös a kereslet az esetleges vállalkozások szolgáltatásai és termékei iránt. Az egyes térségeken általában hiányzó munkalehetőségei miatt erős versenyhelyzetek alakulnak ki, amelyekben a potenciális cigány munkavállalót gyakran jogilag mindeddig nem definiált diszkrimináció is sújtja. **(Liskó, 1997)**

A képzés (szocializálás, sok esetben reszocializálás) lokális feladat, a munkapiaci felkészítést viszont a lokális szint erősen szűkíti. Ez nemcsak a roma közösségek, hanem az ország recessziós területein élő tömegek számára jelent nyomasztó problémát. A munkaerő-piaci képzés – ami 1998-óta az Oktatási Minisztérium felelősségi köréhez tartozik – egyfelől a legalább általános iskolával rendelkezők számára kínál képzési lehetőségeket, közülük is főként az érettségizettek számára, másfelől gyakran olyan képzéseket tud kínálni, amelyeknek a közvetlen munkapiaci felhasználása csak korlátozott lehet. Rendkívül keresettek például a roma fiatalok körében az olyan tanfolyamok, mint a biztonsági őr, testőr, ám a kereslet alapján ezeket is a befejezett iskolai végzettséghez, főként érettségihez kötik, a kevésbé attraktív vagy csekély munkapiaci értékű tanfolyamok (pl. varrodai munkás vagy cigány közösségi szervező) nem kínálnak valódi esélyeket a munkaerőpiacon.

A középiskolázás

Az érettségit adó iskolákba a cigány fiatalok töredéke jut el, megfigyelések szerint közöttük is magas a kibukók, lemorzsolódók aránya. A középiskolázásban való részvételük elősegítése érdekében – az ösztöndíjak rendszerén kívül – két alternatíva formálódik ki.

Az egyik a nemzetiségi gimnáziumok mintájára szervezett középiskola. Ennek példája a pécsi Gandhi Alapítványi Gimnázium, amely a dél-dunántúli térség általános iskoláiból toborozza a tehetséges, hátrányos helyzetű cigány tanulókat és a Kalyi Jag Nemzetiségi Szakiskola, amely a főváros slumos belső területéről iskoláz be hallgatókat szakmai előképzést nyújtandó. Ez a megoldás azt hangsúlyozza, hogy a cigányság a többi magyarországi nemzetiséghez hasonlóan önálló kulturális arculatú (nyelvű) népcsoport. Hasonló elvi alapon áll, de az iskolázás gyakorlatát tekintve eltérő a „tehetség gondozó kollégiumok” rendszere, amelynek sikeres példája a Pécs melletti Mánfán működő, a római katolikus egyház és külföldi egyházi támogatással létrejött Collegium Martineum. Az egykori népi kollégiumokat idéző elgondolás szerint a diákokthoz szocializáló, a családi nevelés hiányosságait korrigáló intézmény, a diákok pedig a térség bármely középiskolájában tanulhatnak. A Csapi Kollégium a teljes korosztály képzését tűzi ki célul nem annyira elméletileg, inkább a gyakorlatban megvalósuló nemzetiségi iskolai ideológia mentén. Iskolán kívüli oktatást, illetve felzárkóztatást kínál a Józsefvárosi Tanoda is, középiskolai illetve felsőoktatási intézményekbe való felkészítő programok keretén belül.

A másik alternatívát leginkább az interkulturális paradigmához közelítő modell-intézmények jelenítik meg, amelyek között a Roma Esély nevű program alapján működő szolnoki Hegedűs T. András Alapítványi Középiskolát lehet kiemelni (alapítója a Lungo Drom szervezet és az Országos Cigány Önkormányzat). Ennek programja és gyakorlata a roma és a környezeti kultúra együttműködését tűzi ki célul, és valósítja meg a hátrányos helyzetű roma és nem roma diákok célcsoportjaiban. Azaz minden diákot annak deklarálásával iskoláz be és képez különböző szakirányokban – beleértve az érettségit nyújtó képzést is –, hogy programjának súlyponti része a roma kultúra és nyelv tanulása (beleértve olyan szimbolikus akciókat, mint iskolai és állami ünnepeken a magyar állami és a cigány himnuszok eléneklése). A római katolikus egyház támogatásával létrejött Don Bosco Általános és Szakképző Iskola is hasonló elvek alapján működik, s az iránta mutatkozó igényeket jól mutatja, hogy néhány év alatt az általános iskola mellett többféle szakmai képzéssel és érettségit adó középiskolai szakiránnyal bővült.

Bár vannak elvi csatározások a két „irányzat” között, a kilencvenes évek azt bizonyítják, hogy mindkettőre van igény, és a két alternatíva nem zárja ki egymást.

Az oktatási modellintézmények alapítványi formában működnek. Ennek előnye, hogy így nagyobb a mozgásterük szakmai és anyagi szempontból is. Az alapítványi forma jelzi azt is, hogy a helyi igényekre építve, civil kezdeményezésként jöttek létre, s csak működésük eredményei alapján kaptak állami elismerést. Finanszírozásuk alapvetően állami forrásokból történik, de csak a Gandhi Gimnáziumot működteti közalapítvány, azaz fenntartása az állami költségvetés külön fejezetébe tartozik. A többiek az állami normatív finanszírozás melletti kiegészítő forrásokra a pályázati úton vagy eseti támogatásból tesznek szert. A források állami vagy magánalapítványokból, egyházaktól származnak.

E modellintézmények jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, ám a cigány fiatalok tömegesebb középiskolai továbbtanulása elsősorban a közoktatás „rendes” intézményeiben kell megvalósuljon.

Támogatási rendszerek

Az oktatáspolitikában megvalósuló erősítő intézkedések (affirmative action) rendszerét elsősorban az ösztöndíjak képezik, amelyekhez roma identitást vállaló diákok juthatnak. Az ösztöndíjrendszer kiépítése a kilencvenes évek elejétől egyrészt az állami forrásokhoz, másrészt a Soros Alapítványhoz kötődik. Az állami támogatások fokozatosan terjedtek ki a jól tanuló általános iskolásoktól a közép- és felsőoktatásban tanuló diákokig. Több évig tartott az a folyamat, amelynek eredménye a mai munkamegosztás: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány a felnőttoktatásban résztvevő roma diákoknak ad ösztöndíjat, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány az általános iskolások támogatását tanulmányi eredményhez köti, mellettük a nappali közép- és felsőoktatásban tanulók pályázhatnak, az Oktatási Minisztérium a felsőoktatásban tanulók költségtérítését (tandíját) vállalja át. Az Open Society Institut (OSI) 2001 őszén minden felsőoktatásban tanuló roma diák által megpályázható ösztöndíjat írt ki. Ugyancsak 2001. őszén pedig a Miniszterelnöki Hivatal hirdetett pályázatot a felsőoktatásban tanuló roma diákok számára számítógép lízingelésére. Az országos források mellett helyi (fővárosi megyei és egyéb alapítványi) forrásokat is kiosztanak hasonló feltételek alapján. Minden ösztöndíj pályázat alapján nyerhető el, amelyeknek feltételei a nyilvánosság számára hozzáférhetőek. A pályázatok a Magyar Köztársaság Alkotmánya alapján állnak, amely szerint az identitás vállalása perszonális jog.

Cigány fiatalok kormányzati ösztöndíjrendszere 2001/2002. tanév

Általános iskola (5. osztálytól)	6995 fő
Érettségít adó középiskola, gimnázium – nappali tagozat	2838 fő
Középiskola, szakmunkásképzés – esti, levelező tagozat	1514 fő
Egyetem, főiskola – nappali tagozat	950 fő
Egyetem, főiskola – esti, levelező tagozat	267 fő
Egyetem, főiskola – külföld	24 fő
Összesen	12 588 fő

Az 1996/97-es tanévben 785, az 1997/1998-as tanévben 805, az 1998/1999-es tanévben 1468, az 1999/2000-es tanévben 2881, a 2000/2001-es tanévben 7580 roma fiatal kapott ösztöndíjat.

Forrás: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2002.

A támogatások elosztásából problémák is származnak, amelyeknek a médiában kevés, ám az érintettek körében annál nagyobb visszhangjuk van. A problémák lényege abban a kérdésben keresendő, hogy „ki a cigány”. Az „affirmatív action” magyarországi gyakorlata eddig nyilvános vitát nem indukált. Az egyes roma közösségek számon tartják, ki tartozik köztük, a demokratikus jogállamiságnak megfelelő anonim zsűrieknek

azonban kevés az eligazodási pontjuk (újabbban a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok vagy más jelentős roma szervezetek ajánlását is kéri a diákoktól, a számítógépes pályázathoz pedig színes arcképet kell mellékelniük a jelentkezőknek). Tehát nem lehet biztosan tudni, hogy a kedvezményezettek közé ténylegesen csak a romák kerülnek-e, másrészt minden érintett megfelelően informált vagy meri-e vállalni a megbélyegzettséget, amit egyes lokalitásokban a stigmának számító etnicitás bevállása és vállalása jelent. További probléma, hogy a szegény sorsú roma diákok és a hasonlóan szegény sorsú, de nem e közösségekbe tartozó diákok közötti etnikai alapú pénzügyi támogatás milyen konfliktusok okozója lehet.

Súlyos kérdés – mert a tekintélyes szociológiai kutatások eredményeit kérdőjelezheti meg –, hogy az ösztöndíjért jelentkező öt-hatezer fő vagy a szociológiai felmérésekben szereplő egy-kétszáz fő áll közelebb a közép- és felsőoktatásban tanuló cigány fiatalok reálisan becsülhető számához. Minden megfogalmazott kétségünk ellenére az utóbbit kell valószínűsíteniünk.

Oktatási modell-intézmények a cigány tanulók számára

Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, (Pécs, Dél-Dunántúl) a cigány gimnázium Európában egyedül álló modell, célja a közösségük iránt elkötelezett cigány értelmiség nevelése. Hat évfolyamon 170 tanulója van, akik valamennyien az iskola diákotthonában élnek. Első végzett évfolyama 2000-ben érettségizett.

Kalyi Jag Roma Nemzetiségi és Számítástechnikai Szakiskola (Budapest) célja 14-25 év közötti, általános iskolát végzett, de tovább nem tanuló fiatalokat két év alatt középiskolai tanulmányokra készít fel és számítástechnikai alapismereteket nyújt. 50 roma tanulójának többségét a környéki slum fiataljai alkotják.

Dr. Hegedűs T. András Alternatív Alapítványi Szakiskola, Középiszkola és Kollégium (Szolnok, Észak-Alföld) célja az általános iskolát elvégzett, de tovább nem tanuló jelentős szociális hátránnyal, gyenge általános műveltséggel rendelkező cigány és nem cigány fiatalok szakképzettséghez, a sikeresebbek érettségijéig juttatása. Egyúttal a térség egyetlen iskolája, ahol felnőttek befejezhetik általános iskolai tanulmányaikat. Tanulólétszáma a különböző képzési formákban összesen 230 fő, akiknek mintegy a fele roma.

Don Bosco Szakképző és Általános Iskola (Kazincbarcika, Észak-Magyarország) alapításakor kallódó gyermekeket oltalmazó intézményként határozta meg önmagát, tíz év alatt az általános iskolai program előbb kétéves szakiskolával, szakmunkásképzővel majd érettségit adó iskolatípussal is bővült. Összesen több mint 400-an tanulnak itt, mintegy harmaduk roma.

Józsefvárosi Tanoda (Budapest) délutáni kultúrákövetítő programot ad környéke általános iskola befejezéséhez közeledő és középiskolába járó, szociálisan hátrányos helyzetű, elsősorban cigány fiataloknak. Ismeretkövetítő tevékenységük az iskolai tananyagokhoz kapcsolódik, azokat bővíti nyelvoktatással és klub jellegű műveltségi foglalkozásokkal. Mintegy 50 állandó látogatója van.

Collegium Martineum (Mánfa, Dél-Dunántúl) tehetséggondozó kollégium, ahol szegény sorsú roma diákok kapnak elhelyezést. A diákok Pécs és a környékbeli nagyvárosok középiskoláiban tanulnak, a kollégium olyan otthonuk, amely középosztályi műveltséggel ruházza fel lakóit, de súlyt helyez az etnikai identitás erősítésére is. 60 bennlakó vesz részt ezekben a programokban.

(*Forrás: Hegyesiné Orsós Éva és mtsai, 2001.*)

A nem középiskolához kötődő modellintézmények közül kiemeljük az alábbiakat:

Edelényi Munkaiskola (Edelény, Észak-Magyarország) eredetileg kiegészítő iskola volt, a Soros Alapítványi, majd állami támogatással létesült szép új épülete a helyi cigánytelep gyermekeit iskolázza be. Óvodai, iskolaelőkészítő csoportja is van, ahonnan rendszeres általános iskolába jutnak be a gyerekek. 180 tanulója van.

Csapi Általános Iskola és Diákotthon (Csapi, Nyugat-Dunántúl) a környék apró falvaiban élő, többségben roma gyermekek hétközi diákotthona és általános iskolája, 210 tanulóval. Modell-értékű a diákotthon megszervezése és ennek általános iskolával való együttműködése.

Ocsi mnyo Beás Játzóház (Pécs, Dél-Dunántúl) 2-5 éves kisgyermekek (28 fő) járnak ide a környék cigányok lakta, pusztuló egykori bányászkolóniájából. E különösen kényes korosztályban a családokkal való rendkívül szoros együttműködés alapozhatta meg, hogy a gyerekek rendszeresen részt vesznek a foglalkozásokon.

Kedves Ház (Nyírtelek, Észak-Kelet-Magyarország) hétközi diákotthon a térség aprófalvain élő, hátrányos helyzetű általános iskolás cigány tanulói számára. Modell-értékű együttműködése a helyi általános iskolával.

Kovács Zoltán Nemzetiségi Óvoda (Budapest) egy hagyományos ipari környék hátrányos helyzetű roma kisgyermekeit neveli (mintegy 20 fő), nagy hangsúlyt adva a roma kultúra és etnikai identitás erősítésének.

Az ösztöndíj (és a hasonló egyéni támogatási forma) valóban hatékonyan akkor működik, ha érdemben csökkenti a társadalmi-gazdasági helyzetből eredő hátrányokat, elhárítja a továbbtanulás vagy a sikeresebb tanulás útjából azokat az akadályokat, amelyeket a család (egyén) anyagi helyzete emel, és szimbolikus erejét sem lehet figyelmen kívül hagyni. Azonban számolni kellene azzal is, hogy a nagy tömegeket vonzó anyagi támogatás olyan népcsoportot céloz meg, amelynek bizonytalan mind az önmeghatározása, mind a mások által történő besorolása. Ezért korántsem bizonyos, hogy a pozitív diszkrimináció (elméleti és gyakorlati problémái következtében) mindig azokat kedvezményezi, akiket megcéloz.

Az 1999-es Phare-program jelentős anyagi eszközöket biztosít a hátrányos helyzetű roma fiatalok oktatási helyzetének javítására, a falusi óvodák, iskolák, a szakképzés lehetőségeinek növelésére, valamint a romológiai/ciganológiai ismereteknek a tanárképzésbe és továbbképzésbe való beépítésére. Nem kétséges, hogy ezeknek a projekteknek

jelentős hatásuk lesz a cigány/roma gyermekek iskolai előmenetelének javítására. Azt a felemás elismerést is meg kell fogalmazni, hogy az EU jelentős szakmai és pénzügyi segítségével működő Phare-programok több mint egy évtizedes fennállása óta ez az első, amely a magyar lakosságnak ezt a legelesettebb rétegét célozta meg. Értékét emeli, hogy azóta már két újabb Phare-program formálódik hasonló célok elérésére.

**A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása, HU-99.04-01. sz.
Phare-program tematikája és nyertesei
(2001. július – 2002. augusztus)**

Téma	Nyertes pályázatok száma	Keretösszeg (ezer Euro)
I: Óvoda és általános iskola (dajkaképzés, pedagógus-továbbképzés, beszerzés, stb.)	78	3 000
II: Iskolai és iskolarendszeren kívüli szakképzés	45	3 600
III. Középiskolai tehetséggondozás és felsőoktatás	15	1 500
Középiskolai kollégium (beruházás)	2	1 100
Technikai lebonyolítás		400
Összesen	140	9 600

Forrás: Tájékoztató, OM Phare Programiroda, Budapest, 2001

Felsőoktatás és pedagógusképzés

A felsőoktatás területén két irányban történtek erőfeszítések: a cigány fiatalok minél nagyobb számú oktatása és a cigánysággal kapcsolatos ismereteknek a tananyagba való bevétele érdekében.

A szociológiai survey-kutatások eszközeivel még kevésbé lehet kimutatni, ám egyes főiskolákon és egyetemeken évről évre nő a cigány hallgatók száma. Számuk még igen messze van az arányos reprezentációtól, azonban nem lebecsülhető eredmény, hogy egyáltalán megjelentek olyan szakokon, ahol korábban egyetlen cigány hallgató sem volt (tudományegyetemek, jogi, műszaki, informatikai, orvosi képzés, stb.). Az Oktatási Minisztérium – illetve jogelődje – már 1993-ban kezdeményezte roma fiatalok egész csoportjának felsőoktatási továbbtanulásra való felkészítését. A tárca támogatásával felsőoktatási intézmények (az ELTE egyes karai), civil szervezetek (Soros Alapítvány, Romaversitas, Kurt Lewin Alapítvány, Amrita Egyesület, stb.) évek óta rendszeresen készítik fel cigány fiatalok egész csoportjait a felsőoktatásban való továbbtanulásra. Több

felsőoktatási intézmény ad kedvezményeket az ún. nulladik évfolyamon a leendő cigány hallgatóknak, bár fenntartott helyeket formálisan nem alkalmaznak.

A diákok száma talán még nem indokolná, de a folyamatok érzékelhető megindulása már szükségessé teszi néhány alapelv végiggondolását és megvitatását. Ilyen kérdések például, hogy meghatározott szakokat (intézményeket) preferáljon-e az oktatáspolitikai, vagy a minél többféle irányú felsőfokú továbbtanulást; a felkészítés milyen formáit támogassa, a nulladik évfolyamokat vagy általánosabb előkészítő kurzusokat; érdekeltté tegye-e az intézményeket cigány hallgatók bejuttatásában. Nemcsak a potenciális cigány diplomásokat érinti – őket azonban az átlagosnál nagyobb mértékben – annak a megoldásnak a kimunkálása, amelyet Európa több országában alkalmaznak: a nem szokásos életpálya elfogadása (az érettségi „kiváltását” jelenti egyes felsőoktatási szakirányokban szakmai tapasztalatokkal, általános műveltséggel). Ilyen kezdeményezés eddig nem történt, talán az előző rendszer által preferált, az ún. fizikai munkások számára megvalósított „*numerus clausus*”-ok, pozitív diszkriminációs intézkedések kudarcra miatt.

Ma az országban számos óvodapedagógusi, tanító- és tanárképző, védőnő, szociális munkás és szociálpolitikus, szociálpedagógus képzést végző intézmény indít kurzust a cigánysággal kapcsolatos ismeretekből, jóllehet ezek látogatása általában nem kötelező, diplomához lehet jutni ilyen ismeretek nélkül is. E hiányosságra a kisebbségi ombudsman 2001-es jelentése is nyomatékosan hívja fel a figyelmet, különösen hangsúlyozva azt, hogy a leendő pedagógusok nagy hányada elfogadhatatlanul előítéletes a cigánysággal szemben. Jelentésében azt is megfogalmazza, hogy a cigánysággal kapcsolatos ismeretek hiánya is befolyásolja a hallgatók attitűdjeit.

A cigány kisebbségi oktatással kapcsolatban már említettük a megfelelően képzett pedagógusok hiányát. A romani (lovári) és a beás nyelv tanulása iránt rohamosan növekvő igényeket lehet tapasztalni országszerte (ennek okai között van a diplomához kötelezővé tett nyelvvizsga, illetve a nyelvet munkájukhoz felhasználni tudó közalkalmazotti munkakörökben fizetett bérpótlék). Nemcsak néhány felsőoktatási intézmény és cigány szervezet indít nyelvtanfolyamot, hanem megjelentek a hirdetések a nyelvviskolák szabadpiacán is. Még mindig nehezen hozzáférhetőek, de szaporodnak a szótárak, nyelvkönyvek is. A nyelveket jelenleg diplomával és felsőfokú nyelvvizsgával rendelkezők is taníthatják a közoktatásban, ám az ilyen szakemberek száma is alacsony. Nincsen nyelvtanárképzés, és cigány népismeret oktatására szakosító pedagógusképzés sem.

A kisebbségi országgyűlési biztos vizsgálatot kezdeményezett a tanárképzésben tanuló diákok körében. Nagy visszhangot kiváltott jelentése a következőket fogalmazza meg:

„A hallgatók 14%-a – nagyjából minden hetedik hallgató – megrögzötten előítéletes vagy kifejezetten rasszista. (Ez két további csoportra bontható: a hallgatók 2,7 százaléka kifejezetten rasszista és 11,4 százaléka erősen előítéletes.) A kutatók ebbe a kategóriába azokat a hallgatókat sorolták, akik határozottan kirekesztőek. Kifejezésmódjukban agresszív elemek, fajgyűlöletet tükröző nézetek is meg jelennek....

Feleannyian (7,4%) alkotják az előítélet-mentesnek tekinthető, nyitott és toleráns pedagógus-jelöltek csoportját...

A két szélső pólus között helyezkedik el a bizonytalan és feltehetően könnyebben befolyásolható nagy többség...

A hallgatói kérdőívek alapján is beigazolódott az a jól ismert tény, hogy a tájékozottság/ tájékozatlanság és az előítéletesség mértéke között szoros kapcsolat van....

... Nem célunk a pedagógus hallgatók „pályalkalmasságának” megkérdőjelezése. Tény azonban, hogy a roma gyerekek iskolai kudarcához a leendő és a már dolgozó pedagógusok előítéletessége is hozzájárul.”

A kisebbségi ombudsman jelentése, 2001, 54-55; 65.

Jelentős lépés, hogy a Pécsi Tudományegyetemen 2000-ben romológia szak alapítását és indítását engedélyezte az Oktatási Minisztérium a Magyar Akkreditációs Bizottság jóváhagyása alapján. Ezzel lehetőség nyílt a cigányság helyzete és kultúrája iránt érdeklődők számára, hogy diplomát kapjanak ezekből az ismeretekből, sőt doktorképzésre is nyílt lehetőség. Ennek részben szimbolikus jelentősége van: a szakindítással teljessé válik a cigányság nemzetiségként való elismerése. Másrészt gyakorlati jelentőségű, mert – különösen a posztgraduális képzésben – olyan szakemberek szerezhetnek felsőfokú ismereteket és diplomát, akiknek gyakorlati tevékenysége a cigánysággal kapcsolatos.

A romológia egyetemi szak tantárgyi struktúrája:

- társadalomtudományi alapismeretek
- roma közösségek a társadalomtudományok szempontjából
- romológiai ismeretek: nyelvészet, történet, néprajz, művészet
- romani (lovári) és beás nyelv (nyelvvizsga kötelező)
- szakmai gyakorlat roma közösségben

A 2001/2002 tanévben 22 nappali tagozatos, fele részben roma hallgató vesz részt a képzésben, két posztgraduális (másoddiplomás) évfolyamban mintegy 80-an tanulnak, akiknek mintegy 40%-a cigány/roma közösség tagja.

Két tanítóképzést végző főiskolán (Zsámbék, Kaposvár) történtek komoly erőfeszítések romológia tanítói szak létesítésére, eddig sikertelenül. A pedagógusok rendszeres továbbképzésében is vannak olyan választható, akkreditált programok, amelyek a cigány kultúrával való ismerkedést biztosítják. Az ilyen programok számának növelése egyik prioritása az említett 1999-es Phare-programnak is. Várható, hogy ezek eredményeképpen posztgraduális ún. továbbképzési szakok indulhatnak óvodapedagógust és tanítót képző főiskolákon.

Tendenciák

A Magyar Köztársaság minden eddigi kormánya erőfeszítéseket tett a cigány/roma közösség műveltségi állapotának javítására. A rendszerváltás óta erősödő roma politikai csoportok és civil szervezetek tevékenysége, valamint a tanulás valós értékének megjelenése egyre több cigány/roma családban jelentős változásokat hoztak a magyarországi cigány/roma közösség iskolázásában. Kiemeljük a felsőoktatásban tanulók számának növekedését, azaz a potenciális roma értelmiségi réteg izmosodását.

Ugyanakkor változatlanul a közösség alapvető iskolázottsági problémája maradt az általános iskolai lemorzsolódás, a speciális oktatásban való magas arányú részvétel, ami részben összefügg a csekély mértékű és hatékonyságú iskola előtti neveléssel. Változatlan, illetve újratermelődni látszik az etnikai szegregáció intézmények közötti, illetve intézményeken belüli formája. A képzett pedagógusok hiánya súlyosbítja a szegregáció következményeit.

E két ellentétes tendencia egyidejűsége azzal fenyeget, hogy a cigány/roma közösség – amelynek belső etnikai tagoltsága is számottevő – gazdaságilag is kettészakad, ami a lemaradók felzárkózási esélyeit minimálisra csökkenti. Másfelől azt reméljük, hogy a cigány közösség egészséges etnikai identitású, magasan képzett csoportjainak gyarapodása ahhoz vezet, hogy egyre több lesz közöttük, aki felelősen tevékenykedik a ma még leszakadó, alacsony iskolázott csoportok, illetve gyermekeik támogatása érdekében.

Esélyek és esélyegyenlőtlenségek

(Bernáth Gábor – Wizner Balázs)

E fejezetben a roma közösséget sújtó hátrányok és azok enyhítését célzó tevékenységek leírásában a könnyebb áttekinthetőség érdekében az „*ágazati*” logikát fogja követni: hátrányos helyzet az oktatásban, munkaerőpiacon, lakáshelyzetükben, egészségi állapotukban, szociális pozícióikban. Ez a logika azonban elkendőzheti azt a különbséget, amely a roma közösség nagyobb részét mégis megkülönbözteti egy átlagos szegény, rossz lakáskörülmények között élő nagycsaládotól. E különbség egyrészt a romákat érő diszkriminációban, másrészt – ahogyan szakértők fogalmazzak – e hátrányok összefüggéseiben: az „*egymásból táplálkozó és egymást erősítő*” hátrányok szövedékében érhető tetten. A „*roma problémavilág*” minden eleme etnikai dimenziót is ölt a többségi előítéletek és a hátrányos megkülönböztetés miatt. Bemutatjuk azokat a területeket is, ahol a cigány közösségnek esélyei vannak a társadalmi integrációhoz.

Társadalmi jellemzők

Magyarország gazdaságilag fejlett részén (Budapest és ipari zónája, valamint az észak-nyugati régióban) a roma lakosság 20 százaléka él, míg a gazdasági problémákkal küszködő régiókban él a romák nagy többsége. Kiemelendő az északi iparvidék helyzete, amelyet a legsúlyosabban érintett a rendszerváltást követő gazdasági recesszió, és ahol a legmagasabb a cigányok aránya. Az adatfelvétel szerint a teljes népesség megoszlásához viszonyítva még mindig nagyon magas a jóval szűkebb körű munkalehetőséget biztosítani tudó községekben élők aránya (1971-ben 78,4, 1994-ben 60,5 százalék).

A magyarországi romák létszáma régióinként

Régió	Létszám	Létszám	Cigány lakossághoz viszonyított arány (%)	Cigány lakossághoz viszonyított arány (%)	Teljes népességhez viszonyított arány (%)	Teljes népességhez viszonyított arány (%)
	1971	1994	1971	1994	1971	1994
Északkelet-Magyarország	65 ezer	119 ezer	20,4	24,3	6,5	9,0
Keleti régió	75 – 80 ezer	90 ezer	23,0	19,8	5,0	6,3
Alföld	50 ezer	55 ezer	16,0	12,0	3,0	4,1
Budapesti iparvidék	60 ezer	83 ezer	19,0	18,2	2,0	2,4
Dél-Dunántúl	65 ezer	104 ezer	20,0	22,8	4,0	6,5
Észak-Dunántúl	5 ezer	13 ezer	1,4	2,9	1,3	2,0

Forrás: Kemény – Havas, 1996. 354 – 355.

Lakásvizonyok

1971-ben a telepek többsége spontán módon keletkezett és főként a saját kivitelezésű „*putris*” építkezési mód túlsúlyával voltak jellemezhetőek, a telepi lakások 44 százalékában nem volt villany és csak 8 százalékában volt vezetékes víz, addig 1994-re a romáknak már csak 13,7 százaléká élt elkülönült telepeken.

Cigány telepen élők aránya

%	1971	1994
Budapest	29,5	–
Vidéki város	70	16,4
Község	69,4	14,5
Összesen	66	13,7

Forrás: Kemény – Havas – Kertesi, 1994

A fejlődés ellenére jelentős részük ma is – ha nem is telepen – szegregált lakó-körülmények között él: 1994-ben 60 százalékuk élt szegregált területen és 30 százaléká homogén roma környezetben. Az elszegényedő aprófalvakban egyre gyakoribb, hogy az elvándorlások következtében a települések lakosságának többségét, sőt túlnyomó többségét romák alkotják. Még a jobb helyzetű cigány lakosok is igyekeznek elhagyni ezeket a falvakat, és szinte kizárólag súlyosan hátrányos helyzetűek maradnak ott.

A cigányok lakáskörülményei jelentősen javultak. 1971-ben a romák lakásainak 61 százaléka volt földes padlójú, 1994-ben ez a lakások 10,1 százalékára igaz. 1971-ben a romák lakásainak csak 56,1 százalékában volt villany, 1994-ben 97,9 százalékában. 1971-ben a romák lakásainak 38,8 százalékában 100 méteren túlról kellett hordani a vizet, 1994-ben ez az arány 5,3 százalék.

A lakásnagyságban még mindig jelentősek a különbségek. A *roma lakásállományban* a lakások 32,8 százaléka egyszobás, 42,7 százaléka kétszobás, és 24,4 százaléka három vagy több szobás. A teljes magyar lakásállományban 15,4 százalék az egyszobás, 43,4 százalék a kétszobás, és 40,2 százalék a három és több szobás lakások aránya. A romák lakásainak adatai 1985-ben jellemezték az összlakosság legalacsonyabb jövedelmű csoportjainak lakásait.

A közelmúltban előfordultak a lakhatási diszkrimináció esetei is. A kilencvenes évek gazdasági átalakulása a magyarországi romák tömeges munkanélkülivé válása mellett azt is magával hozta, hogy a települések jelentős része megpróbált szabadulni a lakbér- vagy közüzemi díjhátralékossá vált romáktól. Az elmúlt évtized sok tekintetben a gettóügyek és a romákkal szembeni nyílt helyhatósági fellépések évtizede volt: hosszan sorolhatók azok az esetek, amikor a helyi hatalom – később gyakran kiderült: törvénytelenül – próbálta a településről eltávolítani, vagy be sem engedni oda a romákat. A szándékok nyíltságára és széles körű elterjedtségére utal, hogy a Társadalomkutató Intézet (TÁRKI) 1998-as kutatásában a válaszoló helyhatóságok 43%-a vállalta nyíltan, hogy nem szeretne több romát a településen. A jogvédő szervezetek, nem utolsósorban a kisebbségi ombudsman fellépésének köszönhetően ilyen súlyú esetek az elmúlt egy-két évben nem fordultak elő.

1996 májusában Ricsé községből a közeli Sátoraljaújbelyre költözött négy roma család, hamarosan azonban összetűzésbe kerültek a város más roma családjaival. 1997. június 20-án az önkormányzat rendkívüli ülése a helyi cigány kisebbségi önkormányzat kezdeményezésére úgy döntött: „Sátoraljaújbely város képviselőtestülete a jövőre nézve elhatározza, hogy a város életébe beilleszkedni nem tudó, a közbiztonságot megsértő és veszélyeztető személyeket nemkívánatos személyeknek nyilvánítja, és a jövőben mindent megtesz annak érdekében, hogy ezen személyek elköltözését a városból a törvény eszközeivel elérje.” 1997 júliusában a polgármester, Lackó Károly egy televízió-műsorban genetikai okokkal magyarázta, a családok a város közrendjét veszélyeztető magatartását. Augusztusban lezárult a kisebbségi ombudsman vizsgálata is: Kaltenbach Jenő a sátoraljaújbelyi ügyet lokális apartheidnek nevezte, és megállapította, hogy a romákat kitelepítő határozat alkotmányellenes, mert sérti a szabad költözködéshez való jog gyakorlását, az ártatlanság vélelmét.

1997 végén a székesfehérvári „gettóügy” (amelynek során 13 jogcím nélküli családot az önkormányzat előbb a város szélén felbuzgó szükséglakásokba, majd „ideiglenesen” lakókónténerekbe költöztetni) lezárásaként a város vezetése végül 30 millió forintot szánt arra, hogy a családoknak a környékbeli falvakban vásároljon lakást. A vidékre költözés azonban meghiúsult, mert az érintett települések tiltakoztak a roma családok beköltözése ellen.

Az elmúlt években Magyarország több településén is aláírásgyűjtéssel próbálták megakadályozni a romák beköltözését vagy szociális lakásépítési programokat. A Vas megyei Celldömölk-Alsóságon 1997 elején 400 helyi lakos tiltakozott nyílt levélben az önkormányzat szociális lakásépítési terve ellen, 1997 júniusában Eger Felnémeti városrészében próbálták a helyiek megakadályozni három, hátrálékossá vált roma család ideiglenes elhelyezését. A levél aláírói azzal érveltek, hogy „ezek a kitelepített emberek nem veszik figyelembe sem az írott, sem az íratlan szabályokat (...), a társadalmi normákat elfogadó beilleszkedő családokat (...) nem kell kitelepíteni bármilyen ok miatt, békétlenség, rendzavarás, közösséget zavaró viselkedés jellemző a roma családokra”.

A Borsod megyei Mubiban 1996-ban az önkormányzat és a helyi lakosság nem engedett bejelentkezni, illetve beköltözni egy roma családot frissen vásárolt házába. A településre bejelentkezni akaró családnak a polgármesteri hivatalban azt mondták: „a hivatal testületi szabályzata alapján megbízható család költözhet a községbe -- kizárt az etnikai kisebbségből való beköltözés.” A család végül kénytelen volt eladni házát az önkormányzatnak.

Hasonló esemény történt a Heves megyei Heréden is, ahol négy ózdi roma család a szociálpolitikai támogatásból építetett társasházat. Az önkormányzat mégsem engedélyezte bejelentkezésüket, mondván, a szennyvízelvezetést nem oldották meg. A hatóság elzárkózásának spontán lakossági akciók adtak bevett ablakok, vasrudak, parittyakövek, valamint verés formájában nyomatékot. A családoknak menniük kellett – vissza Ózdra.

Voltak olyan önkormányzatok is, amelyek nem engedtek a lakossági tiltakozásnak. Balassagyarmaton az önkormányzat annak ellenére adta áldását és biztosított telkeket a helyi kisebbségi önkormányzat szociális lakásépítési programjához, hogy a környéken élők aláírásgyűjtésbe kezdtek az építkezések megakadályozására.

A tervek szerint 2001 őszén lépett volna hatályba az a kormányrendelet, amely a cigány telepek felszámolására illetve felújítására fordítandó állami támogatási rendszert szabályozza. Egy 1997-ben készített felmérés adataira támaszkodva a kormány mintegy 96 ezer ember otthonául szolgáló, 19 ezer lakás felszámolásával és „kiváltásával” illetve felújításával számolt. Tervek szerint 5 év alatt 43 milliárd Ft-t fordítának erre a célra: egyharmadát a meglévő telepek fejlesztésére, vízvezeték és szilárd burkolatú úthálózatának kiépítésére költenék, kétharmadát pedig a bontandó lakások pótlására. A kalkulációk szerint a 19 ezer lakás mintegy felét bontanák le és pótolnák szociális bérlakással, külön forrást elkülönítve a telepi lakások pótlására. A koncepció azzal számolt, hogy az új lakások jó része nem lakáscélú ingatlanok, laktanyák, ipari épületek, volt munkásszállók átépítése, vagy komfort nélküli lakások, volt uradalmi cselédlakások, szolgálati lakások stb. felújítása révén keletkezne. A döntés a települési önkormányzatok kezében lesz.

A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) a cigánytelepek felszámolását célzó roma programját 2001. októberben elégtelenre értékelte a középtávú cselekvési terv koordinálására felállított tárcaközi bizottság, miután négy év és többszöri határidő módosítás után sem készített elfogadható tervezetet. Hosszú távú roma stratégiájában a kormány középtávon mintegy 50 Mrd Ft bevonását tervezi a programba.

A kormány 2001 végén az Országos Cigány Önkormányzat részvételével 300 milliós lakásépítési programot indított. Ez a program a jelenlegi áron 50-60 bérlakás felépítésére elegendő, a becslések szerint viszont 15.000 család él nyomortelepeken és további 30-40 ezer roma családnak súlyosak a lakásproblémái.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a magyarországi romák lakhatási feltételei 1971 és 1994 között jelentősen javultak. Ám ehhez az is hozzájárult, hogy sokan a munka reményében a városokba költöztek, ahol vagy rokonok/ismerősök lakásában találtak lakhatást, vagy önkényes beköltözők lettek.

A rendszerváltás előtt vagy közvetlen környékén kedvezményes lakásépítési kölcsönrel építkező cigány és nem cigány családok súlyos helyzetbe kerültek, amikor 1992-ban jelentősen megemelték a havi törlesztő részleteket, amit a családok jó része már nem tudott megfizetni – például azért, mert elvesztették munkahelyüket. A becslések szerint a roma családok több mint negyedének van 1988 január elseje előtt felvett kedvezményes építési vagy házvásárlási kölcsönből származó tartozása. A kormányzat 2001-ben olyan többrétegű adóskonszolidációs programot indított el, amely az önhibájukon kívül fizetni nem tudóknak a tartozás egy részének elengedését vagy átütemezését teszi lehetővé.

Bár a két reprezentatív felmérés adatait összevetve az egy háztartásban élők száma a roma háztartásokban is jelentősen csökkent 1971 és 1993 között, a nem roma háztartásokhoz képest azonban változatlanul jóval magasabb. Az általában rosszabb minőségű, kisebb alapterületű és komfortfokozatú roma lakásállományra vetítve mindent a zsúfoltság változatlanul nagy a roma lakóhelyeken.

Az egy háztartásban élők aránya országosan és a magyarországi cigányság körében

Időpont	Országos átlag	Cigányság
1971	3,18 fő	5,6
1993	2,8 fő	4,5
1996	2,6 fő	nincs adat

Forrás: Kemény – Havas – Kertesi, 1996

Egy 1998-ban született felmérés szerint „a zsúfoltságnak ez a foka bármilyen meleg családi légkör esetén is elfogadhatatlan, egészségtelen fizikai és mentális értelemben egyaránt. A felnőttek számára lehetetlenné teszi a pihenést, a gyerekek nyilvánvalóan képtelenek megfelelő elmélyültséggel tanulni, ez pedig rontja későbbi életesélyüket”. **(Bánlaky – Kevy, 1998)**

A Népjóléti Minisztérium 1996-ban készített felmérése szerint 674 háztartásos mintájában a lakások 26%-a minősült korszerűnek (panel vagy téglá, komforttényezőkkel jól ellátott, korszerű fűtőmódú), 52% kevésbé korszerűnek (alapozott vályog, komforttényezőkkel közepesen ellátott, fűtése kéményes egyedi) és 22% korszerűtlennek (vályog vagy egyéb, kevés komforttényező, kémény nélküli kályha).

Foglalkoztatás

A roma közösségek életesélyeinek legsokkolóbb változása a foglalkoztatás terén történt. Magyarországon, a rendszerváltást követő makrogazdasági változások sokkhatásként érték a magyar munkaerőpiacot. 1990 és 1997 között 1,5 millió fővel nőtt a munkanélküliek száma. **(Csaba, 1999)** A munkanélküliség mértéke 1992-1993-ban érte el mélypontját: a gazdaságilag aktív népességben (1990-ben a munkanélküliségi ráta országosan 2,7%, 1993-ban 11,2% volt).

Míg a szocializmus évtizedeiben a romák és nem romák foglalkoztatása alig tért el egymástól, a nyolcvanas évek közepétől a cigányok drámai gyorsasággal veszítették el munkahelyüket. A foglalkoztatottságukkal kapcsolatban rendelkezésre álló utolsó adatok az 1993-ból származnak, de a tendencia érzékeltetésére alkalmasak: arra ugyanis, hogy a közel teljes foglalkoztatás állapotából zuhant a cigány közösség a súlyos munkanélküliségbe.

A munkaképes korú (15-59 éves) roma és nem roma férfiak gazdasági aktivitása

	teljes népesség (%)	romák (%)
aktív keresők	87,7	85,2
inaktív keresők (munkaképtelenek, tanulók, egyéb eltartottak)	13,4	13,3
Összesen	100	100

Forrás: Havas – Kemény, 1997. pp. 153-169

A munkaképes korú (15-59 éves) férfi foglalkoztatottak aránya a teljes népességben és a romák között 1994 első negyedében

Életkor	teljes népesség (%)	Romák(%)
15-19	12,9	17,7
20-29	68	35
30-54	76,9	33,8
55-59	43,1	15,4
Összesen	63,4	30,8

Forrás: Havas – Kemény, 1997. pp. 153-169

1993-ra a munkaképes korú romák 70%-a szorult ki a munkaerőpiacról, a 30 éven felüli roma férfiak csaknem 65 százaléka több mint tíz éves folyamatos munkaviszonyt követően vált munkanélkülivé, vagy lett inaktív kereső, (rokkantnyugdíjas, járadékos, rendszeres szociális segélyezett). Az 54 éven felüli, de a nyugdíjkorhatárt még el nem érő roma férfiak kétharmada pedig 20 évet is meghaladó folyamatos munkaviszony után került hasonló helyzetbe. Többségük korábban betanított vagy segédmunkásként dolgozott a nehéziparban és a különböző építkezéseken, így arányukat ezeknek a szektoroknak az összeomlása, és a romák általában alacsony képzettsége is magyarázza, de nem magyarázza kizárólag, és ebben közrejátszanak a munkaerőpiaci diszkrimináció változatos esetei is. Az ezek mértékével kapcsolatban ez idáig született egyetlen számítás szerint a munkanélküliségi esélyekben szerepet játszik az alacsonyabb iskolázottság és az, hogy lakóhelyüket és tipikus munkahelyeiket tekintve erőteljesen koncentrálnak az ország válság sújtotta régióiban és iparágaiban. **(Kertesi, 1995.)**

A különböző előítélet-kutatások alapján a többség hajlik arra, hogy a romákat magukat hibáztassa a munkanélküliségért. A „cigány munkanélküliség”, akárcsak a „cigány bűnözés” egyfajta címkévé vált a 90-es években Magyarországon, olyan kifejezéssé, melynek tartalmát a társadalom csak látszólag, az előítéletek szűrőjén keresztül ismeri, és amit hajlamos a szőnyeg alá söpörni azszal az indokkal, hogy ez nem a többségi társadalom problémája, a megoldás sem az ő feladata – írja a Delphoi Consulting Kft. tanulmányában (www.delphoi.hu).

A helyzet súlyosságát érzékelve a kormány foglalkoztatási és megélhetési programokat dolgozott ki, amelyek ugyan nem kizárólag romákat céloztak meg, de jelentős mértékben érintették őket is (a cigányok részvételi aránya a tárcák becslésén alapszik).

Foglalkoztatási és megélhetési programok 2000-ben

Kormányzati szervezet	Támogatás célja	Romák részvétele	Támogatási összeg
Szociális és Családügyi Minisztérium	Közmunka-programok	(becsült) 40%	2 000 000 (romákra fordított arányos költséghányad 800 000)
Munkaerő-piaci Alap	Közhasznú foglalkoztatás	(becsült) 10%	7 700 000 (romákra fordított költséghányad 770 000)
Szociális és Családügyi Minisztérium	Szociális földprogram	(becsült) 50%	285 000 (romákra fordított becsült költséghányad 142 500)
Összesen			1 712 500

Forrás: www.meh.hu/nekb

A Gazdasági Minisztérium (GM) legrészletesebbnek – és a szociális tárcától törént átcsoportosítás következtében a maga kétmilliárdos összegével a legbőkezűbbnek – számító programja alapján is csak becsülhetők, de pontosan nem meghatározhatók a romáknak jutó összegek. Így például a munkanélkülieknek szóló, 2000-ben összesen 7,7 milliárd forintos közhasznú-munkaprogramoknál sem regisztráltak (tilos is lenne) a résztvevők etnikai hovatartozását, hanem 8-9 százaléknyi romával számolva jött ki 750 millió forint.

A különböző átképző programokban hasonló arányokkal számolva 200-300 millió forintra taksálta a Gazdasági Minisztérium az „etnikai jellegű kiadásokat”. A Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Munkaügyi Központ szerint 2000-ben a becslések szerint a munkanélküliek átképző programjában mintegy kétszázötven roma vett részt. A támogatási periódus lejártakor azonban a legtöbbször nem kapnak újra munkát, s helyükbe olyanokat vesznek fel, akik után ismét igényelhető állami pénz. **(Kadét, 2001.)**

Sajátos átmenetet jelent a foglalkoztatási és a megélhetési támogatások között a népjóléti tárca által 1992-ben elindított szociális földprogram. A válság-térségek számára kiírt, meghívásos pályázatok nyertesei illetve a résztvevő családok kedvezményesen kapnak termőföldet és mezőgazdasági szolgáltatásokat. Tekintettel arra, hogy a magyarországi romák 40%-a kistelephelyen él, sokan bíztak abban, hogy az agrár támogatási programok, így a minisztérium szociális földprogramja, A Magyarország Cigányokért Közalapítvány (MCKA), az Országos Foglalkoztatási Alap (OFA) vagy az Autónia Alapítvány agrár programja nagy segítséget nyújthatnak. Kezdetben a kormány abban bízott, hogy a szociális földprogram által támogatott családok többsége idővel képes lesz gazdaságát önellátóvá vagy piacképesé tenni. Ezek a remények csak ritkán igazolódtak. 2001-ben a Szociális és Családügyi Minisztérium a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériummal együttműködve 220 millió forintból szervezett szociális földprogramot, amelyben becslésük szerint jelenleg 38 százalékos arányban vesznek részt roma családok. Ám a földtörvény módosításának elhúzóódása miatt évek óta vesztgel a program, így gyakorlatilag nem tudnak új pályázókat bevonni a támogatási rendszerbe. **(Kadét, 2001)**

Miközben az Országos Foglalkoztatási Alap (OFA) támogatási összege 1999-hez képest 2000-ben (kb. 10%-kal) csökkent, elindított egy külön roma programot is. Beszámolója szerint a képzésre, munkahelyteremtésre fordított támogatásai többnyire 20-30 százalékban romákhoz is eljutottak. A komplex roma program hasonló elemekből áll, mint a nem roma programok. Minderre az OFA 2000-ben 136 millió forintot fordított, továbbá 25 millió forinttal támogatta az Autónia Alapítvány hasonló projektjeit.

A Cigányügyi Tárcaközi Bizottság összegezése szerint a tárcák a kormányzati romaprogram részeként 2001-ben 2 400 millió, 2002-ben pedig 2 800 millió forintot fordítottak ilyen célokra.

A kormányzati romaprogram központi forrásai (millió forint)

	2001	2002
Összes központi költségvetési forrás	9 364	12 995
Ebből:		
Gazdasági Minisztérium	2 300	2 500
Szociális és Családügyi Minisztérium	1 660	2 713
Igazságügyi Minisztérium	400	650*
Földművelésügyi és vidékfejlesztési Minisztérium	353	588
Oktatási Minisztérium	142	290
Egészségügyi Minisztérium	136	236
Magyarországi Cigányokért Közalapítvány	350	550
Gandhi Gimnázium Közalapítvány	236	404

Cigány Kisebbségi Önkormányzatok támogatása	455	470
Országos Cigány Önkormányzat támogatása	171	188
Cigány kisebbségi oktatás támogatása	2 395	2 800

* Ebből 400 millió forint cigány fiatalok ösztöndíjára

*Forrás: Cigányügyi Tárcaközi Bizottság;
in: Heti Világgazdaság (HVG), 2002. március 16.*

A megyei munkaügyi központok által 2000-ben indított, fiatal roma munkanélküliek munkába-állítását segítő többéves program a Szociális és Családügyi Minisztérium legnagyobb szabású vállalkozása. Eredményeit csak néhány év múlva lehet felmérni.

A fiatal roma munkanélküliek munkába állásának támogatási programja

Régió	Célcsoport létszáma (fő)	Futam idő	Tervezett összköltség (ezer Ft.)	Egy évre számított költség (ezer Ft.)
Budapest	50	2 év	31 959	15 979
Békés megye	283	3 év	197 000	65 600
Győr-Moson-Sopron megye	20	2 év	14 838	7 419
Hajdú-Bihar megye	700	3 év	258 042	86 014
Heves megye	250	3 év	288 349	96 116
Jász-Nagykun-Szolnok megye	20	3 év	21 735	7 245
Pest megye	270	2 év	63 190	31 595
Somogy megye	400	2 év	186 000	93 000
Összesen			1 061 113	402 969

Forrás: A kormány összefoglalója a korábbi két év cigány kisebbséget érintő intézkedéseiről (2000. november 14.)

A kormány az elmúlt években az elmaradott régiók lakossága és a tartósan munkanélküliek foglalkoztatására is nyújtott támogatásokat. A programok jelentős hányada a legfeljebb néhány hónapos elhelyezkedési lehetőséget biztosító közmunka támogatására korlátozódott.

A középtávú intézkedési csomagban a kimondottan a cigányságot érintő speciális programok közül a közhasznú, többnyire kommunális foglalkoztatás volt a jellemző Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna, Baranya, és Borsod-Abaúj-Zemplén me-

gyében. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy a kormány pénzt áldoz a tartósan munkanélküli romák átképzésére is: a speciális programok keretében közösségfejlesztő, munkaszervező asszisztenseket, szociális segítőköt is képeztek. Több megyében házi betegápolók, egyházi szociális gondozók képzéséhez járult hozzá a munkaügyi szervezet, három megyében pedig cigány vállalkozóképző tanfolyamokat indítottak. Az átképző tanfolyamok hatásossága azonban kétséges: a képzéseket elvégzők számára sokszor továbbra sincs elhelyezkedési lehetőség. Ezt igazolja a Csongrád Megyei Munkaügyi Központ 2000 decemberében a Gazdasági Minisztérium számára írt beszámolója, amikor így ír: „a munkaadók többsége még a foglalkoztatáshoz kapcsolódó maximális támogatás biztosítása esetén sem kíván cigány munkavállalót felvenni. Azok a munkahelyek kivételek, ahol nem cigány származású munkaerőt nem tudnak foglalkoztatni (mivel nem vállalják a munkát), pl. húsfeldolgozó üzemek, temetői segédmunkák. A cigány származású munkakeresők részére szinte csak a közhasznú munka jelent egyedüli lehetőséget az elhelyezkedésre. Az önkormányzatok folyamatosan szerveznek közhasznú munkát, melyhez maximális támogatást nyújtunk.” A beszámoló alapján az előítéletek miatt csaknem kizárólag az állami/önkormányzati szektor az egyetlen potenciális foglalkoztatója a munkanélküli romáknak. **(Gere, 2001)** A kormány hosszú távú stratégiájáról készült vitaanyag így ír: „*célszerű lenne az önkormányzatoknak olyan programokat kidolgozniuk a tartósan munkanélküliek részére, amelyben a munkaügyi és képzési központok együttműködésére építve, a képzési programok és a közhasznú munkavégzés összekapcsolására törekednének*” Ugyanakkor nem kap elegendő hangsúlyt a munkahelyi diszkrimináció, ami a legtöbbször már az alkalmazáskor megbénítja a munkaügyi központokat, mindössze fenntartja, hogy „*pénzügyi kedvezmények biztosításával támogatni kell a romákat foglalkoztató munkáltatókat és képzőket*”. A stratégiai elképzelés fontos eleme, hogy számol a már nem is regisztrált romákkal: „*a tartós munkanélküliség megszüntetése érdekében nagyon fontos, hogy a munkaügyi központok ne csak a regisztrált munkanélküli romáknak nyújtsanak szolgáltatást, hanem vegyék fel a kapcsolatot a regisztráción kívüliekkel is?*”

A foglalkoztatási diszkrimináció tényleges hatásának becslése nem könnyű, miként a diszkriminatív munkaadói magatartás eseteit sem könnyű tetten érni. Az elmúlt években voltak cégek, amelyek már a hirdetésben eleve kizárták a romák jelentkezését.

1998-ban az Expressz hirdetési újságban egy álláshirdetés feltételül szabta, hogy a jelentkező fehérbőrű és antialkoholista legyen. A hirdetést feladó építési vállalkozó a Roma Sajtóközpont megkeresésére akkor telefonon elismerte, hogy a romákat akarta a kikötéssel távol tartani, és úgy vélekedett: a hirdetés nem sért másokat. Azzal indokolta döntését: munkásai nem hajlandóak romákkal együtt dolgozni, és kuncsaftjai sem állnak szóba vele, ha velük jelenik meg. A kérdéssel kapcsolatos tudatosságra jellemző, hogy az Expressz munkatársa, úgy fogalmazott az ügyben: a szerkesztőség a hirdetések tartalmát rendszeresen ellenőrzi abból a célból, hogy az megsért-e valamely jogszabályt. Negatív jelzőkkel illetett megkülönböztetés náluk kizárt. A fehérbőrű jelzőt azért fogadták el, mivel ez véleményük szerint nem negatív megkülönböztetés. Viszont ha a hirdetésben az állt volna, hogy barna bőrűeket nem vesznek fel, ez jogsértő lenne, és nem közölnék.

Roma Sajtóközpont, 1998.

Bár az alkotmány és egyes törvények tiltják Magyarországon a hátrányos megkülönböztetést, a munkaerő-piaci diszkrimináció esetében – annak ellenére, hogy bizonyításakor a magyar jog szerint megfordul a bizonyítási teher – nehéz bizonyítani a jogsértést. A kisebbségi ombudsman 1998-as és 2000-es vizsgálata a kérdésben több jogszabályi hiányosságot tárt fel. Az 1998-ban a hivatala által indított átfogó vizsgálat szerint „a látszólag súlyos, és ehüleg kellő visszatartó hatással bíró szankciók a valóságban nem valósulnak meg. Megdöbentő tényként állapítottuk meg, hogy nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozásra visszavezethető hátrányos megkülönböztetés miatt sem a vizsgálat éveben sem az azt megelőző időszakban szabálysértési eljárást nem folytattak, és munkaügyi bírság kiszabására sem került sor”. A munkaügyi igazgatás ugyanazon minisztérium irányítása alatt álló két alapvető szervezete: a munkaügyi központok és a munkaügyi felügyelőségek között nem létezik a hátrányos megkülönböztetés kapcsán információáramlás. A kisebbségi biztos – aki jogszabály-módosítást kezdeményezett a munkaügyi felügyelőségi vizsgálat kiterjesztésére a megtagadott alkalmazás esetében – úgy fogalmaz: „a hatályos szabályok nem biztosítják a jogilag lehetséges védelmet a munkaviszony létesítésénél jelentkező előítéletességgel szemben.”

A kisebbségi biztos a következőképpen folytatja: „azt a gyakorlatot, hogy a munkaügyi felügyelőségek elzárkóznak a munkaviszony létesítésének jogellenes megtagadása esetén való eljárástól, nem tartjuk elfogadhatónak. A hozzánk forduló panaszosok ugyanis az esetek többségében nincsenek abban a helyzetben, hogy jogi képviselőt vegyenek igénybe, és bírói úton kérjenek jogorvoslatot.”

Megélhetési stratégiák

Szalai Júlia (2001) a magyarországi szegények körében végzett kutatására alapozva rámutat arra, hogy „a cigány családok havi bevétele a gyerekszámtól függetlenül messze elmarad a nem-cigány családokétól, s ezen az elmaradáson belül rájuk – de csak rájuk – igaz, hogy a kisgyerekek számának emelkedésével párhuzamosan valamelyest még bővülnék is a családok rendelkezésére álló források.”

A roma és nem-roma családok megoszlása a 14 éven felüli, már nem tanuló családtagok által végzett munkák típusa szerint

A család etnikai hovatartozása	A családtagok kereső munkái között			Együtt
	Legfeljebb alkalmi munka, napszám fordul elő	Legfeljebb időszakos szerződéses munka	Legalább egy családtag esetében: rendszeres munkaviszony fordul elő	
(Szegény) nem-roma család	27	8	64	100
(Szegény) roma család	46	19	35	100
Együtt	35	13	52	100

Forrás: Szalai Júlia (2001)

Szegénység: segélyre szorulva

A szegények, és különösen a roma szegények számára elérhető munkák oly rosszul fizettek és bizonytalanok, hogy a család jövedelmének egészen kis hányadát tudják csak adni: „*napszámból, kisebb-nagyobb megbízások elvállalásából, alkalmi utcai árusításból él a felnőtt cigányok 29 százaléka, s ennek éppen fele -14 százalé- az arány a nem-cigány családokban. A munkapiac e sajátos lefelé-szegmentálásából adódik azután, hogy a keresetek mindössze 4(!) százalékot tesznek ki a cigány családok havi összbevételében.*” (Szalai, 2001)

A nyugdíjminimum alatti, illetve feletti egy főre jutó jövedelemből élő cigány és nem-cigány háztartások egyes jellemzői

Szegény-csoportok	A háztartás átlagos nagysága	Eltartott gyerekek átlagos száma	Van rendszeres munkaviszonyban lévő családtag: a háztartások %-ában	Legalább egy felnőtt munkanélküli: a háztartások %-ában	Van legalább középfokú végzettséggel rendelkező családtag: a háztartások %-ában	Átlagos egy főre jutó havi jövedelem (Ft)	A családok száma
Mély-szegénységben élő cigány család	5,40	2,75	26,3	41,8	6,2	9921	194
Mély-szegénységben élő nem-cigány család*	4,68	2,53	31,8	38,8	24,0	10785	129
Szűkölködő cigány család	4,44	1,93	63,2	31,2	14,6	20621	41
Szűkölködő nem cigány család**	4,10	1,84	84,4	7,5	65,3	24781	199
Együtt	4,71	2,32	51,5	28,2	31,8	16151	563

* Mélyszegénységben élők: az egy főre jutó havi jövedelem nem éri el a nyugdíjminimumot

** Szűkölködők: az egy főre jutó havi jövedelem a nyugdíjminimum felett van.

Forrás: Szalai, 2001

A cigány szegények kiszorulnak az iskola piaci tudást adó szeleteiből, nem kis részben ennek tulajdoníthatóan azután kiszorulnak a szervezett munkák piacáról is. Ezzel egyidejűleg pedig aránytalanul megnövekednek az esélyeik arra, hogy „bezáródjanak” a mély-szegénységben élőknek a többségi társadalomtól csaknem hermetikusan elkülönülő világába, valamint azokba a munkapiaci, szociálpolitikai és fegyelmező intézményekbe, amelyeknek dolga e különválás kezelése és társadalmi legitímálása. A mély-

szegénység súlyos etnicizálódását érzékelteti, hogy ezen az életnívón él a szegények közül a cigány-családok 83, míg a nem cigány családoknak 39 százaléka. (Szalai, 2001)

Más elemzők szerint a cigány háztartások több mint felében nincs egyetlen aktív kereső sem. Hasonló helyzetben a nem cigány háztartások egyharmada él. A cigány népesség durván egyharmada (gyerekekkel és öregekkel együtt) olyan háztartásban él, melyben a 15-74 év közötti potenciális eltartóknak legalább a fele munkanélküli vagy passzív munkanélküli (az összehasonlítható nem cigány adat kilenc százaléka). (Kertesi, 1995)

A Világbank a magyarországi szegénységről szóló 2000-es jelentése (**Poverty Assessment Report of the World Bank, 2000, Szívós – Tóth, 2000**) szerint a makrogazdasági mutatók javulása ellenére a háztartások jövedelme nem emelkedett az elmúlt években, és a reáljövedelmek folyamatos hanyatlása az abszolút értelemben vett szegénység növekedését okozta. A szegénység növekedését az egyenlőtlenség növekedése kísérte, ám a szociális segélyek jelentős hányada elszivárog: a segélyezették jó része nem tartozik a szegénységben élők kategóriájába.

A lakóhely, mint a szegénységi esélyt jelentősen befolyásoló tényező mellett – a falusi lakosság körében a legalacsonyabb azoknak a száma, akik még sosem voltak szegények, és itt a legmagasabb a tartósan szegények száma is – a roma származás az egyik legerősebb együthatható a tartós szegénység tekintetében. A jelentés szerint a roma háztartások csaknem 53%-a tartós szegénységben él, (szemben az összes háztartás 7,5%-ával). Az adatok alapján a roma származásnál csak az nagyobb kockázati tényező a tartós szegénység kialakulásában, ha a családfő kikerült a munkaerőpiacról.

A Világbank jelentése a szociális védelem rendszerével kapcsolatban úgy fogalmaz: „*a szociális segítségnyújtás zöme nem jól célzott, és nem sok kedvezményezett számára tette lehetővé, hogy tartósan javítson anyagi helyzetén.*” 1997-ben a háztartások hat százaléka részesült szociális segélyben, ugyanakkor ezen a területen volt a legnagyobb a „*kiszivárgási arány*”: a segélyezették nagyobb része nem tartozott a szegénységben élők kategóriájába.

A kormányzat által bevezetett módosítások nem mindegyike változtat ezen a helyzeten.: az univerzális ellátások reálértéke folyamatosan csökken, a középrétegeket célzó ellátások illetve adókedvezmények értéke viszont dinamikusan nő. A legszegényebb lakossági csoportok egyre inkább az önkormányzati segélyezésre szorulnak rá, ami a diszkrecionális eljárás, valamint a gyakori maradékelvű helyi szociális költség-tervezés miatt valódi kiszolgáltatottságot jelent.

A családi pótlék 1998-tól ismét alanyi jogon jár, de értékét befagyasztották. A támogatás az elmúlt évtizedben értékének mintegy kétharmadát elveszítette. Ugyancsak jelentős értékvesztést szenvedett el a szintén univerzális gyermekgondozási segély. Az 1999-ben visszaállított gyermekgondozási díj (GYED) viszont kifejezetten negatív újraelosztást valósít meg, mivel jövedelemtől függő ellátás. Negatív újraelosztást jelent a kormány legnagyobb horderejű család-támogatási csomagja, a családi adókedvezmény is. Az önkormányzati ellátások közül a romák szempontjából jelentős gyermekvédelmi támogatás összegét 2000-ig a nyugdíj-minimum 20%-ában határozták meg, 2001-től összegét fixálták és további indexálását a parlamentre bízták. A gyermekvédelmi tá-

mogatás viszont – amely az iskolalátogatáshoz kötődik – kifejezetten a többgyermekes szegény családokat célozza. Ennek jelentőségét az alábbi adatok mutatják. A 7-14 év közötti korosztály szegénységi kockázata az átlag populáció kétszerese, a három és több gyermekes családok körében a szegénységi ráta kilencszer magasabb, mint az átlagos családok körében megfigyelt arány. **(Szívós-Tóth, 2000.)** A nagycsaládok illetve az egy- szülős családok szegénységi kockázata kirívóan magas. 2000-ben több, mint 600 ezer gyermek után – a gyermekek legszegényebb negyede után – fizettek gyermekvédelmi támogatást.

A munkanélküli ellátó rendszert a kormány 2000-ben gyökeresen átalakította, részben a javuló foglalkoztatási helyzetre hivatkozva. A foglalkoztatottak számának lassú növekedése azonban a legkevésbé a tartós munkanélkülieket érintette. A munkanélküli ellátó rendszer átalakítása azonban elsősorban a mintegy 120 ezer tartós munkanélkülieket érintette. 2000 májusától megszűnt az ellátás közepső eleme, a munkanélküli jövedelemplótó támogatás és kilenc hónapra csökkent a munkanélküli járadék folyósításának időtartama. A tartós munkanélküliek egy évig rendszeres szociális segélyt kaphatnak, de ennek minimálisan egyhónapos közcélú munkavégzés elfogadása a feltétele. **(Zolnay, 2002)**

Vállalkozás és megélhetés

A roma közösségek rendszerváltozás utáni helyzetéről szólva elsősorban a rendkívül magas munkanélküliséget emeli ki mindenki. Ezek az adatok azt sugallják, hogy a cigányság túlnyomó többsége otthon ül dologtalanul a havonta érkező segélyre várva. A hivatalosan állástalan cigányok jelentős része dolgozik, ám olyan tevékenységet folytat, mely a hivatalos statisztikában nem jelenik meg részint mert fekete-munka, részint pedig mert olyan nem jövedelemtermelő tevékenység, mely ugyanakkor a család fönntartásában fontos, ha felhalmozásra nem alkalmas szerepet tölt be.

Az – elsősorban falusi – cigányság számára elérhető, legjellemzőbb megélhetési források a következők: **(Szuhay, 1999)** vadon nőtt termények, gyógynövények, csiga, a betakarítás után megmaradt termények gyűjtése, mezőgazdasági termelés, napszám, képzettséget nem igénylő alkalmi és bér munka, szociálpolitikai támogatást élvező lakás-építésben való közreműködés, ipari termelés: teknő- és egyéb faáru készítés, kosárfonás, téglavetés nem „hivatalos” formában, kereskedelem, magán-kölcsön nyújtás uzsorakamatra, szociális ellátás: nyugdíjasok befogadása és ellátása nyugdíjuk fejében.

A falusi családok egy részének létfenntartásában egyre fontosabb szerepet játszik a mezőgazdasági termelés, bár kutatások szerint a cigányság többsége esetében a minimális feltételek hiányoznak a termelés beindulásához. **(Bánlaky – Kevy, 1998)** Ezt a problémát látva indultak azok a programok, amelyekről a fejezet elején már szóltunk (Magyarországi Cigányokért Közalapítvány (MCKA), Országos Foglalkoztatási Alap (OFA), Autonomia Alapítvány és így tovább.)

A vállalkozó romáknak meg kell küzdeniük a mezőgazdasági szférát sújtó válsággal. A mezőgazdaság rendszerváltás óta húzóó mély válsága azt jelenti, hogy a romák foglalkoztatása ezen a területen nem oldható meg, az ilyen irányú programok legfőbb a mindennapi megélhetéshez nyújthatnak segítséget.

„A támogató rendszerek anyagi segítsége 1996-ban és 1997-ben összesen 7-8 ezer cigány család számára (35-40 ezer fő) teremtett lehetőséget megélhetési agrártevékenység elkezdésére és továbbfolytatására. Ez azt jelenti, hogy a vidéken élő cigányságnak közel 10%-a fogott bele segítséggel – az utóbbi két évben – földművelésbe és az állattartásba, mintegy félezer településen (...). A programok pozitív hatásai nemcsak gazdasági, szociális, hanem társadalmi, pszichológiai jellegűek is. Helyenként mérséklék a segélyekért folyamodók számát, kedvező irányba befolyásolják a cigányság megítélését, önbizalmát, reményt adnak számukra és erősítik körükben a munka folytatásának szándékát (...). A programok zömében a hozamok szintje alacsony, a családok a megtermelt termékek nagyobb bányadát felélik, és kevés jut értékesítésre. Emiatt a törlesztő részeket visszafizetése és a tevékenység folytatása nehézségekbe ütközik.”

Forrás: Lévai – Szijjártó, 1998.

A legreménytelenebb helyzetben az északkeleti iparvárosokban élő családok vannak, ahol még a létfenntartást biztosító mezőgazdasági termelésre sincs lehetőség.

„Ózd egyik cigánytelepén gyakorlatilag százszázalékos munkanélküliség van. Az emberek itt a nagyipari termelés maradványait élik fel, fémbulladékokat gyűjtenek a meddőhányókban. A családoknak napi 12 órás kemény munka árán 500-800 Ft értékű vasat sikerül összekaparni. A „bányászás” az omlásveszélyes meddőből már emberéletet is követelt. A körülményekre jellemző, hogy az önkormányzat a szétfagyott szennyvízcsatornát nem javította meg, ezért az emberi ürülék az utcára folyik, a gyerekek jobb híján az egykor a gyárhoz tartozó végül is szennyezett területen játszanak.”

(Puporka – Zádori, 1998.)

A városi roma vállalkozók viszonylag szűk, ám annál jellegzetesebb réteget alkotják a roma közösségnek. Számptalan példa van a roma vállalkozók tevékenységére, a paprikaárustól a befutott építési vállalkozóig. (Kállai, 2000) Ám a közvélekedéssel ellentétben keveseknek sikerül jómódra szert tenni, többségük alacsony jövedelemhez jut vállalkozásából.

„Te is tudod, hogy ezt nem szabad csinálni. De azért elmondom, ha nem mondd el senkinek. Tehát hajnalban kimegyek kocsival a nagybani piacra, és megveszem az árut. Ez nem mindig paprika, lehet ez más gyümölcs is, attól függ, hogy minek van szezonja. Aztán a feleségemmel meg a gyerekekkel kimegyünk valamelyik aluljáróba, és ott papírdobozokon árulunk. Mindent száz forintért adunk, ezt az árat szokta meg mindenki, meg ezt lehet jól kiabálni. A gyerekek meg figyelnek közben, hogy jönnek-e a rendőrök vagy a közterületesek. Olyankor szaladni kell. Nem az a baj, hogy felírnak, úgy sincs bejelentett pesti lakásunk, hanem az, hogy elveszjük az árut. Ezzel oda lesz minden pénzünk. Ebből ugyan is nem lehet sokat keresni, minden paprikán csak néhány forint van. Ez csak arra elég, hogy megvegyük a holnap árut és együnk valamit, másra nem. Ha elveszjük tőlünk mindent, akkor megint a nulláról kell kezdeni.”

Kállai, 2000, 53.

A roma vállalkozók többsége nagyjából hasonló gondokkal küzd és hasonló stratégiákkal próbálkozik, mint nem roma társaik. Vannak olyan vállalkozási formák, amelyekben néhányan igen sikeresek (pl. építkezési vállalkozás, régiségkereskedelem, használtcikk-kereskedés, a nagyvárosi olcsó, ún. kínai piacokon vásárolt áru „terítése” falusi térségekben, stb.). A budapesti roma régiségkereskedőkre irányuló vizsgálat arra mutatott rá, hogy olyan tevékenységek, mint a használt áru, vagy a régiségkereskedelem a rokonsági kapcsolatok kihasználására épülnek. **(Lakatos, 2000)** A roma vállalkozások bizonyos köre az akadozottan működő kapitalista gazdaság, állami intézményrendszer és forráshiányos társadalom okozta réseket találja meg. **(Hajnal, 2000)**

Külföldi munkavállalás és letelepedés

A korábban nem nagy csoportokat kibocsátó posztoszocialista országok roma közösségeinek nyugat felé irányuló migrációja a kilencvenes években fontos kérdéssé vált a fejlett országokban. Ismeretes, hogy a brit nagykövetség Prágában tisztviselőket alkalmazott, hogy kiszűrje a roma utasokat a repülőtéren, legutóbb pedig Kanada mondta föl a vízummentességet Magyarországgal a menedéket kérők megugró száma miatt.

„Azoknak is adódhat problémájuk a határokon, akik csak feltérképezni mennek a viszonyokat. Így járt például E.G. vállalkozó és barátja, akik két hétre utaztak Kanadába. A repülőtéren nem kértek menekültstátust. Pénzt bőven vittek magukkal, mint ahogy általában is tartanak maguknál. Tízezer dollár körüli készpénz volt náluk, amit be is mutattak a vámósoknak. Ahogy ezt megtették rögtön elkülönítették őket, tolmácsot hoztattak, és kezdődött a két- három órás kihallgatás. Látták rajtuk a tetoválásokat, a nagy értékű arany ékszereket, látták, hogy magyarországi cigányok (akik általában kevés pénzzel érkeznek), és bűnözőként kezelték őket.”

(Hajnal, 2000.)

A kanadai kivándorlók – mint a kivándorlók szinte mindig – elsősorban fiatalok. A költségek fedezésére mindenüket eladják, kinti rokonaiktól, ismerőseiktől kapott információira alapoznak. A menekültkérelmi eljárást már többé-kevésbé ismerve, még otthon ígyekeznek olyan dokumentumokat szerezni, amellyel igazolhatják az ellenük irányuló diszkriminációt.

A kivándorlók a migráció magyarázataként elsősorban a gazdasági előnyöket hangsúlyozzák, de mindenki említi, hogy érte diszkrimináció Magyarországon. Kiemelték Kanada toleráns légkörét is. Természetesen nemcsak romák vándoroltak ki, és a közöttük is többen csak a menekültstátusszal járó előnyökért határozzák meg magukat romaként. **(Hajnal, 2000)** Annak ellenére, hogy a kivándorló romák száma folyamatosan nőtt az elmúlt években (egészen a vízummentesség eltörléséig), számuk az évi néhány ezret nem haladta meg.

„Majdnem mindenki tud egy legendás tévéműsorról, amelyet senki nem látott ugyan, de beszélnek róla. Ebben bemutatták a kanadai életet, hogy milyen jól élnek ott az emberek. Állítólag arról is volt szó a műsorban, hogy Kanada befogadja a Közép-Európában rossz körülmények között élő, faji alapon diszkriminált romákat..”

(Kováts, 2000.)

A Kanadában menekültstátuszért folyamodó magyar állampolgárok kivándorlása 1995-ben kezdődött: a Bevándorlási és Menekültügyi Bizottság (Immigration and Refugee Board, IRB) adatai szerint 38 kérelmet adtak be honfitársaink, míg 1996-ban 64-et. Ez a szám 1997-ben 300-ra nőtt, 1998-ban pedig már 982 magyar menedékkérelmet regisztráltak a kanadai határokon. Míg 1998-ig a kérelmekről döntő IRB a beadványok többségét elutasította, ezt követően – megváltozott körülményekre és új adatokra hivatkozva – megugrott az elfogadott magyar kérelmek száma: a beadványok közel háromnegyedét találták megalapozottnak, és a kérelmezők megkapták a később kanadai állampolgársághoz vezető menekültstátuszt. A pozitív döntések hatására tovább gyorsult a kivándorlás, ezt jelzi, hogy 1999-ben már 1584, 2000-ben pedig 2464 magyar állampolgár adott be menedékjogi kérelmet Kanadában; a pozitív döntések aránya viszont ismét jelentősen visszaesett. A statisztikák szerint 2001. decemberig 3535 kérelmet regisztráltak.

A kormányzat igyekszik a kivándorlást pusztán gazdasági kivándorlásként értelmezni, és cáfolni, hogy a romáknak üldöztetésben lenne részük Magyarországon. Ám az intézményes üldöztetés nem szükséges feltétele a menekültstátusz megadásának. A genfi menekültügyi konvenció szerint a kérelmek pozitív elbíráláshoz elegendő, ha a helyi lakosság tanúsít súlyos diszkriminációt vagy más sértő magatartást a kérelmezővel szemben, és ezt a hatóságok tudomásul veszik, vagy alkalmatlannak bizonyulnak arra, hogy hatékony védelmet biztosítsanak számára. **(UNHCR, 2000)**

Az IRB statisztikái szerint 1995-től 2000-ig a magyar beadványok ügyében született döntések 31 százaléka volt pozitív: ez 571 menekültstátuszt jelent. A többéves hivatali átfutás miatt a döntések zöme az elkövetkező években fog csak megszületni. **(Roma Sajtóközpont, 2001)**

Egyenlőtlen esélyek

Oktatás

Amint ezt a korábbi fejezetben már bemutattuk, a roma közösség helyzetét és perspektíváit az iskolázási egyenlőtlenség nagy mértékben befolyásolja. Az általános iskola utáni továbbtanulás szintjén több mint tizenötszörös, a középiskola befejezését tekintve több mint ötvenzeres esélyegyenlőtlenség a roma fiataloknak többségi kortársaikhoz viszonyítva.

Az évezred fordulóján hétszáz elkülönített „*cigányosztály*” van ma Magyarországon. Az elkülönítés három legtipikusabb formája a „*cigányiskolák*” kialakulása és kialakítása, a normál iskolában a cigány osztályok létrehozása valamint a roma gyerekek tömeges speciális iskolába irányítása. A „*cigányiskolák*” kialakulásában a spontán belső migráción és a romák zöme által lakott kistalvák és régiók leszakadásán túl jelentős mértékben közrejátszik az is, hogy a többségi szülők elviszik gyermekeiket a cigányok által látogatott iskolákból. **(Havas, Liskó, Kemény, 2001)**

A magyar iskolarendszerben az új önkormányzati rendszerrel, a közoktatási törvény 1993-as elfogadásával, majd módosításaival, illetve a Nemzeti Alaptanterv 1996-os elfogadásával decentralizált közoktatási rendszer jött létre, amely korlátozottá teszi a kormányzati oktatáspolitikák mozgásterét is.

Egészségi állapot, egészségügyi ellátás

A rendelkezésre álló adatok szerint a Magyarországon amúgy is rossz mortalitási mutatókhoz képest a romák helyzete nagyságrendekkel rosszabb: a roma férfiak 12,5, a roma nők 11,5 évvel élnek kevesebbet, mint a nem romák.

A morbiditási adatok elemzése kapcsán **Neményi (2000)** arra a következtetésre jut, hogy „*a cigány lakosság körében magas a látens morbiditás*”, ugyanakkor „*az összférsadalmi-nál magasabb volt a fertőző, az emésztőszervi betegségek aránya, és káingróan magas a perinatális halandóság*”. Utóbbival kapcsolatban a kutatók egyetértenek abban, hogy ez túlnyomórészt a terhesek életkörülményeire (lakhatási és egyéb feltételeikre, az egészségtelen, olcsó élelmiszerek fogyasztására) és gondozására vezethetők vissza. A drámai mutatókhoz hozzájárul az is, hogy a cigányok jelentős része környezet-egészségügyi szempontból veszélyeztetett területeken él, és a túlnyomó többségüknek a rendszerváltást megelőzően munkát adó nehézipar is halmozottan veszélyeztette egészségüket.

„Őzd egyik cigánytelepén gyakorlatilag százszázalékos munkanélküliség van. Az emberek itt a nagyipari termelés maradványait élik fel, fémbulladékokat gyűjtenek a meddőbányókban. A családoknak napi 12 órás kemény munka árán 500-800 Ft értékű vasat sikerül összekaparni. A „bányászás” az omlásveszélyes meddőből már emberéletet is követelt. A körülményekre jellemző, hogy az önkormányzat a szétfagyott szennyvízcsatornát nem javította meg, ezért az emberi ürülék az utcára folyik, a gyerekek jobb híján az egykor a gyárhoz tartozó vegyileg is szennyezett területen játszanak.”

Puporka – Zádori, 1998

Borsod-Abaúj-Zemplén és Budapest egyes kerületeiben végzett kutatások szerint a cigány emberek – de ez általában az iskolázatlan, szegény emberekre jellemző –, rendszerint csak akkor mennek orvoshoz, amikor a fizikai fájdalmakat már nehezen viselik el. **(Gyukits, 1999)** A prevenció szemlélet – amelynek erősítését természetesen elsősorban az egészségügytől várhatjuk – hiánya az ország lakosságának jelentős részére jellemző. A falusi és a falusias térségben élő cigány emberek a háziorvoshoz még elmennek, mihelyt kisebb bajokat megfigyelnek. A szakrendelésben dolgozó, de különösen kórházi orvosokhoz és egészségügyi személyzethez való viszonyuk pedig egészen más, szorongással terhelt. Ezt indokolja, hogy a szakrendelések és kórházak szakemberei előítéletesen, lenézően kezelik őket. A cigány lakosság nem alapvetően áll szemben az egészségüggyel, tiszteli és elfogadja az őt jól ismerő orvos véleményét, azonban érthetően elkerülik a frusztráló és diszkriminatív helyzeteket.

Neményi (1998) a cigány anyák helyzetét az egészségügyben helyzetét vizsgálva is azt emelte ki, hogy mindkét oldalon – tehát mind az egészségügyben dolgozók, mind a cigány asszonyok körében – olyan sztereotípiák, előítéletek rögzültek, amelyek gátolják a kommunikációt, és lehetetlenné teszik az egészségügy iránti bizalom kialakulását.

A Világbank Magyarországi Irodájának megrendelésére készült jelentés a romák egészségi állapotáról. **(Puporka – Zádori 1999)** E szerint elsősorban szociális alapú a cigányság egészségügyi helyzete. Járványügyi szempontból sem a cigányság egésze veszélyeztetett, hanem a szegények, köztük is elsősorban a telepen élők. Egy általánosabb tényező is nehezíti a tények realisabb megismerését: a magyar egészségügyi statisztika hibája, hogy míg a halálozási okokról viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk, nincsenek megbízható adatok a megbetegedésekről.

Mások is a kommunikációs szakadékokat találják alapvető problémának. **(Krémer, 1998)** Az egészségügyi dolgozók nincsenek felkészülve a szegényebb és iskolázatlanabb emberekkel, kiváltképpen pedig az ebbe a kategóriába tartozó cigányokkal való kommunikációra. Nem empirikus adatok, hanem az egészségügy egyes szakágaihoz való hozzáférés esélyei felől megközelítve a cigány lakosságot sújtó betegségek és egészségkárosodások alábbi területeit emelik ki:

- mozgásszervi problémák, és azok késői felismerése,
- pszichiátriai és mentális problémák,

- a szexualitással összefüggő népegészségügyi problémák,
- fogászati problémák.

A preventív ellátás intézményei gyakorlatilag hozzáférhetetlenek a cigány lakosság nagy hányada számára.

Az Egészségügyi Minisztérium által kidolgozott távlati népegészségügyi program (2001) külön fejezetet szentel a cigány lakosságnak, a „Halmazottan hátrányos helyzetű lakossági csoportok egészségi egyenlőtlenségeinek kezelése” címen. Bár a program csak az ország észak-keleti térségét célozza meg, modell-értékűnek szánja elképzeléseit. Ez a hiánypótló program azonban magán viseli az egészségügy területén máig uralkodó paternalista felfogás jeleit is. Egészségházak felállítása képezi a program legfontosabb gyakorlati célkitűzését. Egészségházakat az egykori szegénypolitikák keretében sokfelé üzemeltettek, mint afféle pótlékot az otthon hiányzó mosdási, fürdési, mosási stb. feltételek pótlására, zavarba ejtő találkozni a XXI. század modernizációs céljai között ilyen elképzeléssel. Ráadásul „egészségőrök”, „egészségházfelügyelők” alkalmazásáról van benne szó.

„A cigányságra az egészségügyiekkel készített interjúk alapján tekintve olyan populáció elnagyságot képe rajzolódik ki, amely a többségi társadalomtól elsősorban abban tér el, hogy a civilizációnak egy másik állomásán található – valahol félúton a „természeti nép”, a „vadember” és a „kultúrember” állapot között.”

Neményi, 1998.

A kormányzat hosszú távú stratégiájáról készült vitaanyag kevés konkrétumot sorakoztat fel ezen a területen: az óhajok mellett („eredményesebb kommunikáció”, a hozzáférés fejlesztése, ellátások bővítése, stb.) a védőnői rendszer megerősítését, a térítéses védőoltások kedvezményes biztosítását, és a telepfelszámolási programot említi.

A nyilvános diskurzus nyelve

A roma közösségek helyzetének javítására irányuló erőfeszítések szempontjából kulcskérdés azok társadalmi támogatottsága. A többségi társadalom szolidaritásának hiánya, a programok végrehajtásáért felelős döntéshozók előítéletei vagy a roma közösségeknek a többségi intézményekkel kapcsolatos – gyakran tapasztalt, és nem egyszer megalapozott – bizalmatlansága olyan tényezők, amelyek a legjobb elképzelést is kudarcra ítélik.

A Magyar Gallup Intézet 1993 óta folyamatosan végzett vizsgálatait azt mutatják, hogy 1995 óta a nyíltan vállalt cigányellenességgel kapcsolatos gátlások sem igen működnek a közvéleményben. Más vizsgálatok alapján a roma-ellenes előítéletek jól beláthatóan megalapozzák az „érdemes” és „érdemtelen” szegények etnikus alapú elhatárolását. A roma programokra szánt források bejelentése során általában nem mulasztják

el a kijelenteni, hogy a kormány csak azokon tud és kíván segíteni, „*akik ezt maguk is akarják*”. Ennek folyamatos súlykolása cigányellenes előítéletek mozgósítására és megerősítésére alkalmas.

Hogy egy országban mennyire legitím a nyílt előítéletesség, jelentős része van annak, hogy a közszereplők milyen retorikai bázison érvelnek egy kisebbségi közösséggel kapcsolatban.

Az előítéletes utalásoktól a politikai elit, de a kormányzati szféra egyes körei sem mentesek. Erre példa, egy magas rangú kormányzati tisztviselő (egyben a kormányzat roma programját összehangoló testület tagja) 2000-ben kormányzati intézkedésként a romák ingyenes fogamzásgátlóval való ellátását javasolta, mondván „a jelenlegi szaporodási ráta mellett a magyar költségvetés összes pénze jóformán hatékonytalan tevékenységgé degradálódik, mivel a hátrányos rétegek önmagukat taszítják vissza anyagilag és szellemileg”. (A tisztviselő a széleskörű tiltakozás hatására lemondott a testületi tagságáról.)

Forrás: Bernáth, 2002

Az előítéletek erősítése a köztudatban korábban évtizedeken keresztül kapott intézményes támogatást. Így például a „cigánybűnözés” tudományos megalapozására komoly kísérletek folytak (**Tauszik-Tóth, 1987**), bár kutatások (**Tauber-Végh, 1982**) már a nyolcvanas években bizonyították, hogy a romák körében nem nagyobb a bűnözés, mint a hasonló szociális helyzetű csoportok körében, ez nem befolyásolta a romákkal szembeni közvélekedést és a közszereplők retorikáját sem. A „cigánybűnözés” sztereotípiáját a bűnüldözés intézményrendszere maga is támogatta. A rendőrség kötelességében a kilencvenes évekig működtek, és offenzív sajtómunkát végeztek az úgynevezett cigányvonalak, amiket ugyan a rendszerváltás környékén megszüntettek, azonban az évtized közepéig kellett várni arra, hogy a rendőrség gyakorlatában a „cigány származás” ne legyen különös ismertetőjel.

1982-ben a kormány programját összehangoló Tárcaközi Bizottság titkára így ír „a cigánykérdés pozitív alakulásának legfőbb akadályai”-ról: „a legsúlyosabb tényező azonban e kérdésben minden bizonnyal az a közvéleményben meglehetősen elterjedt mítosz, hogy az állam súlyos anyagi áldozatokat hoz a cigányság felemelkedéséért. Ez a nem cigány társadalomban azszal a tévképzettel párosul, hogy a cigányok mások kárára kedvezményezettjei a szociálpolitikának.

Forrás: Kozákné, 1984

Az országos rendőrkapitány egy 1996-ban született belső utasításában megfogalmazta, hogy „normasértő az, ha a rendőrség körözésnél vagy egyéb esetekben alkalmazott személyleírásnál népcsoportra vagy etnikumra utaló megjelölést használ”, és eloszlatja a gyakori feltételezést, mely szerint az etnikai hovatartozás jelölése megkönnyíti a nyomozást. Az ilyen megjelölés az esetek többségében ugyanis a testi jellemzők

azonosítására egyébként nem alkalmas és szakmai értelemben is kifogásolható.

Ennek az állásfoglalásnak az időszerűségét jól mutatja a magyarországi rendőrök körében készült felmérés **(Csepeli-Örkény-Székelyi, 1997)**: a megkérdezettek több mint fele szerint a roma identitás kulcseleme a bűnözés, csaknem kétharmaduk szerint pedig a romákra jellemző a vérfertőzés. Meg kell azonban jegyezni, hogy maga a hivatkozott kutatás is abba a folyamatba illeszkedik bele, melyet a rendőri szervezet a testületen belüli cigányellenesség leküzdésére indított.

A cigányellenes előítéletek alatt végigvonul a „kulturális rasszizmus” több évszázados rejtett és ellentmondásos hagyománya. Ma a romák „sajátos”, „eltérő”, „speciális” kultúrájából fakadó különbségeket a médiától a pedagógusokon keresztül a kilakoltató polgármesterig mindenki egyfajta magyarázó érvként használja.

Sajnálatos, hogy a hosszú távú stratégiáról szóló vitaanyag a kirekesztésről szóló fejezetében – amellet, hogy a fő oknak romákról való ismerethiányt tartja – ismét azt hangsúlyozza: *„a kirekesztődés – kirekesztettség kialakulásában rendkívül nagy szerepe van az életmód, az életvitel egyes mozzanatainak. A többségi környezettel való viszonyban ez gyakran válik súrlódások forrásává, illetve a cigányság egészére kivetülő előítéletek alapjává. (...) Kívánatos tehát azoknak az intézményeknek – családsegítő központok, gyermekjóléti szolgálatok, mentori hálózatok – az erősítése, amelyek alkalmasak az életviteli kulturális igények felkeltésére és terjesztésére.”*

Roma közélet és civil szervezetek

(Wizner Balázs – Bernáth Gábor)

Bevezetés

Az elmúlt évtizedben sokszínű, sokféle érdeket megjelenítő, szükségletet kielégítő civil világ jött létre Magyarországon, és a civil, valamint a kormányzati szférában mind nagyobb számban található roma aktivisták, szakemberek – még ha a nem kiemelt roma szervezetekben számarányuk messze el is marad a teljes lakosságban való arányuktól. Az alábbiakban a roma és nem roma aktivistákból, politikusokból, kutatókból álló civilszférát leginkább foglalkoztató kérdések mentén kíséreljük meg ezt a sokszínű világot megmutatni.

Mint minden rövid előtörténetre visszatekintő szerveződés esetén, itt is nehézséget okoz, hogy mely szervezeteket minősítsünk jelentősnek. Működnek kis költségvetésű, ugyanakkor igen aktív, innovatív, országosan ismert szervezetek, valamint olyanok, amelyek jelentős összeggel gazdálkodnak ugyan, mégis keveset hallani felőlük. Vannak helyi szinten rendkívül aktív, országos szinten viszont kevésbé vagy egyáltalán nem ismert szervezetek.

Áttekintésünk hangsúlyos szerepet szán annak, hogy az egyes támogatók prioritásai milyen mértékben befolyásolják a szféra alakulását (a roma civil szféra a közösségek felől építkezik-e, az alulról jövő üzeneteket közvetíti-e a hatalmi központok felé, vagy éppen fordítva: a hatalom üzeneteit a társadalom felé), illetve mennyire élő a roma ügyben tevékenykedő szervezetek/intézmények és a roma közösségek közötti kapcsolat.

Továbbá összehasonlítjuk a világon egyedülálló intézményrendszert, a kisebbségi önkormányzatokat, valamint a roma civil szervezeteket, illetve bemutatjuk ezek egymáshoz fűződő viszonyát, és néhány szervezet, program bemutatásával igyekszünk előbb – ám közel sem teljes – képet adni a roma közletről.

Történeti háttér: a szocializmus évtizedei

A szocialista Magyarország – több évszázados előképekre visszatekintve – erőszakos asszimilációs politikát folytatott a romákkal szemben. A roma közösség jelentős többsége (mára 80-90 százaléka) nyelviileg asszimilálódott, ám ennek ellenére ma is a magyar társadalom legkirekesztettebb kisebbsége. Annak ellenére, hogy a hivatalos politika a romákat nemzetiségként, vagy kisebbségként nem, csak mint egy társadalmilag marginalizálódott réteget ismerte el, a 60-as években viszonylag jelentős roma értelmiségi körök, valamint a roma kulturális mozgalomra érzékeny, új közösséget kereső roma munkásréteg alakult ki. „Munkásszállókra jártunk, és ott zenéltünk, és folyton kezdeményeztük, hogy ők is zenéljenek. Ez egy nagyon különleges helyzet volt. Az az el nem ismert, és ily módon tulajdonképpen elnyomott roma kultúra, amivel a többségi társadalom legfeljebb a fekete vonatokon találkozott, és valószínű akkor is úgy, hogy már megint gajdolnak és milyen hangosak, és egyébként se értjük, az egyszer csak az elit kultúra részeként színpadi előadásban jelenik meg.”

(Részlet a Daróczi Ágnessel készített interjúból)

Fontos említeni a dokumentumfilmeket és szociófotósok munkásságát, akik e kérdéseket a társadalom szélesebb körei részé felé is közvetítették. Az érdeklődést nem csupán a tudományos kíváncsiság váltotta ki, vagy a szegényekkel, kirekesztettekkel való szolidaritás, hanem sokak esetében a témában rejlő politikai töltet is – a szegénységről beszélni egyben rendszerkritikát is jelentett. További jelentős tényező a 70-es években megszülető és ugyancsak nem teljesen ideológiamentes magyar táncbázis mozgalom, mely a roma mozgalom mintájára is szolgált, és ez nem csupán a hasonló szellemiségben nyilvánult meg, hanem a két mozgalom prominens alakjai közötti együttműködés tekintetében is. Fordulópontnak tekinthető a nyolcvanas évek közepére egyre súlyosabbá váló gazdasági krízis, illetve a rendszer megrendülése. Ez a folyamat általában is politikai engedményekbe vezetett, és a korábbi erőszakos asszimilációs politikák mellett a meginduló roma önszerveződésben rejlő lehetőségek „mederbe terelésével” és kontrollálásával számolt, főként a kultúrában engedve nagyobb mozgásteret.

Roma civil szervezetek

A roma önszerveződés szervezeti bázisának kezdete nagyjából 1990-es évek első harmadára tehető: ekkor kezdtek megalakulni a legkülönbözőbb helyi roma szervezetek. Ehhez elengedhetetlen volt a Soros Alapítványnak a 90-es évek első felében nyújtott támogatása, amely – a sok szervezetnek adott kisebb támogatások révén – egyfajta „expansziós” logikát követett: a támogatási lehetőségek révén minél több szervezet megalakulását elősegíteni. Főként ennek eredményeképpen az évtized közepére száznál több roma szervezet alakult, meglehetősen eltérő profillal és színvonalon dolgozva. Mindez azért is különösen fontos, mert „a roma kérdés” a legutóbbi időkig – ha a különböző területeken eltérő mértékben is – nemigen tematizálódott a nagyobb magyarországi civilszervezetek munkájában. A kérdésben mindeddig felmérések nem születtek, ám a ProjectR nevű,

2001 tavaszán indult program – amelynek keretében több találkozót rendeztek e szervezetek vezetőivel – tapasztalatai ezt igazolják.

Kiemeljük, hogy a roma szervezetek esetében kevésbé érvényesül a főváros központúság, mint a társadalom egyéb szegmenseiben. A létszámát és befolyását tekintve legjelentősebb cigány szervezet – Lungo Drom, vezetője Farkas Flórián – központja Szolnokon van. Értékes programok folynak Nagykanizsán, Pécsen, Debrecenben, Kiskőrösön, Gyomaendrődön, Szolnokon vagy az ahhoz közel fekvő községben, Tiszaburán. A helyi kisebbségi önkormányzat vagy a roma civil szervezetek révén olyan komplex programok indultak be az elmúlt években, amelyek az oktatástól az át- és továbbképzési programokon át a helyi foglalkoztatási programok megszervezéséig jelentős eredményeket értek el. Nem utolsó sorban pedig a civil támogatók mellett mozgósítani tudták a települési önkormányzati és állami forrásokat is programjuk megvalósítására.

E szervezetek túlnyomó többsége – a társadalom viszonylag alacsony civil aktivitása, a mecénások szűkös köre miatt – mindmáig támogatásokra szorul. A Világbank megbízásából 2000-ben a kilencvenes évek roma programjairól készült elemzés (**Zolnay, 2002**) szerint a költségvetési és magánforrásokból finanszírozott programok összehangolatlanok, az esetek döntő hányadában a szponzorok gyakran is kíváncsiak a támogatott projektek eredményére.

A kormányzati szponzorok közül a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, a Gazdasági Minisztérium és a Szociális és Családügyi Minisztérium épített ki monitor rendszert, amely az egyéni vállalkozóknak nyújtott visszatérítendő támogatások kemény behajtásával párosul. A nem kormányzati szponzorok közül csak az Autonómia Alapítvány monitorozza folyamatosan programjait. A többi esetben a programok illetve a pénzfelhasználás ellenőrzése csak szórványos, esetleges. A roma civil szervezetek jó része ma is egy-egy projekt révén elérhető pályázati pénzekre és programokra alakul, többségük léte a támogatók által biztosított forrásoktól függ. Az elmúlt években néhány roma civilszervezet volt képes arra, hogy a helyi közösségek igényeire reagálva széles körű és működő kapcsolatot alakítson ki a helyi többségi intézményekkel – a munkaügyi központokkal, megyei pedagógiai intézetekkel, stb. – és ezek keretében újabb forrásokra tegyen szert.

Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzatok megalakulása nem egy helyen az alulról építkező roma civil szervezetek munkáját is megnehezítette.

Az együttműködés gátjai: helyben

A Cigány Vezetők Országos Egyesülete (CVSZE, Debrecen) – egyike legsikeresebb helyi szervezetként – az elmúlt években programok sorát indította el a munkaerő-piaci regisztrációs programtól, a jogvédő irodán, a roma szervezetek és szakemberek képzésén át a szakmaszerző tanfolyamokig.

A szervezet képzési programjai mintegy 36 cigány kisebbségi önkormányzatra, és mintegy 40 roma civilszervezetre, és a korábban kiképzett 31 roma közösségfejlesztő asszisztensre irányulnak.

Ugyanakkor e kapcsolatok minősége nagy mértékben függ a többségi intézmények nyitottságától is. Mivel ezen intézményeknek egyeztetési és együttműködési kötelezettségük csak a kisebbségi önkormányzatokkal van, a szakmai együttműködést bizonyos területeken olykor „felülírják” a politikai kapcsolatok. Ennek egyik legmarkánsabb példája a korábban – munkaügyi központi pénzből képezett roma közösségfejlesztő asszisztensek későbbi foglalkoztatás-szervezőként való alkalmazásának kérdése. A képzésben résztvevő mintegy húsz fő egyharmada tudott elhelyezkedni később a településeken foglalkoztatás-szervezőként, annak ellenére, hogy képzésük során ez volt a később nekik szánt feladat. A Megyei Munkaügyi Központ azonban a foglalkoztatás-szervezők későbbi alkalmazása során nem a képzettséget, hanem a települési önkormányzat és az Országos Cigány Önkormányzat hálózatba tartozó kisebbségi önkormányzatok együttes javaslatának engedte át a döntést. A CVSZE vezetője szerint „a Munkaügyi Központnak az lenne az érdeke, hogy a korábban a képzésben résztvevők legyenek foglalkoztatás-szervezők, de nem vállalnak konfliktust a CKÖ-vel, ma hatnak van munkahelye közülük, mert a megyei elnök körbetelefontalt minden jegyzőt meg polgármestert a megyében.” Eközben a megyében 34-35 ezer körül stagnált a munkanélküliek száma. A Debreceni Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központ, másképpen reagál a helyzetre: a képzési igazgatóhelyettes szerint „ez egy valós probléma, mi a legsikeresebb szervezettel, a CVSZE-vel kötöttünk megállapodást. Akarva-akaratlanul is belefutottunk ebbe az ügybe a foglalkoztatás-szervezők foglalkoztatása során. Engem az emberek érdekelnek, a programra most legalkalmasabb a CVSZE, el tudnak jutni a helyiekhez. Nem kellene, hogy ez a vita a szakmaiság rovására menjen.”

Bernáth, (2000)

A roma civilszervezetek programjainak fenntarthatósága szempontjából lényegi kérdés, hogy gyakorlatilag teljesen ki vannak szolgáltatva a rendelkezésre álló támogatásoknak. Mint a magyarországi civil szervezetek általában, túlnyomó többségük folyamatosan túlvállalásban van, és egyfajta „programexpanziós” logikát követ. Ennek egyik legfontosabb oka, hogy a támogatók legnagyobb része működési költségeket nem finanszíroz, így azokat új és új programok elindításából kell fedezniük. A civil szervezetek részletesebb bemutatását a továbbiakban a fő tevékenységi területek szerint folytatjuk.

A kisebbségi önkormányzatok

A roma civil szerveződés beindulásánál is nagyobb hatást gyakorolt a roma önszerveződésre a kisebbségi önkormányzatok megalakulása.

A kisebbségi önkormányzati rendszer sajátosan magyar konstrukció. Az 1993-ban hatályba lépett kisebbségi törvény szerint mind a 13 elismert magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségnek joga van abhoz, hogy meghatározott törvényi feltételek között önkormányzatot válasszon, amely helyi szinten működik, és elsősorban a kulturális autonómia megvalósítása körében vannak feladatai.

A településen működő kisebbségi önkormányzatok országos kisebbségi önkormányzatokat állíthatnak. A kisebbségi önkormányzati rendszer 1994-ben, a második helyhatósági választáson állt föl. Bár az azóta eltelt idő tapasztalatai alapján a rendszer több ponton korrekcióra szorul, határozott lépést jelentett a nemzeti kisebbségek kulturális önrendelkezésének érvényesítésében.

A roma közösségek esetében **a kisebbségi ombudsman jelentésében (1999)** leírtakra támaszkodva a következőképpen foglalhatók össze a problémák:

- miután a cigány kisebbségi önkormányzatok (CKÖ) működésükhöz meglehetősen kevés (akkor félmillió) összeget kapnak központi költségvetésből, csaknem teljes a kiszolgáltatottságuk a helyi települési önkormányzatoknak, amelyeknek a működésükhöz szükséges infrastruktúrát és lehetőség szerint további működési forrásokat kellene biztosítani. Ez természetesen az esetek jelentős részében kódolja az önkormányzat felé lojalitásukat;
- a kisebbségi önkormányzatok fő feladata a kisebbségi kulturális autonómia kiépítése, a magyarországi romáknak azonban jellemzően nem ezen a területen vannak a legnagyobb problémáik. Maguk a roma közösségek is túlzott elvárásokkal tekintenek a CKÖ-k felé, és olyan – főként szociális – problémák megoldását várják tőlük, amelyekhez sem eszközeik, sem jogosítványaik nincsenek; több települési önkormányzat is ilyen feladatok megoldása felé tereli őket, például a segélyosztást próbálták feladatukul tűzni;
- problémát jelent a kisebbségi önkormányzati képviselők tájékoztatlansága és felkészületlensége is. (ezt a problémát Liégeois, 1998 is kiemelte a magyar kisebbségi önkormányzatokról szóló jelentésében);
- a CKÖ-k többségének nincsenek megfelelő információik a különböző lehetőségekről, és az esetek egy jó részében ezeket az OCÖ-től sem kapják meg a szükséges információkat.

Míg egyfelől a cigány kisebbségi önkormányzatok a fentiek miatt komoly legitimitási gondokkal küzdenek a települések jelentős részének roma közössége előtt, addig a kormányzati –, önkormányzati szervek, valamint a többségi intézmények nagy része elsődlegesen őket fogadja el legitím partnernek minden, a romákat érintő szakmai kérdésben.

Felmérés a romák közéleti attitűdjéről Magyarországon

A kutatás eredményei:

A romák jelentős része (46,4%) elégtelennek minősíti a kisebbségi önkormányzat munkáját.

A romák 40%-a nem bízik abban, hogy a kisebbségi önkormányzat teljesíti elvárásait.

Az összes roma úgy vélekedik, hogy a helyi kisebbségi önkormányzat eredménytelen a törvény szabta (például kulturális) feladatok ellátásában.

Nagy különbségek tapasztalhatók az öt helyszínen tevékenykedő kisebbségi önkormányzat munkájának eredményességében.

A megkérdezett romák 90%-a ellenzné a kisebbségi önkormányzatok felszámolását.

A roma kultúra, nyelv vagy történelem oktatásával szemben a romák inkább a munkaerő-képzés, a szociális segítségnyújtás, a lakásellátás és a diszkriminációs esetek feltárásában látnák szívesen a kisebbségi önkormányzatot. Az egyetlen terület, ahol nem akarják a romák a CKÖ-k szerepének növekedését, az a települési önkormányzatok feladatainak ellátása. (például a szemétyűjtés, a víz- vagy áramszolgáltatás).

A kisebbségi jogok érvényesítésénél a romák sokkal fontosabbnak tartják, hogy kisebbségi önkormányzatok gondoskodjanak a szociális jogok érvényesüléséről.

Koulish, 2000

A cigány kisebbségi önkormányzati elnökök gyakran a szociális bizottságok tagjai, esetleg elnökei is. Ez a szerep természetesen állandó konfliktusokkal jár, s a kisebbségi önkormányzatok képviselőinek pozíciója gyakran nem elég erős, ám részvételük a települési önkormányzat munkájában erősíti is a kisebbségi önkormányzatiság pozícióit.

A több mint 800 helyi cigány kisebbségi önkormányzat 2002-ben összesen 470 millió forintot, egyenként átlagosan 600 ezer forintot kap a központi költségvetésből, ami természetesen nem elegendő tényleges működési költségeik fedezéséhez. A működéshez tehát a települési önkormányzat támogatását kell megnyerniük. Ennek következtében válnak kiszolgáltatottakká a finanszírozó települési önkormányzatoknak, amelyek esetenként a helyi CKÖ lojalitásához kötik a támogatást. Mindez megnehezíti a dolgukat olyan helyzetekben, amikor éppen a települési önkormányzat egyes döntéseivel szemben kellene védeniük a helyi cigány közösség érdekeit.

Jól jelzi ezt az elkülönített oktatás ellen tiltakozó kisebbségi önkormányzatok helyzete: több helyi tanintézmény vezetésének megválasztásánál és oktatási programjának elfogadásakor figyelmen kívül hagyták a helyi választott roma képviselet álláspontját. Bár a jogszabályok szerint a kisebbségi intézmények vezetőinek kinevezéséhez, illetve a helyi pedagógiai programok elfogadásához az érintett helyi kisebbségi önkormányzatok egyetértése szükséges, a felmérések mégis arról tanúskodnak, hogy a legutóbbi időkgig nem mindig éltek a lehetőséggel, a jogaikat érvényesíteni próbálók indítványait pedig sokszor félresöpörték a települések vezetési.

Az MTA Regionális Kutatások Központja 1997-ben folytatott kutatást Baranya megyei kisebbségi önkormányzatok körében – egyebek mellett a kisebbségi önkormányzatok a helyi települési önkormányzattal, a helyi és az országos kisebbségi médiával, és az országos kisebbségi önkormányzatokkal való kapcsolatáról. (Csefkó, 1998) A helyi kisebbségi önkormányzatok igen fontos szerepet tölthetnek be a kisebbségi közösségek tájékoztatásában, ugyanakkor a kutatásból az derül ki, hogy kapcsolatrendszerük korlátozottsága nagy mértékben csökkenteni ennek lehetőségét.

A kisebbségi közösségek életét erősen befolyásolja, hogy kisebbségi önkormányzataik mennyire tájékozottak a helyi döntésekkel kapcsolatban, és tartanak-e fent rendszeres, formális kapcsolatot a települési önkormányzatokkal. Ennek hiányában nemcsak a kisebbségi közösségek kerülhetnek váratlan helyzetekbe, hanem a formális kapcsolatok hiányában kódolva van a többség és kisebbség közötti konfliktusok lehetősége is. A kutatás szerint *„a kisebbségi önkormányzatok gyakran nincsenek bevonva a településsel kapcsolatos döntések előkészítésébe és meghozatalába. Ez a helyzet azért is [problemátikus], mivel a döntések hatása lényegesen gyorsabban és közvetlenebb módon tapasztalható a közösségek életében. Mindezek ellenére ez a helyzet mindkét fél részéről hallgatólagosan elfogadott. Valójában csak valamely probléma felbukkanása esetén keresik meg egymást a testületek”.*

Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzatok információellátottságát befolyásolja az is, hogy amennyiben egy kisebbségi önkormányzat képviselője nem tagja az országos önkormányzatnak, úgy *„lényegében nincs funkcionális kapcsolat a két szervezet között”.* A mintában megkérdezett kisebbségi önkormányzatok közül a cigány kisebbségi önkormányzatoknál volt a legalacsonyabb (10%) ez az arány.

A jelentés szerint kisebbségi önkormányzatoknak a kisebbségi közösségekkel fenntartott kapcsolata is fejlesztésre szorul: adataikból az derül ki, hogy alapvetően informális úton történik a kisebbségi közösségekkel való kapcsolattartás, holott *„a kétoldalú és kölcsönös kommunikáció érdekében – a helyi sajátosságoknak megfelelően – a kisebbségi önkormányzatnak törekednie kell arra, hogy rendszeresen informálhassa tevékenységéről, céljairól, döntéseiről a választóit. Az ilyen típusú kapcsolattartás szükségesszerű formája lehet a formalizált keretek között történő kommunikáció”.*

Végül meghatározó jelentőségű, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselőkre a helyhatósági választásokhoz hasonlóan titkosan és azzal egy időben minden szavazásra jogosult magyar állampolgár szavazhat. Ez szélsőséges esetekben elvileg akár a roma önkormányzatiság kontrollját is jelenheti, bár ilyen jelzésről nem tudunk.

Lehetséges kontroll: helyben

„A helyi kisebbségi önkormányzat, illetve helyi roma önszerveződés vezetője egyaránt úgy véli, hogy a helyi többségi lakosság azért szavazott be a kisebbségi önkormányzatba két nem cigány képviselőt, mert az emberek tartanak a város és az iskolák „elcigányosodásától”. A cigány önkormányzat egyik nem cigány tagja ugyanis a Földi János iskola tanára, aki az iskola és a város vezetése szerint segíti az együttműködést. Az CKÖ elnöke ezt másként látja, szerinte a többségi képviselőt egyben többségi kontrollt is jelent és a CKÖ tag tanár több ízben is megakadályozta a kritikussabb határozatok meghozatalát.”

(Mohácsi Viktória – Bernáth Gábor: Keresztfogás: harc a helyi elitért és a romák oktatása – Hajdúhadházon)

A problémák ellenére meg kell állapítani, hogy a kisebbségi önkormányzatokkal olyan rendszer jött létre Magyarországon, amelynek keretében országszerte több száz településen artikulálhatják vagy artikulálhatnak a roma közösségek saját érdekeiket. Erre jó példa a Teleki László vezette Nagykanizsai Cigány Kisebbségi Önkormányzat, amely rendkívül széles és sokszínű kapcsolati hálóval rendelkezik, és amely körül egész intézményi és szolgáltató hálózat épült ki: köztük a Délnyugat-Dunántúli Cigány Közgyjűtemény Múzeum, hétvégi kollégium, beás cigány nyelvi szakkör, Ifjúsági Teaház, hagyományörző együttes, versmondó kör, jogsegélyszolgálat. A kisebbségi önkormányzat tevékenységi köre a foglalkoztatás, könyvkiadás, ismeretterjesztés területét is érinti. Teleki lokális sikere olyannyira ismertté vált, hogy 1999-ben az OCÖ alelnökévé választották.

A kormány hosszú távú stratégiai vitaanyaga főként a kisebbségi önkormányzatokon keresztül képzelet el a roma közösségek bevonását a programokba. „A roma közösségek képviselőinek jogszabályban biztosított joga és egyre erőteljesebb igénye is, hogy aktívan részt vegyenek a roma kisebbséget érintő, különböző szintű döntések meghozatalában. Támogatásuk, együttműködésük nélkül nem valósítható meg a stratégia, közreműködésükkel, részvételiükkel azonban lehetővé válik a hosszú távú közös gondolkodás és cselekvés.” Kérdés, – amit egyebek mellett a kisebbségi törvény évek óta tervezett, ám húzóódo módosítása fog megválaszolni – , hogy a magyarországi politikai elit mennyire lesz érdekelt abban, hogy e rendszert alkalmassá tegye a feladatra. A hosszú távú stratégia mindenesetre a törvény módosítása során konkrét, áttekinthető feladatkörök meghatározását, az önkormányzati képviselők képzését, szisztematikusabb képzési rendszer és szakértői hálózat kialakítását ígéri.

Fontosabb tematikák a roma önszerveződésben

A Világbank számára 2000-ben készült, az elmúlt két év történéseit értelemszerűen nem tartalmazó, a kilencvenes évek támogatásairól azonban árnyalt képet adó adat-

bázis alapján a kilencvenes években támogatott roma projektek zöme foglalkoztatási és oktatási célokot kívánt megvalósítani, a lakhatási és egészségügyi támogatások aránya csekély volt. Mindez részben érthető, hiszen a roma kisebbség korábbi egzisztenciális létalapja az 1990-es évek elején drámai gyorsasággal összeomlott. A rendszerváltás utáni roma ügy szereplőinek többsége szerint a romákat sújtó problémákat esélykiegyenlítő programok segítségével kell orvosolni.

A szociális programok túlsúlya különösen a cigányság többségét kitevő szegény falusi közösségekre jellemző. Az útt működő civil szervezetek létrejöttét esetenként az motiválta, hogy bizonyos támogatásokhoz civil szervezetként juthattak csak hozzá. Ehelyütt mindenekelőtt a roma – jökepp mezőgazdasági kisvállalkozások támogatásának programját kell említenünk, mely a civil szervezetek elterjedését meghatározó mértékben segítette elő. Az Autonómia Alapítvány – amely a Soros Alapítvánnyal együtt a Világbank adatbázisában szereplő támogatások 30,2%-kát finanszírozta – programja végül államilag támogatott programmá vált: ma már a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány (MCKA) és az Országos Foglalkoztatási Alap (OFA) is rendelkezik hasonló pályázati programmal, a kormányzat hosszú távú roma stratégiája pedig a támogatások körének bővítését tervezi.

A Magyarországi Cigányokért Közalapítvány 1996-tól négy év alatt majdnem egy milliárd (984 437 ezer) forint támogatást osztott szét. Ebből 307 027 forintot megélhetési programokra, 183 601 forintot vállalkozói programokra fordított. Az MCKA – civil támogatók mellett, mint az Autonómia Alapítvány anyagi és a Mediátor Alapítvány nem anyagi jellegű segítsége – közösségi házakat is támogat. A támogatási program abból a fölismerésből született, hogy a roma civil szervezetek valamint kisebbségi önkormányzatok többsége (különösen kistelepeleéseken) nem rendelkeznek megfelelő infrastruktúrális háttérrel közösségfejlesztő tevékenységük ellátásához. A közösségi házak képzést, számítógépes ellátást, és különféle kulturális programokat nyújtanak, többségükben egyelőre még igencsak hiányos feltételek mellett. (Lukács, 2002)

Az elmúlt években főként magyarországi és külföldi magánalapítványok révén több civil jogvédő szervezet alakult. Külön megemlíthető az 1994-ben alapított Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI, vezetője Furman Imre), és a Roma Polgárjogi Alapítvány (RPA). Előbbi évről évre a Fehér Füzet-ben, utóbbi a Polgárjogi Füzetekben publikálja ügyeit. A NEKI szigorúan vett jogi munkája mellett az RPA a jogvédelem egyéb eszközeit is hatékonyan alkalmazza. A Horváth Aladár vezette szervezet erőteljes médiamunkát folytat, és folyamatosan próbál koalíciót építeni a szolidáris nem roma értelmiségi csoportokkal a roma ügyek köré. (2000-ben például nagyszabású tüntetést szervezett a szegények melletti szolidaritásért, mely mellé fölso-rakozott az összes jelentős magyarországi jogvédő szervezet, és több ezer nem roma mutatta ki szolidaritását a különböző szegények és diszkriminált csoportok iránt. Évek óta megrendezi a Roma holocaust megemlékezést a fővárosban.)

1995 közepe óta működik a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa Magyarországon. A diszkriminációval szembeni határozott föllépés mellett folyamatosan szorgalmazza a nemzetiségek parlamenti képviselőinek egyelőre megoldatlan ügyét.

2001 őszén megkezdte működését az Igazságügyi Minisztérium (IM) a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) közös országos jogvédő hálózata, amely az OCÖ megyei irodáiban kialakított regionális irodáiban működik a költségvetésből fizetett ügyvédekkel.

A rendszerváltozás korában felnőtté váló generáció Budapesten a Romaversitas, a Kurt Lewin Alapítvány és a Bronz klub köré, Pécsen pedig a Gandhi Gimnázium és a Collegium Martineum alapításában kulcsszerepet játszó Amrita Egyesület körül szerveződött. A Romaversitasban az egyetemisták, az Amrita Egyesületben pedig elsősorban a középiskolások számára kidolgozott oktatási program keretén belül zajlik a roma értelmiség új generációjának szerveződése. A Kurt Lewin Alapítvány a szociológia és szociálpolitika iránt érdeklődő fiatalok egyetemi felvételéhez nyújt segítséget. A Bronz-klub célja, hogy terepe legyen a roma fiatalok összefövetelének és vitáinak. Az ugyancsak pécsi székhelyű Khetanipe Egyesület jogvédő tevékenységet is folytat, fő tevékenysége azonban az általános iskolások felzárkóztatása, középiskolások felkészítése a továbbtanulásra, emellett a már a felsőoktatásban tanuló roma fiatalok szervezésében vesz részt. A Fiala Romák Országos Szövetsége (FIROSZ) tiszaburai székhellyel működik 1991. óta, elsősorban az oktatás és a kultúra területén; egyetemi előkészítőket, szakképző tanfolyamokat, életmódtáborokat és évente országos hatókörű kulturális rendezvényeket szervez.

A roma önszerveződés több modellértékű roma oktatási intézményt indított el a, amelyeket már az oktatásról szóló fejezetben bemutatunk. (Pécsen működik a világ egyetlen roma gimnáziuma, a Gandhi Gimnázium, léteznek roma bölcsődei és óvodai kísérletek például Pécsen Budapesten, a Józsefvárosi Tanoda délutáni iskolát szervez, középiskolát alapított a Kalyi Jag Egyesület Budapesten, nem utolsósorban említjük a Hegedűs T. András Középiskolát Szolnokon, amelyet a Lungo Drom és az Országos Cigány Önkormányzat alapított.) Azonban rájuk is érvényes, hogy egy részük az induláshoz szükséges és akkor rendelkezésre álló források szűkülése miatt állandóan a megszűnés szélén áll. A modellkísérletekkel kapcsolatos kutatás **(Orsós és munkatársai, 2001)** többek között felhívja a figyelmet arra, hogy sérülhet az intézményekben folyó munka, az esetleg meg is szűnhet, ha az ezeket az iskolákat támogató, külföldi pénzeket is adományozó alapítványok, egyházak kivonulnak Magyarországról, s időben nem veszik át a szerepüket a hazai források. Míg a roma gyerekekkel foglalkozó pedagógusok jelenleg legfőképpen a saját tapasztalataikra alapozhatják munkájukat, illetve programjaikat és pedagógiai módszereiket, ezekben az intézményekben olyan tudás halmozódott fel, amelynek a továbbadása az eddigieknél szélesebb körben lenne indokolt.

A cigány kultúra sokáig csak a magyar műzene előadásmódját jelentette. Az átörös e téren a hatvanas évek végén, a hetvenes évek közepén kezdődött, s egybe esett a roma mozgalom beindulásával. Ez részben Bari Károly, Lakatos Menyhért írásainak megjelenéséhez köthető, valamint Daróczi Ágnes illetve a Romano Glaszo zenekar tevékenységéhez. A Romano Glaszo-nak az állami televízióban és rádióban is való fellépéseivel a szélesebb közönség a megszokottól eltérő roma kultúrával találkozhatott, sikere ösztönzőleg hatott, nyomában cigány népzenei játszó zenekarok sora jött létre. A Bari Károly által gyűjtött és kiadott népzenei kollektívó **(Cigány folklór. Magyarország – Románia, I-X., 1999)** az eredeti hangzásvilág alapján segíti az együtteseket. A nevesebb roma együttesek például a Kalyi Jag, Ando Drom, Kanizsa Csillagai, Szilvász Gypsy Folk Band, Lindri, stb. lemezeket adnak ki és rendszeresen fellépnek kulturális rendezvényeken Magyarországon és külföldön.

Az elmúlt néhány év áttörést jelentett a nem roma fiatalok és középgeneráció megszólítására legalkalmasabb könnyűzenében is: például a hip-hop zenét játszó Fekete Vonat tagjai magyarul és lovári nyelven is énekelnek, szövegeikben állandó téma roma identitásuk. A fekete rap zenét nagy sikerrel adaptálták a fővárosi (józsefvárosi) cigány környezetbe. A Fekete Vonat Roma Polgárjogi Díjat nyert, és rendszeresen szerepel a díjat alapító Roma Polgárjogi Alapítvány programjain. A lemezeladási listák élén szerepel a cigány zenei folklórt diszkó-stílussal előadó Romantic együttes, a nagyecsed-i Fekete Szemek is.

Hozzájárult a kulturális virágzáshoz a cigány írók tevékenysége, és a cigány képzőművészek megjelenése.

Az 1979-ben megrendezett autodidakta cigány képzőművészek kiállítása volt az első jelentős alkalom, melyen a cigányság (és nem csak egy-egy alkotó), mint független etnikum reprezentálta magát, mégbotzsa egy olyan művészeti ágban, mely addig nem volt része a cigány kultúráról – a többség által – alkotott képnek. A festészet azóta is a cigány kulturális mozgalom meghatározó eleme maradt. (...) Korábban nem volt olyan, hogy egy nemzetiség csinált volna ilyen típusú képzőművészeti kiállítást. Én teljesen szándékosan csináltam roma képzőművészeti kiállítást. Ez az első kiállítás föl vállalta, és megbírdette azt, hogy ezek nem egyszerűen alkotó emberek a maguk helyén, hanem ráadásul romák. Ily módon az a tény, hogy ők romák, az valamiféle érték, nem azért, mert az önmagában érték. Ugyancsak fontos esemény volt 1981-ben az első roma folklór találkozó, mely a roma népzenei mozgalom számára meghozta a társadalmi elismerést (így, hogy akkor még a cigány kultúrának hivatalos intézményei nem voltak, illetve a cigány kultúra létezésének a hivatalos elismerése is kétséges volt).

(Részlet Daróczi Ágnessel készített interjúból)

A Néprajzi Múzeum állami költségvetésből létrehozott Roma Gyűjteménye mindmáig a legnagyobb gyűjtemény a roma kultúrával és történelemmel kapcsolatban, és komoly dokumentum-film készítő műhely is egyben. Jelentős festészeti gyűjteménye van a Magyar Művelődési Intézetnek (MAMI), a Romano Kher-nek is, amelyek egyúttal a legnagyobb mecénásai a roma festőknek (Kerékyártó, 2000).

Az ország számos városában működnek roma kulturális egyesületek, és egy-egy hagyományörző zenei együttesnek sikerül országos vagy legalábbis is regionális ismertségre szert tennie. Roma zenészek, képzőművészek rendszeresen kapnak meghívást roma szervezetek, vagy kisebbségi önkormányzatok rendezvényeire, amelyek évente legalább egy-két alkalommal rendeznek kulturális eseményt.

Évről-évre egyre nagyobb számban jelennek meg romani és beás nyelvű könyvek – főként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával. Ma Magyarországon hivatalos nyelvvizsgát lehet tenni lovári, valamint beás cigány nyelvből, ám lemaradás van az iskolai oktatást segítő nyelvkönyvekből, segédletekből, tankönyvekből. (Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2001. októberben közzétett ajánlásában bírálta, hogy a Magyarországon beszélt cigány nyelvekre – a romanira és a beásra – nem terjed ki a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájában biztosított védelem, amely a hivatalos ügyintéztől az anyanyelvi és két tannyelvű oktatáson át az anyanyelvű kulturális termékek támogatásáig fontos feladatokat ró a kormányokra (www.meh.hu/nekh/magyar/4.htm))

A romani nyelv egységesítését, használatát, és a magyarországi kisebbségek mindegyikére kiterjedő rohamos nyelvvesztés lassítását nehezíti, hogy alapvető intézmények hiányoznak annak ápolásához. A cigány anyanyelv – főként az oktatásban – egyes kutatók szerint hátrányt is okoz: Magyarországon: a cigány népesség egy része „tannyelvi diszkrimináció áldozata”, ezzel is összefügg a tanulók iskolai sikertelensége, hiányos képzettsége (Kontra, 1997). A kormány hosszú távú stratégiai vitaanyaga is jelzi a problémát: „A cigány nyelvek anyanyelvi oktatásának feltételeit biztosítani kell az óvodai nevelés és iskolai oktatás, nevelés során. Bár a kisebbségi oktatás keretében a cigány anyanyelvi oktatás jogszabályi feltételei ma is adóttak, további erőfeszítések szükségesek e nyelvek un. standardizálása, valamint cigány nyelveket beszélő óvodapedagógusok és pedagógusok képzése terén”.

Végül meg kell még jegyeznünk, hogy Budapest nem csupán a magyarországi roma közélet, de bizonyos értelemben a közép-európai roma közélet központja is. Itt működik a European Roma Rights Center (ERRC), a roma ügyet kiemelten támogató Open Society Institute (OSI) és az Autonómia Alapítvány Pakhív programja, mely a kelet-európai roma szervezeti vezetők képzését tűzte ki célként.

A nyilvánosság terepei

A roma közösségek médiafogyasztásáról készült egyetlen felmérés (**Bernáth-Messing, 1998**) szerint a sztereotipikus ábrázolások, a romák csaknem teljes hiánya a televízió szórakoztató műsoraiban, a cigány újságírók hiánya a szerkesztőségekben, és nem utolsósorban az érintettek gyakori lesújtó véleménye ellenére számottevő, többségében tudatosan választó, és főként nagy-fogyasztású roma közönsége van a médiának. A romákkal kapcsolatban a többségi média a tartalomelemzések alapján erőtelje-

sen sztereotipizált keretekben gondolkodik. A helyzet javulását jelzi például, hogy az 1995-ben elindult Roma Sajtóközpont eddig kiadott mintegy 1500 hírének 60%-a jelent meg legalább egy országos napilapban, a Független Médiaközponttal együtt szervezett rendszeres médiagyakornoki programjuk keretében pedig egyre több roma újságíró kap helyet a többségi médiában.

Magyarországon két kétharmados törvény szabályozza a média és a kisebbségek kapcsolatát: a 1993. évi LXXVII. törvény „A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól” (továbbiakban: kisebbségi törvény) és az 1996. évi I. törvény „A rádiózásról és a televíziózásról” (RTV tv, a továbbiakban: médiatörvény). A szabályozás biztosítja a kisebbségek azon közösségi jogának biztosítását, hogy hozzájárhassanak az önazonosságuk, nyelvük és kultúrájuk megőrzéséhez szükséges tömegkommunikációs eszközökhöz (kisebbségi törvény), másrészt a kisebbségi csoportokról szóló médiumok tartalmát (médiatörvény).

A médiatörvény értelmében az országos közszolgálati médiumok biztosítják a kisebbségi műsorok rendszeres sugárzását, bár folyamatos a kritika a kisebbségek részéről azzal kapcsolatban, hogy meglehetősen alacsony nézettségű műsorokban sugározzák azokat. A médiát felügyelő Országos Rádió és Televízió Tanács (ORTT) kedvezményekkel támogatja azokat a műsorszolgáltatókat, amelyek egyebek mellett (az ORTT által évente ellenőrzött) nemzeti és etnikai vagy más kisebbségi cél szolgálatát vállalja. Ez hangsúlyos szempont volt a helyi frekvenciák odaítélésénél is: előnyt élveztek azok a pályázók, akik kisebbségi műsort készítenek, ám a műsortervükben ilyen műsort is tartalmazó helyi rádió és televíziók többsége ígérete ellenére nem indított kisebbségi műsort.

Ezen kívül a roma médiát ma jelentős összegekkel és a jogi szabályozásba épített kedvezményekkel is támogatja a kormányzat.

1998-ban nyolc roma lap jelent meg viszonylagos rendszerességgel, ezek mellett egy – országosan közvetített – televíziós és rádiós műorból, továbbá egy internetes oldalból állt a roma média. Azóta változott a helyzet. Eltűntek és megjelentek sajtótermékek, beindult egy önálló, csak Budapesten sugározó rádióállomás, valamint újabb internetes portálok is hozzáférhetőek.

Annak ellenére azonban, hogy a környező országokhoz képest is meglehetősen gazdag cigány lappiac alakult ki Magyarországon, 1998-ban a három legfontosabb roma lapot – még ha minden olvasóját romának tételezzük is – a cigány közösség kevesebb, mint egy százaléka vásárolta meg. E lapoknak igen nagy szerepe lehet a roma közélet belső nyilvánosságának megteremtésében. Ezért is aggályos, hogy a kisebbségi lapok megjelenését nagy részben támogató Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány (MNEKK) e pluralitást erőteljesen korlátozta azzal a döntésével, hogy a Lungo Drom és a Világunk című folyóirat – mindkettőnek Farkas Flórián, az Országos Cigány Önkormányzat elnöke a felelős kiadója – 14,5, illetve 15,5 millió forintot kapott a kisebbségi közalapítványtól, az Amaro Drom mindössze ötmilliót.

A három legjelentősebb roma szervezet lapjáról (Lungo Drom: Lungo Drom, Roma Parlament: Amaro Drom, Phralipe: Phralipe) a hivatkozott elemzés a politikai participáció kapcsán alapvető nézetkülönbségekre is fényt derít: így például a kormányokhoz lojális Lungo Drom a szociális problémák leíró jellegű közlésére helyezte a hangsúlyt és a roma politikai harcokkal, illetve általában a konfliktusokkal vagy a romákat érő diszkrimináció kérdésével nemigen foglalkozott. Ezzel szemben az Amaro Dromban központi helyet kapott a diszkriminációs esetek bemutatása, míg a Phralipét főként a politikai részvétel kérdése foglalkoztatta.

Roma lapok támogatása a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítványon (MNEKK) keresztül

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Amaro Drom	2.500.000	9.240.000	9.646.000	6.550.000	7.038.816	5.000.000
Lungo Drom	10.000.000	10.380.000	10.836000	12.457.000	11.972.442	14.500.000
Phralipe*	2.500.000	5.300.000	5.533.000	4.000.000	1.000.000	0
Kethano Drom	5.500.000	0	0	0	1.995.442	4.200.000
Cigány Hírlap*	9.000.000	0	0	0	0	0
Világunk	0	0	0	10.378.000	13.967.842	15.500.000
Rom Som*	3.000.000	0	0	0	0	0

* *Megszűnt*

Forrás: www.meb.hu/nekk

A 2001-es év fordulópont a roma média történetében, hiszen több éves próbálkozás ekkor kezdhette meg adását (az egyelőre csak a fővárosban hallgatható) roma rádió. A többségében fiatal roma újságírókkal dolgozó RádióC. 24-órában folyamatosan az egész budapesti cigány közösséghez tud szólni, és mivel főként magyar nyelven sugároz, csatornázhatja a cigányság véleményét a többségi társadalom felé is. A műsorok a kereskedelmi rádióktól átvett könnyed stílusban próbálják minél hosszabb időn át lekötni a hallgatóságot.

Bővült a roma média internetes megjelenése is, bár a hiányok még jelentősek: az Országos Cigány Önkormányzatnak, valamint a Lungo Dromnak például nincsen honlapja, de még komolyabb bemutatkozása sem a világhálón. Az MCKA honlapja kevés információt tartalmaz. Az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ hivatalos honlapja (www.cigany.hu) művészetről, sportról, történelemről szól (a jelentés írásakor nem működött). Időről-időre friss információkat nyújt az etnonet (www.etnonet.hu) nevű honlap, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal honlapja (www.nekh.hu), amely a Phare támogatásával külön honlap és egy, a helyi roma közösségi házak

együttműködésén és a köztük levő folyamatos információáramláson alapuló, saját projektet készített elő. A leghosszabb múltra visszatekintő RomaPage (www.romapage.hu) bőségesen és napi frissítésben szolgáltat híryananyagot, kulturális ajánlókat és tanulmányokat, angol nyelven is jelentős mennyiségű információ található itt. A portált fenntartó Kurt Lewin Alapítvány úttörő vállalkozása volt a Bevezetés a magyarországi cigányság kultúrájába CD-ROM (1996) Megemlítendő a Bronz Klub Egyesület honlapja (www.bronzklub.hu), amely elsősorban kulturális és politikai híreket tesz közzé. Új kezdeményezés, hogy a Romacentrum A Mediátor Alapítvány jól szervezett honlapot hozott létre (www.romacentrum.hu), amely egyfajta intézményfejlesztő szellemi központ kíván lenni, helyet adva a roma közösségi házak honlapjainak, jogvédelmi ismereteket, gazdálkodási praktikákat mutat be, s céljául tűzte ki a roma szervezetek közötti kommunikáció intenzívvé tételét. Színvonalas az Amaro Drom folyóirat web-oldala (www.amarodrom.hu).

Roma oldalak világszerte

Ausztráliától Norvégián és Spanyolországon át az Egyesült Államokig számos színvonalas, kezelésében, tartalmában és designjában felhasználóbarát, az olvasókat kiszolgálni igyekvő site található meg. Ilyen az Andalúz Romák Szövetségének weblapja (<http://utopiaverde.org/foroshuelva/colectivos/fara>), az ausztrál „Romani Union Australia” (www.homestead.com/australiaromani/Index.html) és a franciaországi „Balval” (cigányul „szél”) oldal (<http://perso.wanadoo.fr/balval>). Mindegyikük közül talán a legszínvonalasabb a Patrin (www.patrin.com) című, amely igen gazdag és naprakész gyűjteményt tartalmaz a kisebbségi jogokkal, a cigányok európai történetével, illetve a roma holocausttal kapcsolatban.

Romák a neten. (Internet Kalauz, 2001. 10.)

Politikai érdekképviselő

A politikai döntéshozatalban való részvétel és a politikai reprezentáció a kilencvenes évek eleje óta célkitűzése a roma önszerveződésnek. Ennek egyik, több országban bevett módja a kisebbségek kedvezményes parlamenti képviselete, amit – alkotmányos kötelezettsége ellenére – a magyar parlament mindeztidáig nem biztosított.

A roma önszerveződésnek a döntéshozatalban való részvétele szempontjából kulcskérdés a helyi kisebbségi önkormányzatok, és a képviselőik által megválasztott Országos Cigány Önkormányzat összetétele.

*Magyarországon a roma politika a nyolcvanas évek közepén indult el a Hazafias Népfront kere-
tei közt megalakított annak delegáltjaiból álló Országos Cigány Tanácsban (OCT), és a kultu-
rális célokat kitűző, hasonlóan fölülről összeállított Cigányok Kulturális Szövetsége tagjai közül
többen aztán az Országos Cigány Önkormányzat testületében folytatták politikai karrierjüket.
A jelenlegi roma vezetők többsége is ekkor tűnt fel, vagy mint OCT tag, vagy annak ellenzé-
keként. A két irányzat személyi folytonossága ma is szinte változatlan, ám körvonalazódnak a
mögötte meghúzódó világnézeti és stratégia megfontolások is: míg az OCT-ben politizálók (a többi
között Farkas Flórián, Náday Gyula, Raduly József) a mindenkor hatalomhoz alkalmazkod-
va vállalt közéleti szereplést, a pártállam által „cigányradikálisoknak” kikiáltott értelmiségi
kör (Horváth Aladár, Zsigó Jenő, Daróczi Ágnes, valamint az azóta az OCÖ-ben politizáló
Osztójkán Béla) pedig vállalta a politikai marginalizáltsággal járó ellenzéki szerepkört.*

1993-ban a civil szervezeteknek három nagyobb, különböző világnézeti orszá-
gos szervezete versengett a szűkös kormányzati pénzekért: a Lungo Drom, a Roma
Parlament és a Phralipe. Az utóbbiakkal szemben a Lungo Drom a mindenkor hata-
lommal való lojalitás mellett érvelt annak reményében, hogy ezáltal több forrást tud
kieszköztetni a roma ügynek, és mind a szocialistákkal, mind a konzervatívokkal jó
kapcsolatot ápolt. 1994-ben a kisebbségi önkormányzati választásokat a Lungo Drom
nyerte, 1999-ben a Phralipével szövetségben másodszer is ők állíthatták fel az Országos
Cigány Önkormányzatot (bírálni szerint ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a
Lungo Drom a kisebbségi önkormányzati választásokat megelőző évben egymaga na-
gyobb támogatást kapott, mint a két rivális országos szervezet). Mind a jelenlegi, mind
a korábbi kormányzat határozottan értésre adta, hogy az OCÖ-t tekinti legitim tárgya-
lópártnak.

Az első szabad parlamenti választásokon mindkét oldal saját szervezettel kép-
viseltette magát: az ellenzékiek által alapított, Osztójkán vezette Phralipe a Szabad
Demokraták Szövetségével (SZDSZ), a pártállami segítséggel létrehozott – az akkor-
ban egymással is csatázó – Nádayt és Farkast a soraiban tudó Magyarországi Cigányok
Demokratikus Szövetsége (MCDSZ) pedig a választásokon nyertes Magyar Demokrata
Fórummal (MDF) szövetkezett. A választásokon az SZDSZ listáján szereplő Phralipe-
s Horváth Aladár és Hága Antónia, majd két évvel később a Magyar Szocialista Párt
(MSZP) színeiben induló Péli Tamás festőművész nyert mandátumot. Az 1994-es par-
lamenti választásokon Hága Antónia az SZDSZ, Péli Tamás az MSZP színeiben nyert
mandátumot. Jelenleg egyetlen magát romának valló képviselő sincs a 386 fős ország-
gyűlésben.

A 2002-es választások előtt azonban a nagyközönség előtt először jelent meg a
roma közösség mint politikai tényező – nem utolsósorban amiatt, hogy 2001 végén egy
kutatás – a politikai elit csaknem általános vélekedésével szemben – a romák körében
jelentős a választási hajlandóságot mért. Egy 1999. május és 2000. júniusi közötti idő-
szakban 19 ezer fős mintán végzett felmérés szerint a nem cigányok körében a válasz-

tási részvételüket biztosra mondók aránya 60 százalék, míg a romák körében ugyanez az arány csak hat százalékkal volt alacsonyabb. Ráadásul az elemzés szerint a cigányok jelentős része hajlamos a jobboldalt támogatni. **(Ladányi, 2001.)**

A Fidesz-MPP – MDF koalíció – ennek hatására is – választási együttműködési megállapodást kötött a Lungo Drommal, amelynek keretében roma politikusokat (az országos listán hármat, a megyei és a fővárosi listákon hetet) indít a választásokon. A parlamenti pártok közül a legtöbb roma jelöltet a Fidesz-MPP – MDF indítja, összesen tízet: az országos lista 13. helyén szereplő Farkas Flóriánnak (a Lungo Drom elnökeként), a 21. helyen álló Varga Józsefnek (a MCKA elnökének) és a 27. helyet elfoglaló Lukács Mihálynak (OCÖ alelnök) reális esélye van bekerülni a törvényhozásba. Az MSZP országos listáján hat roma politikus szerepel, a 34. helyen álló Teleki László nagy valószínűséggel helyet is foglalhat majd a szocialista frakcióban. Az SZDSZ az országos lista 29. helyén szerepelteti az egyéni jelöltként is induló Kozma Blankát (a Közéleti Roma Nők Egyesülete szervezet elnöke).

Az eddigi gyakorlathoz hasonlóan 2002-ben is több roma szervezet megpróbálkozik azzal, hogy saját erejéből, vagy más kis pártok szövetségeseiként célazza meg az ötszázalékos parlamenti küszöböt. A Roma Egységpárt három másik roma szervezettel működik együtt a szintén országos listát állító Új Baloldallal, amelynek harmadik listás helyén szerepel a Magyarországi Roma Összefogás Párt (MRÖP) vezetője, Szajkó Béla. A többi cigány párt közül a Demokratikus Roma Párt Sárbogárdon indít jelöltet, míg Magyarországi Roma Párt Mátészalkán és Kisvárdán száll versenybe. Azt egyelőre nem tudni, hogy mennyire reálisak a roma szervezetek reményei: az eddigi ciklusokban egyetlen etnikai alapon szerveződő pártnak sem sikerült a parlamenti küszöb közelébe jutnia.

A személyi kérdések mellett azonban valószínűleg lényegesebbek a pártok programjai és azok az alkuk lesznek, amelyek szorításában ezek megvalósulnak.

Függelék

(Összeállította: Mohácsi Erzsébet)

Felhasznált irodalom

A kisebbségi ombudsman jelentése „A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok érvényesülése a felsőoktatásban” című vizsgálatáról (Dr. Kaltenbach Jenő), Budapest, 2001

A kisebbségi ombudsman jelentése a kisebbségek oktatásának átfogó vizsgálatáról (Dr. Kaltenbach Jenő), Budapest, 1998.

A kisebbségi önkormányzatok. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 1998.

BÁNLAKY Pál – KEVY Bea: Falusi cigányok 1998, *Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony*, Kutatási zárójelentés, Szociális és Családügyi Minisztérium Család-Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály, Budapest, 1999

BARCY Magdolna – DIÓSI Pál – RUDAS János: *Vélemények a másságról.* Animula Egyesület, Budapest, 1996

BERNÁTH Gábor – MESSING Vera: *Roma lapelemzés.* Tanulmány az Európai Kisebbségkutatások Központja részére, 1998

BERNÁTH Gábor: *A Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete – Esettanulmány a Világbank számára,* 2000. (kézirat)

BERNÁTH Gábor – MESSING Vera: „Vágóképként, csak némában” – Romák a magyarországi médiában. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1998.

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Országgyűlési Biztosának tevékenységéről – 1999. Országgyűlési Biztosok Hivatala, 2000.

Beszámoló a Nemzeti és Etnikai kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről, 1998 január 1.– december 31. p. 92.

BODÁNÉ PÁLOK Judit: *A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei,* Acta Humana, 1993/12-13, p. 26-45.

CANEK, D. 1999 Roma in Czech Schools Before and After 1989. Open Society Institut

Cigány folklór. Magyarország-Románia, I-X. lemezek. Gyűjtötte: Bari Károly. Budapest, 1999.

CSEFKÓ Ferenc: *A kisebbségi önkormányzatok közjogi státusa, működésük meghatározó területei.* Regio, 1998/4, p. 39-53.

CSEPELI György: *A szabadság iskolája.* In: CSEPELI – STUMPF – KÉRI: Állam és Polgár. (Politikai szocializációs tanulmányok I.) MTA Politológia Tudományi Intézet, Budapest, 1992

CSEPELI György – **ÖRKÉNY** Antal – **SZÉKELYI** Mária: *Szertelen módszerek*. In: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet, 1997.

CSEPELI György – **ZÁVE CZ** Tibor: *Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében*. In: Gazsó – Stumpf [szerk.]: *Vesztesek*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995 p: 122 – 138.

Dr. GERE Ilona: *A roma népesség munkaerő-piaci integrációja*, in Soltész Anikó (szerk.): *Helyzetkép és párbeszéd a roma önfoglalkoztatásról*, p. 12-22., SEED Kisebbségfejlesztő Alapítvány, Budapest, 2001.

FLECK Gábor – **ORSÓS** János – **VIRÁG** Tünde: *Élet a Bodza utcában*, in: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság* p. 80-140 (szerkesztette: Kemény István) OSIRIS – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000,

FORRAY R. Katalin – **HEGEDŰS T.** András: *Hogyan és miért nem működik a nemzetiségi-etnikai oktatást kiegészítő állami támogatás I. – II.* Amaro Drom 5:24-26; 6:23-26, 1995

FORRAY R. Katalin: **A cigány család és az iskola közötti konfliktusok. Kritika, 1997. 7.**

FORRAY R. Katalin: *A nemzetiségi, kisebbségi oktatás*. Educatio, 2. 1998

GHEORGHE, Nicolae: *The social construction of Romani identity*, in: T. Acton ed. *Gypsy politics and Traveller identity*, Hertfordshire: Un. of Hertfordshire Press, pp. 153-172, 1997

HAJNAL László Endre: *Budapesti oláh cigányok migrációs stratégiái*, Mozgó Világ, 2000/1, p. 105-106.

HAJNAL László Endre: *Nagyvárosi cigányok*, in: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság* (szerkesztette: Kemény István) OSIRIS – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000, p 140-162.

HANN Endre – **TOMKA** Miklós – **PÁRTOS** Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tanulmányok, beszámolók, jelentések (XI) In: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979, p: 7 – 53.

HARSÁNYI Eszter – **RADÓ** Péter: *A cigány oktatási programokról*. Educatio, 1997/3

HAVAS Gábor – **KEMÉNY** István: *A magyarországi romákról* in Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. szerk.: *Kisebbség-szociológia*, Budapest: Minoritás Könyvek 4. – Minoritás Alapítvány, Kisebbség-szociológiai Tanszék, 1997, pp. 153-169

HAVAS Gábor – **KEMÉNY** István – **LISKÓ** Ilona: *Cigánygyerekek az általános iskolákban*, Oktatókutató Intézet, Educatio Füzetek, Budapest, 2001

HAVAS Gábor: *A kistelepülések és a romák*, in: *A cigányok Magyarországon*, szerk. Glatz Ferenc, Bp., 1999. p. 163-204

HEGYESINÉ ORSÓS Éva és mtsai: *Modellprogramok hatékonysága a középiskolás roma fiatalok körében*, Világbank, NGO Tanulmányok 3., 2001

Human Rights and Democratisation in the Czech Republic, CSCE Report, Washington, D.C., 1994

ILLYÉS Sándor: A különleges gondozáshoz, rehabilitációs foglalkozáshoz való jog a közoktatásban. *Educatio*, 2001/2.

KADÉT Ernő: *Tippmix. Romaprogramok támogatása*. Heti Világgazdaság, 2001/29.

KÁLLAI Ernő: *Roma vállalkozók 1998-ban*, in: A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság (szerkesztette: Kemény István) OSIRIS – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000. p. 38-80

KEMÉNY István – **HAVAS** Gábor – **KERTESI** Gábor: *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról*. (kézirat) MTA Szociológiai Intézete, 1994

KEMÉNY István – **HAVAS** Gábor – **KERTESI** Gábor: *Cigánynak lenni*. In: Társadalmi riport, (ANDORKA Rudolf – KOLOSI Tamás – VUKOVICH György szerk.) Tárki, Budapest, 1996.

KEMÉNY István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1999. 270 p. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián)

KEMÉNY István: *A magyarországi cigányság helyzete* (kézirat 1971) in: *Periféria* (Budapest: Ariadné Alapítvány, 1997) p. 109-194.

KEMÉNY István: A magyarországi roma (cigány) népességről két felmérés tükrében. *Magyar Tudomány*, 1997, 6. sz. p. 644-655.

KEMÉNY István: *A nyelvseréről és a roma/cigány gyerekek nyelvi hátrányairól az iskolában*. In: Horváth – Landau – Szalai: *Cigánynak szülni*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. p: 313 – 220.

KEMÉNY István: *A romák és az iskola*. *Educatio*, 1996

KERÉKGYÁRTÓ István: *A cigány képzőművészet és a hagyomány*. In: Forray R. Katalin szerk: *Romológia – Ciganológia*. Dialog-Campus, Pécs-Budapest, 2000. 235-242.

KERTESI Gábor: *Cigány foglalkoztatottság és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után*. In: *Esély*, 1995/4.

KERTESI Gábor: *Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon*. *Közgazdasági Szemle*, 1995, 1. sz. p. 30-65.

KERTESI Gábor – **KÉZDI** Gábor: *Cigány tanulók az általános iskolában – Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata*. In: *Cigányok és Iskola*. Oktatókutató Intézet, *Educatio Füzetek* 3. 1996.

KONTRA Miklós: *Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség*. *Fundamentum*, 1997/2, p. 139-140.

KOULISH, R.F.: *Mit akarnak a romák?* Budapest, 2000.

KOVÁTS András: *Magyarországon élő romák migrációja*, *Mozgó Világ*, 2000/1, p. 80-81.

LADÁNYI János: *Romák Közép-Kelet-Európában*. *Társadalmi Szemle*, 1996. 4. szám, p. 32.

LAKATOS Elza: *Akik lemennek üszletért akár a világ végére is*, in: A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság (szerkesztette: Kemény István) OSIRIS – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000, p. 163-175

LÁZÁR Guy: *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében*. In: TERESITYÉNI Tamás [sorozatszerk.]: *Többség-kisebbség*. Osiris Kiadó – MTA Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1996. p. 9 – 116.

LÉVAI Péter – **SZIJJÁRTÓ** András: *Mezőgazdasági programok a cigányság körében*, Budapest: AKII, 1998/6, Agrárgazdasági tanulmányok, p. 3-51.

LÉVAI Péter – **SZIJJÁRTÓ** András: *Mezőgazdasági programok a cigányság körében*, Budapest, AKII, 1998/6, Agrárgazdasági tanulmányok, p. 5-7.

LIÉGEOIS, Jean-Pierre: *Roma politika, Országos és települési cigány kisebbségi önkormányzatok* – Magyarország, Szakértői tanulmány az Európa Tanács számára, 1996. (p. 179-216) In: *Válságkezelés és jövőépítés – A cigányság társadalmi integrációjáért 1994-1998*. [szerk.]: Dr. Tabajdi Csaba – Heizer Antal

LIGETI György: *Demokratikus állampolgári szocializáció* Magyar felsőoktatás, 2000/10 – 12.

LIGETI György: *Mit tehet az iskola?* Iskolakultúra, 2000/12. p. 16 – 26.

LISKÓ Ilona: *A cigány tanulók és a pedagógusok*. Iskolakultúra, 2001, 12:3-14

LISKÓ Ilona: *A hátrányos helyzetű tanulók szakképzése*, Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 1997

LOSS Sándor: *Szakértői és Rehabilitációs Bizottságok hatásvizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. (kézirat) 1998

LUKÁCS György: *Roma közösségi házak Magyarországon* (kézirat), 2001.

Magyar Helsinki Bizottság – Roma Sajtóközpont: Köznapi Események Krónikája 1997. Budapest, 1998.

MESTERHÁZI Zsuzsa: *A pedagógusok képzésének dilemmái*. Educatio, 2001/2

MURÁNYI István *Szociokulturális és területi tényezők szerepe a 10-17 éves fiatalok előítéletes gondolkodásában*. In: Sik Endre-Tóth Judit [szerk.]: *Idegenek Magyarországon*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1998: p:139 – 152.

NEMÉNYI Mária: *Kis roma demográfia*. In: Horváth – Landau – Szalai: *Cigánynak szülni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000, p: 277 – 282.

NEMÉNYI Mária: *Egészségi állapot*. In: *Cigánynak lenni Magyarországon* – 2000. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, 2000.

NEMÉNYI Mária: *Terhesség – szülés – gyermekgondozás*: Cigány anyák és az egészségügy kapcsolatrendszer, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1998

PER Report *The Romanies in Central and Eastern Europe. Illusion and Reality*. PER, Princeton 1992

PIK Katalin: *Roma gyerekek és a speciális iskolák*, Educatio, 1999, 2:297-311

PUPORKA Lajos – **ZÁDORI** Zsolt: *A magyarországi romák egészségi állapota* Budapest, 1998.

RÁTKAI Árpád: *A cigányság szerveződése* in: Szeged cigánysága és a Szegedi Cigányprogram, Regio, 8. évfolyam 1997. 3-4. Szám, p. 101-108.

RÉGER Zita: Utak a nyelvhez, Akadémiai, Budapest, 1990

Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE area (2000) High Commissioner on National Minorities

RIGÓ Rozália: *Tapasztalatok a cigány gyermekekkel foglalkozó intézményekben*. In: Iskolakultúra. 1995. 24.

Romanies (Gypsies) in Poland. Paper presented at the CSCE. Human Dimension Seminar, Warsaw, 1994

SETÉNYI János: Felzárkóztató programok az alapfokú oktatásban. Regio 1996. 2.

SIMON Zoltán: *A romák helyzete Európában – kisebbségpolitikai kibívások* (kézirat az Európa tanács Parlamenti Közgyűlése megbízásából, a Magyar Országgyűlés Külügyi Hivatala és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal megbízásából), Budapest, 2001

SZABÓ Ildikó – **ÖRKÉNY** Antal: *Tízénevesek állampolgári kultúrája*. Minoritás Alapítvány, Budapest, 1998

SZALAI Júlia: *A rászorultság-elvű szociálpolitika és a szegények* (kézirat), Budapest: ATA, 2001.

SZALAI Júlia: *Az elismerés politikája és a „cigánykérdés” I-II.*, Holmi, XII. évf. 7. /július, p. 779-794./ és 8. /augusztus, p. 988-1005./ szám, 2000.

SZALAI Júlia: *Az elismerés politikája és a cigánykérdés*, in: Horváth Á. – Landau E. – Szalai J. (Szerk.): *Cigánynak születni*, ATA – Új Mandátum, Budapest, 2000, p. 531- 572.

SZÍVÓS Péter – **TÓTH** István György: *Poverty trends and social transfers through the transition in Hungary, 1992-1998* In : Poverty Assessment Report of the World Bank, 2000.

SZUHAY Péter: *Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében*, in: *A cigányok Magyarországon*, Budapest, 1999, MTA, 139-163. p.

TAUBER István – **VÉGH** Katalin: *A cigányság bűnözésének néhány összefüggése*. A „cigánybűnözés” fogalmával kapcsolatos problémák. Magyar Jog, 1982/8.

TOMOVA, Ilona: *The Gypsies in the Transition Period*, Sofia, 1995

WIZNER Balázs: *Roma vendégmunkások Nyugat-Európában* (esettanulmány), MTA Politikatudományi Intézet, Nemzetközi Migrációs Kutatóközpont, 2000

ZOLNAY János (szerk.): *Romákat segítő projektek a rendszerváltás óta Magyarországon*. Szakértői tanulmány a Világbank Budapesti Regionális Irodája számára, 2000. Világbank, 2002 (Megjelenés alatt)

Források

Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatásban, Művelődési Minisztérium, Budapest, 1986, 1993

A cigányok helyzete, életkörülményei. KSH 1994.

Nemzeti-kisebbségi oktatásfejlesztési program. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995.

A Kormány (1093/1997. VII. 29.) határozata a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról.

Alapfokú oktatás. Statisztikai tájékoztató. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1998.

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség oktatásának és művelődésének helyzetéről és fejlesztésének feladatairól. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1992.

Az államháztartásról szóló törvények, Magyar Közlöny

Az önkormányzatok normatív támogatása. Magyar Közlöny melléklete.

Cigány oktatásfejlesztési program. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995.

Nemzeti Alaptanterv, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1995.

Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai nevelésnek irányelve. Művelődési Közlöny, 1997. december

A fogyatékos gyermekek óvodai nevelésének irányelve és a fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve, MKM, 1997.

A cigány kisebbségi oktatás és a felzárkóztató oktatás bevezetésének feladatai, Művelődési Közlöny, 1999.

A hosszú távú roma társadalom-és kisebbségpolitikai stratégia irányelvei, Cigány Tárcaközi Bizottság, 2001 (Vitaanyag)

Tájékoztató **A halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban roma fiatalok társadalmi beilleszkedésének támogatása** című, HU-99-04-01 számú Phare-programra benyújtott pályázatokról. Oktatási Minisztérium Phare iroda, Budapest, 2001

Kisebbségi Törvény (1993. évi LXXVII.) a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

A jelentésben hivatkozott fontosabb szervezetek

Média

Amaro Drom

Főszerkesztő: Kerényi György
1084 Budapest, Tavaszmező u. 6.
Tel./Fax: (06-1)313-1887
E-mail: amarodrom@matavnet.hu

Etnonet Szerkesztősége

Kiadó: Várfalvi Attila
1055 Budapest, Deák Ferenc u. 17.
Tel.: (06-1) 266-2628
E-mail: etnonet@etnonet.hu

Lungo Drom (szerkesztőség)

Főszerkesztő: Paksi Éva
5000 Szolnok, Aranka út 3.
Tel./Fax: (56)420-110, Fax: (54)372-269

Magyar Rádió Cigány Félóra Szerkesztősége

Szerkesztő: Varga Ilona
1800 Budapest, Bródy S. u. 5-7
Tel: (1)328-8388, Fax: (1)328-7550

Magyar Televízió Cigány Magazin Szerkesztősége

Rovatvezető: Joka Daróczi János
1054 Budapest, Szabadság tér 17.
Tel.: (1) 353-3200, (1) 373-4046, Fax: (1) 373-4008

Rádió-C

Főszerkesztő: Kerényi György
1086 Budapest, Teleki tér 7.
Tel.: (06-1) 459-0101, 459-0095
Fax: (36-1) 455-0094
E-mail: radiockht@yahoo.com

Romacentrum

Igazgató: Hegyesiné Orsós Éva
1072 Budapest, Nyár u. 12.
Tel.:(06-1) 413-66-27, Fax: (06-1) 413-66-28
E-mail: info@romacentrum.hu

Roma Sajtóközpont

Igazgató: Bernáth Gábor
1078 Budapest, Nefelejcs u. 39.
Tel: (06-1) 321-1801
Fax és telefon: (361) 321-1810
E-mail: romapres@elender.hu

RomaPage

Szerkesztő: Ligeti György
1094 Budapest, Liliom u.8.
Tel.: (06-1) 216-2640
E-mail: kla@c3.hu

Világunk (szerkesztőség)

Főszerkesztő: Osztojván Farkas Béla
1069 Budapest, Szív u. 69.
Tel./Fax: (06-1)302-8865

European Roma Rights Center

Elnök: Dimitrina Petrova
1072 Budapest, Nyár u. 12.
Tel: 413-2200, 413-2201
E-mail: errc@errc.org

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI)

Igazgató: Dr. Furmann Imre
1537 Budapest, 114. Pf.:453/269.
Tel./Fax: (06-1) 303-89-73, (06-1) 314-49-98
E-mail: neki@mail.datanet.hu

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési biztosa

Ombudsman: Kaltenbach Jenő
1051 Budapest, Nádor u. 22.
Tel: (06-1) 269-35-00
Fax: (06-1) 269-35-29
E-mail: heizer@obh.hu

Roma Polgárjogi Alapítvány

Elnök: Horváth Aladár
1078 Budapest, Nefelejcs u. 39.
Tel.: (06-1) 352-4502, 352-4504

Fiatalok szervezetei

Amrita Egyesület

Elnök: Varga Aranka
7623 Pécs, Szabadság u. 19.
Tel.: (06-72) 214-282

Bronz Klub Egyesület

Elnök: Kadét Ernő
1076 Budapest, Nyár u. 12.
Tel.: (06-1)413-2250, Fax: (06-1)413-2201
E-mail: valeriabodoczky@hotmail.com

Fiatal Romák Országos Szervezete (FIROSZ)

Elnök: ifj. Farkas László
Iroda: H-5235 Tiszabura
Ady E. U. 4.
Tel/Fax: 59/355-259
E-mail: firoszos@freemail.hu

Khetanipe Egyesület

Elnök: Labodáné Lakatos Szilvia
7621 Pécs, Béri Balogh Á. U. 3.
Tel.: (06-72) 510-274
Fax: (06-72) 510-273
E-mail: khetanipe@netposta.net

Romaversitas Láthatatlan Kollégium

Igazgató: Daróczi Ágnes, Havas Gábor
1078 Budapest, Nefelejcs u. 39.
Tel.: (06-1) 352-4500

Országos politikai szervezetek

„Lungo Drom” Országos Cigány Érdekvédelmi és Polgári Szövetség

Elnök: Farkas Flórián

5000 Szolnok, Szapáry u. 19.

Tel: (56) 420-110

Magyarországi Roma Parlament

Elnök: Zsigó Jenő

1084 Budapest, Tavaszmező u. 6.

Tel: (1) 313-1887

E-mail: romaparlament@matavnet.hu

Országos Cigány Önkormányzat

Elnök: Farkas Flórián

Hivatalvezető: Dobóvári Ildikó

1145 Budapest, Gyarmat u. 85/B.

Tel.: (1) 222-5285, (1) 222-5287, Fax: (1) 222-4792

Phralipe Független Cigány Szervezet

Elnök: Osztojkan Béla

1084 Budapest, Tavaszmező u. 6.

Tel: (1)334-0560

Collegium Martineum

Igazgató: Heindl Péter
7304 Mánfa, Fábián Béla u. 87.
Tel.: (07-72) 489-027

Dr. Hegedűs T. András (*Roma Esély*)

Alapítványi Középiskola, Szakiskola és Kollégium

Igazgató: Csillei Béla
5000 Szolnok, Bajcsy-Zsilinszky u. 2.
Tel.: 56/514-097

Don Bosco Általános és Szakképzőiskola

Igazgató: Lukács Barna
3700 Kazincbarcika, Illyés Gy. u. 1.
Tel.: (06-48) 512-729

Józsefvárosi Tanoda

Igazgató: Szőke Judit
1085 Budapest, József krt. 50.
Tel.: (06-1) 333-0153
E-mail: jta@freemail.hu

Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola

Elnök: Varga Gusztáv, Igazgató: Bogdán Béla
1068 Budapest, Felső erdősor u. 6.
Tel/Fax: (06-1) 351-6522

Kovács Zoltán Nemzetiségi Óvoda

Igazgató: Debre Istvánné
1212 Budapest- Csepel, Ady E. u.
Tel.: (06-1) 278-2612

Romológia Tanszék

www.btk.pte.hu/tanszekek/romologia
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Tanszékvezető: Forray R. Katalin
2624 Pécs, Ifjúság útja 6.
Tel: (06-72) 327-622/4941
Fax: (06-72) 327-622/373

Egyéb szervezetek

Autonómia Alapítvány

Igazgató: Csongor Anna
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.
Telefon: (06-1) 237-6023
Fax: (06-1) 237-6023
E-mail: autonomia@autonomia.hu

Magyarországi Cigányokért Közalapítvány

Elnök: Varga József
Cím 1091 Budapest, Üllői út 47-49.
Tel./Fax. (06-1) 455-9030

Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért Közalapítvány

A kuratórium elnöke: Báthory János, Igazgató: Molnár Márton
1065 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 31.
Tel./Fax: (06-1) 332-7334, (06-1) 302-6713
E-mail: mnekk@axclero.hu

Magyar Soros Alapítvány

Kuratórium elnöke: Halmai Gábor, Igazgató: Belia Anna
1023 Budapest, Bólyai u. 14., 1525 Budapest, Pf.: 34.
Tel.: (06-1) 315-0303

Nemzeti Etnikai Kisebbségi Hivatal

Elnök: Báthory János
1133 Budapest, Pozsonyi Út 58.
Tel.: (06-1) 237-4400

Open Society Institut (Nyílt Társadalom Intézet)

Igazgató: Koncz Katalin
1051 Budapest, Október 6. U. 12.
Tel.: (06-1) 327-3027
E-mail: romaculture@osi.hu

Országos Foglalkoztatási Alapítvány

1037 Budapest, Bokor u. 9-11.
Tel.: (06-1) 388-12-70
E-mail: info@ofa.hu

Szerzőinkről

Bernáth Gábor

újságíró, médiakutató, a Roma Sajtóközpont igazgatója

Cím: 1074 Budapest, Nefelejcs u. 39.

Tel: (06-1) 321-18-10, 321-1801

E-mail: romapres@elender.hu

Forray R. Katalin

oktatásszociológus, egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékének vezetője.

Cím: PTE BTK Romológia Tanszék, H-7624 Pécs, Ifjúság ú. 6.

Tel./Fax: +72 503-600/4373

E-mail: forrairk@pte.btk.hu; forray@ella.hu

[www.pte.btk.hu /tanszekek/romologia](http://www.pte.btk.hu/tanszekek/romologia)

Ligeti György

szociológus (PhD-aspiráns), informatikus, az ELTE Szociálpolitikai Tanszékének óraadója.

Cím: 1136 Budapest, Balzac u. 17 – 19.

Tel./Fax: +36 30/212-5426

E-mail: ligetigy@c3.hu

Mohácsi Erzsébet

szociálpedagógus, romológia szakos hallgató, a Mediátor Alapítvány munkatársa.

Cím: 1072 Budapest, Nyár u. 12.

Tel.: (06-1) 413-66-28

E-mail: medial1@matavnet.hu

Wizner Balázs

szociológus, az MTA Szociológiai Intézetének tudományos munkatársa, a Civic Education Project Hungary ösztöndíjasa

Cím: MTA Szociológiai Intézet, 1014 Úri u. 49.

Tel: +1 224 07 87

E-mail: bwizner@osi.hu

